سر رامڪلي

مرتب

حميد سنڌي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

سُر رامڪلي

مرتب

حميد سنڌي

شاهه عبداللطيف ڀٽ شاهه ثقافتي مرڪز
ڀٽ شاهه : حيدرآباد سنڌ
۱۹۹۳ع/ ۱۴۱۴ ھ

JEAY SINDH

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

شاهه عبداللطيف ڀٽائي جي ۲۴۹ عرس جي موقعي تي شايع ٿيل

پهريون ڇاپو : 1993ع / 1414هه

تعداد : هڪ هزار

ڪمپيوٽر ڪمپوزنگ : اڪبر خشڪ
ڊائريڪٽوريٽ جنرل، ثقافت کاتو، سنڌ حڪومت

ناشر : عبدالحميد آخوند، سيڪريٽري ثقافت، حڪومت سنڌ
۽ سيڪريٽري شاهه عبداللطيف ڀٽ شاهه ثقافتي
مرڪز ڪميٽي، ڀٽ شاهه

ڇاپيندڙ : آزاد ڪميونيڪيشنز ڪراچي

ملڻ جو هنڌ : ثقافت کاتو، سنڌ حڪومت
٧٦ بلاڪ، پاڪستان سيڪريٽريٽ،
مقابل ايم. پي. اي. هاسٽل، ڪراچي سنڌ.

مُلهه : 60.00

ISBN 969-81004-13-X

JEAY SINDH

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

فهرست

1ـ جاڳر ڏني گوڏڙي	حميد سنڌي	5
2ـ سُر رامڪليءَ جا نوري ۽ ناري جوڳي	بدر ابڙو	15
3ـ سُر رامڪليءَ جي روشنيءَ ۾ جوڳ ۽ جوڳي پنٿ جو اڀياس	ڊاڪٽر غلام علي الانا	35
4ـ جي ٻاڻين جوڳي ٿيان	ڊاڪٽر اياز قادري	63
5ـ سُر رامڪليءَ جو تاريخي پس منظر	ڊاڪٽر ميمڻ عبدالمجيد سنڌي	71
6ـ سُر رامڪليءَ ۾ تاريخي اهڃاڻ	ڊاڪٽر غلام نبي سڏايو	79
7ـ سُر رامڪليءَ جو ثقافتي ۽ تاريخي پس منظر	ڊاڪٽر شاهنواز سوڍر	91
8ـ ڀنيءَ ٿيون ڀڙڪ (سُر رامڪليءَ جو اڀياس)	محمد حسين ڪاشف	101
9ـ سُر رامڪلي: هڪ نظر ۾	جوهر بروهي	119
10ـ سُر رامڪليءَ جي موسيقي	ڊاڪٽر عبدالجبار جوڻيجو	155
11ـ سُر رامڪليءَ ۾ شاهه جي وائي	حاجي عنايت الله رنگيجو	161
12ـ سُر رامڪليءَ جو فلسفو	رضيه شيخ	167
13ـ سُر رامڪليءَ ۾ آيل گورکناٿ جتي	پريتم پياسي	181

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner
JEAY SINDH

14ـ سُر رامڪليءَ جو مجموعي مطالعو	پروفيسر ميرمحمد پيو	189
15ـ سُر رامڪليءَ جو فلسفو	ڊاڪٽر محمد يعقوب مغل	197
16ـ جي رتا وجن روح ۾	پروفيسر زيب پيتي	205
17ـ پيٽائي ۽ سچل جو سُر رامڪلي ۽ سُر جوڳ	ملڪ نديم	215
18ـ سُر رامڪلي نڪاتِ نفيسه		221
19ـ سُر رامڪليءَ جو مجموعي مطالعو	الحاج رحيم بخش ”قمر“ لاڪو	229
20ـ خداپرستي ۽ انساني محبت جو پيغام	غلام مصطفي دادوي	245
21ـ سُر رامڪليءَ جو سرسري جائزو- سنڌ جي ماضي، حال ۽ مستقبل جي آئيني ۾	حافظ عبدالرحيم جمالي	249
22ـ شاه لطيف ۽ سنڌ جا جوڳي	محمد اياز قريشي	257
23ـ رامڪليءَ جي واٽ	مولوي عبداللطيف سڪندري	265
24ـ سُر رامڪلي- هڪ تاثر	قائم سولنگي	269
25ـ جوڳيئڙا جهان ۾	ڊاڪٽر نوازعلي ”شوق“	273

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com
Scanned with CamScanner
JEAY SINDH

حميد سنڌي

جا ڳُر ڏني ڳوڌڙي

هيءَ ڪائنات اصل ۾ اهڙي حقيقت آهي جنهن جي سمجهڻ ۽ پرجهڻ لاءِ انسان ذات وڏا وس پي ڪيا آهن. ڪائنات جي خوش رنگي انسان کي ساراهه (ثنا) تي مجبور ڪيو. هو ساراهه تہ ڪندو هليو پر جڏهن هن ڏٺو تہ چنڊ جي چاونڊوڪي هجي، سج جي روشني هجي، گلن جي خوش رنگي هجي ۽ سونهن هجي يا سوبيا، سڀ رنگ ڳم ٿي وڃن ٿا. هر شيءِ ألهي وڃي ٿي. انسان خود جيئڻ جا جتن ڪندو نيٺ فنا واري عمل مان گذري مٽي ڌوڙ ٿي وڃي ٿو. انسان صدين کان اِن ڳولا ۾ رهيو تہ اصل ساراهہ جو حقدار ڪير آهي. جنهن هيءَ جهان جوڙيو ۽ منجهس ايتريون تہ رَمزون رکيون جو انسان پنيلجي، حياتي جي چار ۾ ڦاسي يا تہ مايا جي موهہ ۾ مريو وڃي، يا بي مقصد حياتي گهاري بنا نانءُ نشان راهہ رباني وٺيو وڃي. هن طلسم کي سمجهڻ ڪو سولو نہ هو. پر "تخليق ڪار" هميشہ پنهنجي مسلسل تخليق ۾ ڪي اهڃاڻ، ڪي نشان اهڙا ضرور ڏسيندو آهي، جيڪي سمجهڻ ۽ پرجهڻ سان اُها وات ڏسيندا آهن جنهن ڏڪ هلي وٽس پهچي سگهجي ٿو.اهڙا سمجهڻ پرجهڻ وارا ذات ڏٺي اِهو ڏانءُ تہ ڪائنات جو تخليق ڪار ڪير آهي، اُن سان چاهت وارو چاهہ چو رکجي، پيو سڀ موهہ ڇڏي سائس نينهن ڪيئن لڳائجي ۽ ڪيس ريجهائجي يا وٽس ڪيئن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

پهچجي. ڪو چائي جم يا ورتي ۾ اِها مام ڪٿي نہ پي آيو. دُنيا جا مفڪر ۽ عظيم هستيون جيڪي تخليق ۽ خالق جي مام پروڙڻ ۾ رُڌل رهيا، Genius ضرور هيا پر سندن اِها ڏاهپ هن ئي ڪائنات جي دين هئي، جنهن ۾ هو رهي حياتي جي بي ثباتي، انسانذات جي اورچائي، نيڪي ۽ بدي واري عمل ۽ اُن ازلي ڏک کان آگاهہ تو ٿئي جنهن ۾ هيءُ انسان، اُن ڏاهي مفڪر کي مڪمل قائل نظر تو اَچي. اُن انسان جي ڀلائي ۽ خود آگاهي لاءِ اُهو مفڪر پاڻ کي اُن ماحول ۾ مٽي ڪري اول پاڻ خود آگاهي جي عمل مان گذري تو ۽ پوءِ ٻين تائين اُهي ڏس پنڌ ڏسي تو جنهن تي هلڻ سان سچي انسان ذات کي ڇوٽڪارو حاصل ٿئي تو. مذهبن جو جڙڻ، ڪنهن مت جو وجود ۾ اچڻ، ڪنهن فڪر جو نمودار ٿيڻ اِهي سڀ نبين پيغمبرن، ڏاهن مفڪرن جي اُنهي جاکوڙ جو نتيجو آهن. جيڪي هِن انسان ذات جي مونجهاري کي دور ڪرڻ لاءِ ئي هن ڪائنات جي تخليق ڪار کي ڳولڻ ۽ مالڪ جي ساراهہ ڪندي وڏا وس ڪيا. هو پاڻ ڳولاجي عمل مان گذريا، ڏکن جا ڏينهن گذاريا، صرف اِنهي لاءِ تہ ڪين آگاهي ٿئي تہ ڏيهہ کي ڪجهہ ڏسيون ۽ ڏگ لايون.

لطيف سائين بہ اُن پنڌ جو پانڌيڙو آهي جنهن پهريون جوڙڻ واري جي ساراهہ ڪئي، سندس سچو ڪلام سُر ڪلياڻ کان وٺي پڇاڙي تائين مدح سرائي ۾ آهي:

اول الله عليم اعليٰ عالم جو ڌڻي،
قادر پنهنجي قدرت سين قائم آهہ قديم،
والي واحد وحده، رازق رب رحيم،
سو ساراهہ سچو ڌڻي چئي حمد حڪيم،
ڪري پاڻ ڪريمُ جوڙون جوڙجهان جي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

پر جڏهن سندس سمجهڻ پرجهڻ وارو عمل شروع ٿيو ته چيائين:

پـاٺـه جـل جـلالله، پـاٺه جان جمال،
پاٺه پير مريـد ٿيي، پاٺه پاڻ جمال،
سـڀ سيوئي حال منجهـائي معلوم ٿئي.

سندس فڪر جي انتها هيءَ هئي:

پڙاڏو سو سڏ، ور وائي جو جي لهـيـن،
هئـا اڳـهـم گـڏ، پـڏڻ ۾ ٻـه ٿـيا.

لطيف سائين پنهنجي غور فڪر ۾ فراق وسيلي خالق جي ڳولا ڪئي، اڻ ڳولا لاءِ هن فطرتي، انساني جمال جلال تي غور ڪيو. بني نوع انسان جي نبض شناسي، قدرت سان رهاڻ ڪيس ڪيترن اسرارن کان آگاهه ڪيو. اِنهيءَ ڳولا ۾ سر گردان هيءَ ڪي ورهيه رهيو. ڊاڪٽر گربخشاڻي پنهنجي مقدمي ۾ هڪ هنڌ لکي ٿو:

"هڪ ڏينهن اوچتوئي اوچتو مائٽن جي موڪل بنا جهنگ منهن ڏئي اٿي هليو، وات تي شايد هڪ هندو سناسين ۽ جوڳين جي ٽولي ملي وئي تي ڏسجيس. جن سان گڏجي پنهنجي محبوب جي ويجهڙي ۾ انهن جهڙي ڪفني پائي، رلندو رهيو.

اڄ مليندي‌يس ماءِ، ڏاڍا ڪنديس ڪپڙا،
جيڃا! جوڳياڻي ٿيان، مونکي جهل م پاءِ،
هوت ڀروچي لاءِ، ڪنين ڪُنر پائيان.

بس انهن جي صحبت ۾ گهٽيئي ملڪ ڦريو ۽ ڪيترين سندن تيرٿن جون جايون ۽ تڪيا پيٺيائين. لکپت ۽ گرنار تائين به ويو، جتان موٽندي جيسلمير ۽ ٿر جو سير به ڪيائين. انهي ڪان پوءِ گنجي ٽڪر

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

۽ لس ٻيلي جي سرحد وارن جبلن ۾ گشت ڪندي لاهوت لامڪان، هنگلاج ۽ سپڙ سخيءَ جون زيارتيون ڪيائين ۽ شڪ نه آهي ته اتان ئي ڪابل ۽ قنڌار ڏي به ويو. جتان موٽڻ بعد وري ٻيو دفعو هنگلاج ۾ آيو. هن دفعي اتي جون ريتون رسمون پوري طرح بجا نه آنديائين. جنهن ڪري جوڳين سناسين سان البت اٽبٽت ٿي پيس. تنهن ڪري انهن ڪان ڇڇي ڏار ٿي ڪيچ مڪران لتاڙي ننگر ٺٽي ڏي رخ رکيائين. هڪڙي هنڌان هڪ درد ناڪ آواز جو پڙلاءُ ڪن پيس اڳيرو وڌي ڇا ڏسي ته غار ۾ هڪ شخص هيءُ مصرع هر هر پيو چوي:

"هيڪليائي هيل پورينديس پنهون ڏي"

شاهه سائين جي پڇڻ تي هن احوال ڪيو ته "آءٌ هڪ جت آهيان. مان ۽ منهنجا ٻيا به سنگتي انن تي شاهوڪاري مال لڏيو پئي وياسين. اوچتو هالن جي ڳوٺ وٽان لانگهائو ٿياسين جتي ڪن فقيرن راڳ پي ڳايو. انهي راڳ جي هڪڙي تڪ منهنجي دل ۾ اهڙي چڀي وئي جو انهيءَ ڏينهن کان وٺي مان پنهنجو مال ملڪيت ڦٽو ڪري رڳو اها تڪ ڳائيندو هت اچي نڪتو آهيان." شاهه کي معلوم ٿيو ته هو ويچارو دردن ماريل آهي ۽ کيس چيائين ته "جي تنهنجي مرضي هجي ته بيت جون ٻيون مصراعون به چئي ٻڌايان. جَتَ انهي تي خوشي ڏيکاري ۽ شاه ٻي مصرع چئي ٻڌايس:

"آڏو ڏونگر لڪيون، سوريون سڄل سيل"

جت هيءُ مصرع ٻڌي وجد ۾ اچي ويو ۽ شاهه کي بيت پوري ڪرڻ لاءِ منت ڪيائين. شاه سائين بيت هيئن پورو ڪيو:

"ته ڪر ٻيلي آهن ٻيل، جي سور ٻريان جا ساڻ مون"

شاهه جو بيت پورو ڪرڻ ۽ جَتَ جو مورڇا ٿي ڪرڻ. شاهه

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

ڪي نهايت عجب لڳو ۽ ڏاڍو ارمان ٿيس، هٿ لائي ڏسيس تہ حياتي نہ هيئي ڪانہ. پوءِ ان کي اتي دفن ڪيائين ۽ سندس قبر اڄا تائين واتهاڙن کي ڏسڻ ۾ ايندي آهي. شاه اڪثر چوندو هو تہ "انهي جَتَ جهڙو صادق ۽ سوختہ دل آدمي، مون ڪڏهين ڪونہ ڏٺو".

هيءَ ٿڪر اِن لاءِ ڪنيم جو اِنهي ۾ شاهہ سائين جي رڳي ووڙ ناهي پر عام ماڻهو جي ووڙ آهي جيڪو "هيڪليائي هيل پورينديس پنهون ڏي" پڌي وتي ٿو جهنگ جهر جبل جهاڳيندو ۽ جڏهن پڌي ٿو "تہ ڪر پيلي آهن پيل جي سور پريان جا ساڻ مون" تہ سندس جاکوڙ پوري ٿي وڃي ٿي ۽ وڃي پنهنجي "پنهون" سان ملي ٿو.

شاهہ سائين اُن ڳولا جي ذريعي ئي منزل ماڻي ۽ اسان لاءِ بہ وڏو فڪر جو خزانو ڇڏي ويو.

- مون ننڍپڻ ۾ انگريزي ۾ هڪ نظم پڙهيو هو Voice of God جنهن ۾ شاعر خدا جو آواز ٻڌڻ لاءِ خدا کي ويجهو ٿيڻ چاهي ٿو. اُن لاءِ هڪ ڪليسا جي تمام مٿاهين برج تي چڙهي وڃي ٿو ۽ پوءِ اُتي کيس آواز اچيس ٿو تہ جي خدا کي ٿو ڳولين ۽ سندس آواز ٻڌڻ چاهين ٿو تہ خدا جي تخليق ڪيل خلقِ خدا وٽ موٽي وڃ، ساڻن گڏ گهار ۽ خدا اُت ئي توکي ملندو.

لطيف سائين ماڻهن سان ۽ ماڻهن منجهہ ئي گهاريو، ڪهڙو علائقو آهي جت هو نہ ويو. ڪهڙو هُنر آهي جنهن جي هنرمندن وٽ نہ ويو. هُن جي ڳولا اُن تخليق ڪار جي ڳولا هئي جيڪو خالق حقيقي آهي. جوڳين ۽ سناسين سان گڏ ڪيل ڳولا ۽ هيءَ ووڙ هن سُر رامڪلي ۾ چٽي ڪري بيهاري آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

ڳوليان ۽ ڳنڍيان، ويا ويراڳي نڪري،
صحبت جا سنديان، آئون نہ جيندي اُن ري.

سُر رامڪلي هڪ مسلسل ڪهاڻي آهي اُنهن ڪاپڙين، سناسين جوڳين جي جنهن جي شروعات هو ڪري ٿو.

(١)

”ڪيم ڪاپڙين جي پهرين ڏينهن پروڙ“

(٢)

”ويهي ويراڳين جو ٻئي ڏينهن ٻڌم حال“

(٣)

”ٽئين ڏينهن ٽمڪائين دونهين دائرن ۾“

(۴)

”چوٿين ڏينهن چوڳان ۾ ڪنهن جنهن پهه پيا“

ايئن ڪهاڻي هلندي هلي ٿي، هو اُنهن ڪاپڙين جي شڪل صورت بہ ٻڌائي ٿو:

ڪن ڪٽ، ڪاپٽ ڪاپڙي ڪن ڪتائين،
لاهوتي لطيف چئي، ماڳ نہ متائين،
جي خودي کي نائين، هلو تہ تڪيا پسون تن جا.

شاهہ سائين هن سفر ۾ اهڙي ڏک کان آگاهہ ٿيو جيڪو سڄي انسان ذات جو ڏک هيو.

رام ڪلي ڏکيا ڪهي، سکيا ڪهي نہ ڪوءِ،
ڪو متي ڪو ماٽي، ڪو روچي ڪو روءِ،
رام ڪلي ڪهي سوءِ، جنهن ڀاڳي ڏک اچي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

شاهہ سائين ھنن سناسين، جوڳين جي ذات جي ڪھاڻي جيڪا انسان ذات جي اڻ ڪٿندڙ ڪھاڻي آھي اُن کي جڏھن چوٽ تي چاڙھي بيھاري ٿو تہ سندس ھيءُ بيت ئي بس آھي.

جتي عرش نہ اَپ ڪو، زمين ناہ ذرو،
نہ ڪو چاڙھائو چنڊ جو، نڪو سج سَرو،
اُتي آديسين جو لڳو دنگ درو،
پري پين پرو ناٿ ڏنائون ناھہ ۾.

شاھہ سائين جو ھيءُ سُر اُن ڳولا جو منڍ آھي، جنھن ۾ شاھہ سائين، اِھو چئي ”ناٿ ڏنائون ناھہ“ ۾ ڳالھہ کي ختم نہ ڪيو آھي پر اُن ”ناھہ“ کي ڳولڻ لاءِ اجا قصي کي اڳتي وڌايو آھي.

شاھہ سائين اصل ۾ ڳالھہ اثبات Affirmation جي ڪندو رھيو آھي پر Negation نفي ۾ ھن طلسم کي لڪايو اٿس. ھمہ اوست جي ھن واٽ پنڌ ۾ Negation نفي ضرور آھي. ”مان ھيءُ نہ آھيان“ ھيءُ بہ نہ آھيان“ پر اصل پنڌ اثبات Affirmation وارو آھي جن اِھا واٽ ورتي، اُھي اِھو چيو ڏين. ”مان ھيءُ بہ آھيان ھو بہ آھيان سڀ آھيان.“

”نائي نيڻ نھار تو ۾ ڏيرو دوست جو.“

شاہ جي ھن پد تي پھچڻ ۾ سندس اِھو عمل سچو ۽ سجايو رھيو تہ:

ڳولھيان ڳولھيان مَ لھان شال مَ ملان ھوت،
جا من اندر لوچ مچڻ ملڻ سان مائي ٿئي.

H.T.Sorley پنھنجي مضمون The Birth of a Classic ۾ ھڪ سوال اُٿاري ٿو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

The emergence of genius is an event which is the present state of human knowledge approaches the inexplicable. Heredity and enviornment are certainly an inadequate explanation.There is usually little in the immediate circumstances of his birth and his upbringing to account for the manner in which an exceptional man towers above his fellows. In Shah Abdul Latif's case the enquirer finds small help towards knowing how this outstanding poet came to the fulfilment of his genius.

Shah Abdul Latif's life in fact would seem to prove the truth of the old adage 'Poeta nascitur, non fit'.

هو ان جو ئـي جواب ڏيـنـدي چوي ٿـو.

In Shah Abdul Latif's life time we can trace fairly easily most of the signs that the old order was soon to pass away. The poet's own life displays the successive stages he went through from poet to sage, ending finally in sainthood. The important point, however is that Shah Abdul Latif is the last of the great medieval poets. He sang for a people whose religious outlook intelligible and respected today, has lost for ever that equality of homogeniety with its environment which is so characteristic of medielism. It is extremly doubtful whether poetry like Shah Abdul Latif's can ever be composed in Sindh.

شاهه سائين جي اُنهيءَ پُرندڙ سماج ۾ حق سچ جي ڳولا لاءِ جاڪوڙيندي جيڪو فڪر ڏنو اُهو اسانجو سرمايو آهي. هو هر انهيءَ ماڻهو لاءِ فڪرمند آهي جيڪو هن ڌرتي تي ڳهاري ٿو. سندس سُرن ۾ ڪٿي مورڙو ۽ اُن جا ميربحر ساٿي آهن، تہ ڪٿي نوري سان گڏ سندس مِٽَ مهاڻا آهن، ڪٿي مارئي، اُن جا اباڻا مارو، مال چاريندڙ ڏراڙ آهن، ڪٿي ساموندي، بندر بازاريون آهن، ڪٿي ڪاپائتيون ڪتن ۽ ڪنبن ٽيون، ڪٿي سسئي جا پنڌ ڪيچ مڪران وارا پنڌ آهن. ڪٿي ڪاهوڙي تہ ڪٿي سناسي ڪن پٽ ڪاپڙي ۽ جوڳي وتن ناهه ۾ سپ ڳجهہ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

ڳوليندا. اِها سماجي وندر واري ووڙ، ماڻهن منجهه مٽيا ۽ ڏيرو دوست واري مام هئي جيڪو هن عظيم شاعر جي جياپي جو مقصد هو جيڪو هن نہ رڳو ماڻيو پر ٻين کي بہ ڏس ڏنو.

گذريل سال ڀٽ شاهہ تي پڙهيل مقالن جو هيءُ مجموعو اُنهيءَ ڏس ۾ ڪنيل لطيفي وِک جي پيروي آهي. هر سال ڀٽ شاهہ ثقافتي مرڪز ۽ سنڌ ثقافت کاتي وارا پنهنجي پر نباهيندا پيا اچن ۽ اسانجي ادبي قافلي جا ساٿي پنهنجو ساٿ نباهيندا پيا اچن جنهن لاءِ مان پنهنجي ساڏين ۽ ساٿين جو ٿورائتو آهيان جو هن موں. لطيف جي پراٽي پانڌيئڙي سان ٻيءِ ساٿ نباهيو آهي. اُميد اٿم تہ جيسين جيئرا آهيون جهان ۾ اِهي پنڌ ساڳيا رهندا ۽ ساٿ سلامت رهندو. سنڌن ڪيل محنت ۽ عبادت اوهان آڏو آهي، شال سنڌن هي ڏورڻ ثاب پوي.

ٻولي ٻجهارت جوڳيان سنديءَ ذات جي،
ڏورڻ گهڻو ڏاڪڙو هلڻ ۾ حيرت.
عجب عبادت پهہ پروڙڻ اُن جو.

آخر ۾ ٿورا دوست حميد آخوند جا جيڪو لطيفي ورثي جي سار سنڀال لهي ٿو ۽ اڻ ميا موتي ميڙي لطيفي گنج ۾ داخل ڪندو رهي ٿو. سنڌس ساٿي ۽ منهنجي دوست ممتاز مرزا جا ٿورا جو هر دفعي پاڻ مهرباني ڪري مون جهڙي دنيوي فڪرات جي ماريل کي هن روحاني سفر ۾ ساڻ ڪري هلي ٿو ۽ ساليانيءَ ڪتاب جي سهيڙڻ جو ڪم وٺي ٿو. شال ٻئي ويران وير وڏ هجن ۽ لطيف سان نينهن نباهيندا اچن..

مون لاءِ تہ هيءُ ئي وڏي وٿ آهي:

جا گر ڏني گودڙي سا مون گهڻو سهاءِ
نيئي رساٽي ماءِ، اوڍين جي ادب سين.

حميد سنڌي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

بدر ابڙو

سُر رامڪليءَ جا نوري ۽ ناري جوڳي

فلسفي ۾ دنيائون ٻه آهن، هڪ مادي ۽ ٻي روحاني. مادي ۽ شعور مان اوليت ڪنهن کي آهي؟ ان سوال تي قبل مسيح کان وٺي اڄا تائين بحث جاري آهي، پر انهيءَ بحث جي ڪتڻ جا آثار اڄا تائين پيدا نه ٿيا آهن. ويتر هر نئين ڏينهن، نت نوان دليل سامهون اچن ٿا. ماديت جديد سائنس جي شڪل ورتي آهي، پر اها به هر سوال جو جواب ڏئي نه سگهي آهي. ٻئي طرف روحانيت کي جديد سائنس جي روشنيءَ ۾ ثابت ڪرڻ جي ڪوشش جاري آهي، جيتوڻيڪ سائنس ڪيترن ئي روحاني مفروضن کي غلط ثابت ڪري چڪي آهي. مثال طور يوناني ڏند ڪٿائن جون ديويون ۽ ديوتا پنهنجو موت مري چڪا آهن، ۽ ان جي جاءِ تي يورپ ۾ توريت ۽ انجيل واري روحانيت ڇانئجي وئي آهي.

روحانيت ۽ ماديت وچ ۾ جاري جهيڙي کان پاسو ڪري اڳڪنهن ۾، ۽ ان جي پرپاسي ۾ روحاني سلسلي جي انهن پهلوئن جي تاريخي حوالن کي جاچڻ جي ڪوشش ڪجي ٿي، جيڪي هڪٻئي کان مختلف هوندي به ٻنهي هڪجهڙا آهن. ائين ٿو لڳي ته مادي ۽ روحاني دنيائن تي هلندڙ تڪرار جو مرڪزي نُڪتو "ڪائنات جو مرڪز" ڳولڻ آهي. ان ريت جهيڙو هيئن نبري سگهي ٿو ته ٻئي ڌريون گهٽ ۾ گهٽ هڪ ڳالهه تي متفق آهن ته ڪائنات جو ڪو هڪ بنيادي مرڪز ۽ محور

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

آهي ۽ ڪائنات جو سڄو سرشتو ان جي تابع آهي. سائنسدان عقل جي بنياد تي اهو مرڪز ڳولڻ ۾ مصروف آهن جڏهن تہ خيال پرست ان مرڪز کي هڪ اهڙي مڪمل هستي قرار ڏين ٿا جيڪا پاڻ شعور ۽ قوت آهي. ماديت پرست مادي کي ازل کان ابد تائين قائم رهندڙ شئي سمجهن ٿا جيڪو هر وقت پنهنجو روپ بدلائيندو رهي ٿو. سندن چوڻ آهي تہ دنيا ۾ فقط بہ شيون مستقل آهن، هڪ مادو ۽ ٻي تبديلي.

هوڏانهن خيال پرست "مڪمل هستيءَ" (Absolute) کي ازل کان ابد تائين قائم رهندڙ واحد شئي سمجهن ٿا جنهن جا لکين هزارين مظهر آهن. اهي مظهر پڻ هر وقت ساڳيا نٿا رهن. مثال طور "درياهہ" هڪ مظهر آهي جيڪو ڪلهہ بہ هو، اڄ بہ آهي ۽ سڀاڻي بہ هوندو پر ان درياهہ ۾ ڪالهوڪو پاڻي اڄ ناهي ۽ اڄوڪو پاڻي سڀاڻي نہ هوندو. ساڳي طرح ڌرتيءَ تي ڪالهہ بہ نباتات هئي، اڄ بہ آهي ۽ سڀاڻي بہ هوندي پر جيڪا ڪالهہ هئي سا اڄ ناهي ۽ جيڪا اڄ آهي سا سڀاڻي نہ هوندي. ٿلهي ليکي انسان جي سوچ ڪائنات جي مرڪز بابت ٻن فرقن ۾ ورهائجي وئي.

اسانجو اڄوڪو موضوع آهي "رامڪلي" جنهن ۾ ڪائنات جو مرڪز ڳولڻ لاءِ خيال پرستيءَ واري واٽ ورتي وئي آهي. اڃو تہ ڏسون تہ خيال پرستيءَ بابت ڀٽائي ۽ ڀٽائيءَ جي همعصرن ڪهڙن ڪردارن، ماڻهن ۽ مڪانن جو ذڪر ڪيو آهي ۽ ڇو؟ ڀٽائي ۽ سندس همعصر صوفي تصوف جي اسلامي رنگ ۾ رڱيل آهن. پر هيءُ رنگ سائو ناهي. اهو رنگ يا تہ ڳيڙو آهي يا وري ڪارو. پاڻ رنگن تي پوءِ ايندا سين، اول تہ تصوف جي تاريخ ڏسجي.

حضرت موسيٰ پنهنجي قوم کي ڏهہ اصول ڏنا جڏهن هو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

ڪجھ عرصي لاءِ جبلن ۾ هيڪلو نڪري ويو. جڏهن هو جبل طور تي پهتو تڏهن ان عظيم هستيءَ سان هم ڪلام ٿيو جيڪا توريت موجب ڪائنات جو محور آهي. ان کان پوءِ يهودين ۾ هڪ طبقو پيدا ٿيو جنهن ايڪانت ۾ ان عظيم هستيءَ جي عبادت ڪئي. هن طبقي کي Samartians ۽ Gnostics سڏيو ويو.

جڏهن عيسائيت ساڳي عظيم هستيءَ جو تصور ورجايو تڏهن رومي شهنشاهيت جو عروج هو. ان وقت ”روايت“ جو بنياد پيو. ماڻهو غارن ۽ غفائن ۾ وڃي هفتن جا هفتا ۽ مهينا اَڄ ٻَک تي عبادت ڪندا رهيا. اهڙن ئي ڪجهہ صاحبن جو ذڪر قرآن شريف ۾ ”اصحاب ڪهف“ جي سري هيٺ آيو.

ان کان پوءِ اسلام جو دور آهي. غار حرا ۾ ايڪانت ۾ ويهي ساڳيءَ هستيءَ جي عبادت ڪئي وئي جنهن کان پوءِ وحي نازل ٿي. جيتوڻيڪ اسلام رهبانيت ۽ رواقيت جي نفي ڪئي پر تصوف جو سلسلو هليو جيڪو ايران ۾ زور وٺي ويو. جيتوڻيڪ تصوف لفظ جو بنياد يوناني Sophia (ڏاهپ) مان نڪري ٿو پر جڏهن اهو لفظ عربيءَ ۾ آيو تہ ان جي معنيٰ اسلامي فڪر ۽ ڏاهپ جي معني ۾ بدلجي سنڌ تائين پهتي.

سنڌ تي اولهہ کان فارسي ۽ عربي ڏاهپ جو اثر پيو. اهو خيال پرستيءَ جو عربي ۽ فارسي ورثو هو، جنهن ۾ فارسي ادب ۽ شاعريءَ جو وڏو ڀاڱو سرجيل آهي. سر رامڪليءَ جا ڪجهہ ڪردار ان عربي ۽ عجمي ڏاهپ مان اڀرن ٿا. پر چاڪاڻ تہ ڏاهپ جي ڏس ۾ سنڌ جو هڪ پنهنجو مزاج آهي تنهن ڪري اهي عجمي ۽ عربي فلسفا ۽ ڪردار مقامي ڏاهپ سان هم آهنگ ٿي وڏيڪ نکري پيا آهن ۽ هڪ طرح سان اُپڪنڊ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

جي خيال پرستيءَ ۽ عربي عجمي خيال پرستيءَ کي ملائي هڪ ڪري ڇڏيو اٿن. اهو سنڌ جي ڏاهن ۽ سنڌو ماتريءَ جو پنهنجو ڪمال آهي.

ڏٺو وڃي تہ قديم فارس جو زردشتي مذهب هيڪڙائي ۾ يقين رکي ٿو. پر جڏهن ٻڌمت، ويدانت ۽ جين مت جا فلسفا ۽ انهن جي ڏاهن جي تعليم پڙهجي ٿي تہ اهي بہ هيڪڙائي جي ڳالهہ ڪندا نظر اچن ٿا. جيتوڻيڪ هر مذهب جا روايتي پروهت سيني ڌرمن ۽ مذهبن ۾ بي شمار ويڇا ٻڌائين ٿا پر هر مذهب جا ڏاها سمورين "گهٽاين" کي هڪ "هيڪڙائي" جا مظهر سمجهن ٿا. ٻين لفظن ۾ پروهتن خيال پرستيءَ جا فرقا ٺاهي ڇڏيا. يعني فرق ان مهل ظاهر ٿيو جڏهن خيال پرستيءَ جي هر سوچ ڌارا کي ڪنهن نہ ڪنهن مذهب، ڌرم يا مَت جو نالو ڏنو ويو.

پر فرقيواريت اِتي ختم نٿي ٿئي. هرهڪ مذهب، ڌرم ۽ مَت ۾ نت نوان فرق پيدا ٿيا. اسلامي تصوف ۾ ابتدا ۾ وحدت الوجود ۽ وحدت الشهود مڪتبہ فڪر پيدا ٿيا ۽ پوءِ انهن جون شاخون ڦٽيون. جين ڌرم جي ويراڳين ۾ مُکيہ واٽون ورتيون. ٻڌ ڌرم جا ڀڪشو مختلف رنگ وٺي بيٺا ۽ هندو ويدانتي ڀڳوان جي مختلف اوتارن جي ڀڳتن ۽ پنٿن ۾ ورهائجي ويا. ان هوندي بہ مختلف ڀڳوانن جي پوڄا ڪندڙن ۾ ڪڏهن بہ ٽڪراءُ ٻڌڻ ۾ نہ آيو آهي. اهو هندو مت ۾ ويدانتي هيڪڙائي جو ثبوت آهي.

جيڪڏهن سيني خيال پرستن وٽ هيڪڙائيءَ جو تصور آهي ۽ سڀ "هڪ عظيم هستيءَ" تي متفق آهن تہ پوءِ سڄي دنيا ۾ بيشمار قسم جا ويراڳي، ملنگ، ڀڪشو ۽ فقير نظر ڇو ٿا اچن؟ ڪجهہ ڏاها ان کي "پرين پرڇانئڻ" چون ٿا تہ ڪجهہ "پاڻ کي پرچائڻ" ـ پر ڀٽائي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

صاحب جو جواب لاجواب آهي:

هوت وسي هر هنڌ، هنن لڌو هنگلاج مان...

هن ريت ڀٽائي سوچن ۾ فرقيواريت کي بنهه رد ڪري ڇڏيو آهي ۽ سيني کي ”سچ ڳوليندڙ پانڌيڙو“ قرار ڏيئي ڇڏي:

نوري ۽ ناري، جوڳيئڙا جهان ۾،

ٻري جن ٻاري، آئون نه جيندي ان ري.

ڪجهه محققن ”نوري ۽ ناري“ لفظن جي معنيٰ ”بهشتي ۽ دوزخي“ ڪئي آهي. سندن چوڻ آهي ته ”نوري“ مان مراد الله جو نور آهي ۽ ”نار“ مان مراد جهنم آهي. اهڙو خيال رکندڙ محققن سان اختلاف رکڻ لاءِ بنياد موجود آهن. ڀٽائيءَ جو بيت نوري ۽ ناري جوڳيئڙن مان ڪنهن کي به رد نٿو ڪري. هُو ٻنهي قسمن جي جوڳين لاءِ چوي ٿو، ”آئون نه جيئندي اُن ري“. جيڪڏهن ”ناري“ مان مراد جهنمي هجي ها ته ڀٽائي انهن سان پنهنجو تعلق نه ڳنڍي ها.

مان سمجهان ٿو ته ڀٽائي ان بيت ۾ فقيرن ۽ سنياسين جو ذڪر ڪري ٿو. نوري مان مراد مسلمان فقير آهي جڏهن ته ”ناري“ هندستان سان تعلق رکندڙ هندو جين ۽ ٻڌ مت وارا سنياسي ۽ ڀڪشو آهن. ڀٽائيءَ انهن کي ”جهنمي“ نه سڏيو آهي پر جن ماڻهن هندو سنياسين کي تپسيا ڪندي ۽ آهُوتيون ڏيندي ڏٺو آهي، انهن کي خبر آهي ته پوڄا پاٺ مهل ”اگني ڪُنڊ“ ٻاريو ويندو آهي جنهن جي اسلامي شڪل ”مچ“ آهي. اسان کي سنڌ جي قديم درگاهن تي مختلف مقدس هستين سان منسوب ”مچ“ نظر اچن ٿا. لاهوت ۾ ”آدم جو مچ“، شاهه نوراني تي ”نوراني جو مچ“، قلندر جو مچ وغيره. اسان کي هر درگاهه تي ڏيئو ٻارڻ جي روايت به ملي ٿي جيڪا اصل ۾ مندرن کان شروع ٿي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

"اگني ڪنڊ" ۽ ڏيئي" جو مقصد هڪڙو ئي آهي. فرق فقط اهو آهي تہ اگني ڪنڊ ڪنهن تيرت، وڏي مندر يا وري سنياسين جي وستيءَ ۾ هوندا آهن ۽ ان تي وڏي پوجا ٿيندي آهي جڏهن تہ ڏيئو عام ماڻهو جي انفرادي پوڄائن ۾ استعمال ٿئي ٿو. هندو ڌرم موجب باهہ جي ديوتا جو نالو "اگني" آهي، جنهن جو هڪ وڏو ڪم اهو بہ آهي تہ هو پوڄا دوران ڏنل ڀيٽائون ۽ آهوتيون مٿي ڪٽي وڃي ۽ انهن ديوتا تائين پهچائي جن جي نالي ڏنيون ويون آهن.

ڪنهن خاص مقصد جي حصول لاءِ تپسيا ڪندڙ سناسي ڪن ويران آستانن تي "اگني ڪنڊ" قائم ڪري اڪيلائي ۾ يا ٽولي ٺاهي، ان جي سامهون يا چوڌاري ويهي منتر پڙهندا ويندا آهن ۽ اگني ڪنڊ جي ذريعي آهوتيون ديوتائن ڏانهن اماڻيندا ويندا آهن. ٻين لفظن ۾ اگني يا باهہ ڀڳوان سان رابطو ڪرڻ جي هڪ صورت آهي، اهو ان ڪري تہ باهہ جا شعلا ڌرتيءَ کان آسمان ڏانهن اٿندا آهن.

ويدڪ ادب ۾ اگني، اندر ۽ سج ديوتا کي گهڻي اهميت آهي جيڪي برفاني لوڪن جا ديوتا هُئا. ان ڪري سنڌو ماٿريءَ ۾ برفاني لوڪن جي آمد کان پوءِ انهن کي ديوتائن جي ٻي قطار ۾ جاءِ ملي. سنڌو ماٿريءَ جي دراوڙ لوڪن ۾ شِوَ ۽ ڪاليءَ جي پوجا عام هُئي، جيڪا پنهنجي جاءِ تي قائم رهي. اهو ئي سبب آهي جو سنڌ ۾ شِو پنٿي ۽ ماتا پوڄا جا خاص مرڪز قائم ٿيا.

اسان ڏسون ٿا تہ سُر رامڪليءَ ۽ ڪاهوڙيءَ ۾ بيشمار پنٿن، تيرٿن ۽ جوڳين جي قسمن جو ذڪر آهي، جن اصل ۾ سنڌي سماج کي هڪ خاص مزاج ڏنو آهي.

انهن سُرن ۾ سج جي ڳولا ڪندڙ جن پانڌيئڙن جو ذڪر

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

ڪيو ويو آهي انهن کي ٽلهي ليکي چئن ٽولن ۾ ورهائي سگهجي ٿو:

۱-جيني، ۲-ٻوڌي، ۳-هندو، ۴-مسلمان فقير.ڀٽائيءَ، ميين شاهه عنات يا ٻين صوفين پنهنجي شاعريءَ ۾ انهن چئني ڌرمن يا مذهبن سان تعلق رکندڙ ويراڳين توڙي فقيرن جو ذڪر ڪيو آهي پر هڪ ئي معنيٰ ۽ مفهوم ۾.

وِلهون اتر واءُ، گهارين مِينهن ميدان ۾
ويراڳي وجود کي ڏين تپيسر تاءُ
بات برپائي نـه سُئي، تـن مائيٽن مَلاءُ
سجاتـائـون، سيـد چئـي، آديسـي الله
جوڳي جڳ وچاءُ، او سنياسي ثابت رهيا.

(سُرود رامڪلي-رسالو ميون شاهه عنات)

يا

لاهوتي لطف سان ويا، سامي سيپئي
ڪين وساريم ڪاپڙي، پهه اِن پيهي
راول ريجهائي، ٿي رسيلي رحمان سان.

(سُرود رامڪلي-ميون شاهه عنات)

ٻڌ ڌرم جا فرقا

ٻڌ ڌرم جا ٻه مکيه فرقا آهن مَهايانا ۽ هَنايان. شاهه لطيف پنهنجن بيتن ۾ "لنڪا" جو ذڪر ڪيو آهي:

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

لنڪا لنڪا ڪن...

لنڪا ۾ هنايانہ Hynayana فرقي جو اثر آهي، جتي گوتم ٻڌ جي بيشمار مورتين جي پوڄا جو رواج آهي. لنڪا ۾ گوتم ٻڌ سان منسوب پيرن جا نشان، گوتم ٻڌ جون ڪجهہ ذاتي شيون بہ رکيل آهن. انهن مندرن کي وهارا (Vihara) چيو ويجي ٿو. لفظ وهارا مختلف لهجن ۽ اچارن ۾ اُپکنڊ ۾ هر هنڌ موجود آهي. هناين فرقو پالي ٻوليءَ وسيلي پکڙيو.

هنايانہ فرقي موجب گوتم ٻڌ انسان هو. انسان وانگر ڄائو. انسان وانگر جيئرو رهيو ۽ وفات ڪري ويو. جيتوڻيڪ هو انسان هو پر غيرمعمولي صفتون رکندڙ هو. ٻڌن جي اصطلاح ۾ "اچاريہ منش" هو.

ٻڌن جو ٻيو مکيہ فرقو مَهاينا Mahyana آهي جيڪو گهڻو ٿو سنسڪرت، چيني، تبتي ۽ جاپاني ٻولين وسيلي پکڙيو. مهاينا فرقي موجب گوتم ٻڌ جو جسم نہ هو. هُو انسان کان اُتم هستي هو، ٻڌ پاڻ ڪڏهن بہ نہ ڄائو پر ان پنهنجا اوتار ۽ پاڇا ڌرتي تي ظاهر ڪيا. ٻڌ پاڻ ئي ٻڳوان آهي.

هونئن ٻڌ مت جا ڪوڙ فرقا آهن. اشوڪ اعظم جي زماني تائين ٻڌ ڌرم ارڙهن فرقن ۾ تقسيم ٿي چڪو هو. هنايانہ فرقي کي ڏاکڻو فرقو چئي سگهجي ٿو. جڏهن تہ مهاينا اُپکنڊ جي اترين حصن ۾ قائم رهيو. جيتوڻيڪ هتي آرڪيالاجيءَ جي حوالي سان بحث نٿو ڪجي پر هن موقعي تي سنڌ ۾ موجود هڪ اسٽوپا جو ذڪر ڪرڻ مناسب سمجهان ٿو، ممڪن آهي تہ هڪ راز تان پردو کڄي وڃي.

لاڙڪاڻي ضلعي ۾ سنڌو تهذيب جي عظيم کنڊرن جي متان

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

هڪ استوپا بيٺو آهي جنهن جو سنڌو تهذيب وارن کنڊرن سان ڪو بہ تعلق نہ آهي. مقامي ماڻهو ان کي ”مُهين جو دڙو“ چون ٿا. مان محققن کي اهو سوچڻ جي دعوت ڏيان ٿو تہ اهي ان امڪان تي بہ غور ڪن تہ چا مُهن جي دڙي تي اهو نالو ان استوپا سبب پيو، جيڪو ٿي سگهي ٿو تہ مهاينا فرقي وارن ٻُڌن جو هجي!

گوتم ٻُڌ پنهنجي حياتيءَ ۾ ئي پنهنجن پوئلڳن کي ٻن حصن ۾ ورهائي ڇڏيو هو. هڪڙا ڀڪشو ۽ ٻيا دنيا دار. دنياداران جو ڪم گهربار سنڀالڻ ۽ ڀڪشوئن جي کاڌي خوراڪ جو بندوبست ڪرڻ هو البتہ ڀڪشوئن لاءِ ڏاهڪو ڪن سخت شرط هئا جن مان چار ڀٽائي جي شاعريءَ ۾ موجود آهن. (١) گيڙو ڪپڙا پائي ماٺ مطالعو ڪرڻ (٢) ڀڪشا وٺڻ (٣) اندر اجرو ڪرڻ لاءِ ذڪر الاهي (۴) سادي زندگي گذارڻ. اهو سڀ ان لاءِ تہ جيئن نرواڻ حاصل ٿئي.

جين مت

ٿرپارڪر لطيف جي شاعريءَ جو وڏو موضوع آهي. گوڙي مندر ۾ پارس ناٿ جو مجسمو رکيو ويو هو ۽ ڪارونجهر ۾ جين مت جا ڪافي مندر آهن. جيت مت جا ٻہ مهاپُرش آهن پارس ناٿ ۽ مهاويرا. پارس ناٿ اٺين صدي قبل مسيح جي شخصيت آهي. سندس پيءُ بنارس جو راجا هو. مهاوير پارس ناٿ کان اڍائي سو سال پوءِ پٽنہ کان ٢٧ ميل اتر ۾ هڪ کتري ڪٽنب ۾ سن ۵۴٠ قبل مسيح ۾ ڄائو. مهاوير ٽيهن ورهين جي عمر ۾ تياڳ وٺي پارس ناٿ جي فلسفي تي هلي پيو. ٻارهن سال مڪمل اگهاڙپ واري حالت ۾ تپسيا ڪئي ۽ ٻائيتاليهہ سالن جي عمر ۾ ”گيان“ حاصل ڪيائين. ٧٢ سالن جي عمر ۾ ۴٨٦ ق. م. ۾ ڏکڻ بهار ۾ وفات ڪيائين.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

لفظ "جين" جي معنيٰ آهي فتح. انڪري جيني اُهي ماڻهو ٿيا جن پنهنجن نفسن تي فتح حاصل ڪئي. جين مت موجب خواهشون انسان جي ڏکن جو سبب آهن. جڏهن خواهش پوري نٿي ٿئي تڏهن ڏک ٿئي ٿو. تنهنڪري من ماري ميڻ ڪرڻ سان روح کي ابدي خوشي ملي ٿي. اهو نرواڻ آهي. مهاوير جي ڌاهپ جا چار بنياد آهن: اهنسا، سچائي، برهمچاريت ۽ مادي لذتن کان آزادي.

چندر گپت موريا جي زماني ۾ جين مت ٻن فرقن ۾ ورهائجي ويو. هڪ پنٿ جو نالو ٿيو "سوتيامبر" ۽ ٻئي جو "گمبر" سوتيامبر پنٿي اڇي رنگ جي لنگوٽي ٻڌندا هئا ۽ گمبري نانگا هئا. جين مت هندستان کان ٻاهر نہ وڃي سگهيو. هن وقت گجرات جينين جو مرڪز آهي، جتي آبو جبل گرنار ۾ سندن عاليشان مندر آهي. گجرات ۽ ٿرپارڪر جو ڀاڱ ۾ ثقافتي لاڳاپو اُپکنڊ جي ورهاڱي تائين بلڪل سڌو رهيو آهي.

ميين شاهہ عنات جي ڪلام ۾ جن جوڳين جو ذڪر ملي ٿو، انهن جو تفصيل هن ريت آهي:

جوڳي، ويراڳي، نانگا، مهيسي، ڪاپڙي، سناسي، گودڙيا، لاهوتي، سامي، ڀڳت، ملنگ، مولهڙيا، سيپتري، راميسري، آديسي، لانگوٽي ۽ تپيسر.

شاهہ عنات جي ڪلام ۾ جن تيرٿن جو ذڪر آهي، اُهي هي آهن:

گنگا، جمنا، پورب، ڪروت، ڪاسي، نارائڻ سر، ڪرناٽڪ، جگن ناٿ، رنگا مٽي، ملي وار ۽ هنگلاج.

شاهہ لطيف پنهنجي ڪلام ۾ جوڳين ۽ فقيرن لاءِ هي لفظ ڪم آندا آهن: جوڳي، ڪاهوڙي، عاشق، جُنگ، ڏوٿي، آڏوتي، لاهوتي،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

آديسي، فقير، نوري، ناري، ويراڳي، وير، بيراڳي، سامي، بيڪاري، نانگٿا، مهيسي، سناسي، ڪلپتي (خيال وارا)، موالي، ڪن پٽ، ڪاپٽ، ڪاپڙي، ڪن وِٺيا، ڪن چير، لانگوٽيا، ڪن ڏار، گودڙيا، گونگا، ڏوٺيا (لانگوٽي)، ريگڙيارا (ڇنل گودڙين وارا ۽ پيوت).

شاهه لطيف جن تيرٿن جو ذڪر ڪيو آهي، سي هي آهن:

لاهوت لامڪان، پپ، ڇپر، گوندر، گنجو ڏونگر گام، پورب، قلات، دوراڪا، عدم، حرم، اتر، هنگلاج، ڪابل، ڪشمير، هنگلور، گنگا، ڪابول.

ڏٺو وڃي ته جوڳين ۽ تيرٿن جا نالا ۽ قِسم انهن قديم فرقن جي نشاندهي ڪن ٿا جيڪي قديم اُپکنڊ ۾ حق سچ جي تلاش ۾ مصروف هئا يا مرڪز بڻجي ويا. جوڳين جي مخصوص ٽولن جي سڃاڻپ ٽن بنيادن تي ڪئي وئي آهي.

(۱) پنٿ، (۲) ڪپڙا لٽا، (۳) تيرٿ سان نسبت

اهو تصور غلط آهي ته ڪي خاص قسم جا جوڳي يا سنياسي ڪنهن ٻئي قسم جي ويراڳين کان اُتم يا گهٽ آهن، جيئن عام طور تي سمجهيو ويندو آهي. سنڌي شاعريءَ ۾ سڀئي قسم هڪ ئي معنيٰ ۾ آيا آهن، اها ٻي ڳالهه آهي ته اهي سڀ مختلف فرقن سان تعلق رکندڙ هئا، پر سڀني جو مقصد هڪ هو. هتي ڪوشش ڪجي ٿي ته رامڪلي ۽ ڪاهوڙي سُرن ۾ آيل انهن جوڳين جي اصل بابت ڪجهه حوالا پيش ڪجن.

سيتپوري: سيتپور يا سڌپور (Siddhpur) جا ڊاڪٽر نبي بخش بلوچ موجب سڌپور ميسور جي ضلعي چتل درگ جا قديم آستان آهن. جتي ٻڌمت جي پوئلڳ مهاراجا اشوڪ جي قانون جا ٿنيا لڳل آهن.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

راميسوري: (۱) جتنگ راميسپورا (Ramespura) جا. جتي ميسور جي ضلعي چتل درگ جا قديم آستان آهن. (۲) راميسور ڏکڻ هندستان ۾ اها جاءِ بہ آهي، جتي شري رام چندر پنهنجن هٿن سان شولنگ ٺاهي پوڄا ڪئي هئي. هن ماڳ وٽان شري رام لنڪا تي چڙهائيءَ مهل سمنڊ تي پُل ٻڌائي هُئي.

مهيسري: مها اِشوري يعني شِوَ جا پوڄاري يا شِو پنٿي.

تپيسر: تپسيا ڪندڙ ـ هر هڪ پنٿ جو بنياد تپسيا تي آهي. تپسيا معنيٰ جسماني تڪليف جي پرواهہ ڪرڻ کان سواءِ ڀڳوان کي ڌيان ۾ رکي عبادت ڪرڻ.

لانگوٽي: صرف لنگوٽ ٻڌندڙ. جين مت جو هڪ فرقو سوتيامبري اڇي رنگ جي ڪوڏ ٻڌڻ جو قائل. جينين جو مرڪز گجرات ۾ آهي. هونئن سڄي ڀارت ۾ لنگوٽ عام لباس آهي. انڪري هندي ڌرمن جا لڳ ڀڳ سڀ فرقا لنگوٽ ٻڌن ٿا. نہ رڳو قديم هندستان پر قديم زماني ۾ هڪ وڏو ڪپڙو جسم کي ويڙهي عبادت ڪرڻ مروج هو. مسلمانن ۾ اڄ ڏينهن تائين صبح جي موقعي تي احرام ٻڌو وڃي ٿو، جنهنجو هڪ حصو اڇي ڪوڏ آهي.

جوڳي: جوڳ ۽ يوگ (Yoga) هڪ ئي ٻڻ بنياد جا لفظ آهن. مهاديو شِوَ جو هڪ نالو مها يوگي آهي. جوڳ خاص انداز سان ويهي ڌِڪهي پوڄا ڪرڻ جو هڪ طريقو آهي جنهن جو مُکيہ مقصد اندريون حسون اجاگر ڪري علم حاصل ڪرڻ آهي. جوڳي شِو ڀڳوان کي ڌيان ۾ رکي گيان حاصل ڪن ٿا. جڏهن تہ خود شِو ڀڳوان پاڻ بہ هر وقت جوڳ ۽ ڌيان جي ذريعي گيان حاصل ڪندو رهي ٿو. اڄڪلهہ جوڳي لفظ نانگ جهليندڙن لاءِ مخصوص ٿي ويو آهي. واضح هجي تہ نانگ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

مهاديو شِو سان منسوب آهي. جوڳيءَ جو مطلب آهي سچ جي ڳولا ڪندڙ. سندن لباس گيڙو رنگ جو آهي. جوڳين جي شادي ڪرڻ ۾ نه ڪرڻ مرضيءَ تي آهي. هو گورکناٿ کي گرو سمجهن ٿا. سن ١٩٠١ جي آدمشماري موجب سنڌ ۾ انهن جو تعداد ٢٢٢٤ هو جن مان ١٢٥٠ حيدرآباد ضلعي ۾ هئا.

نانگا: اهي جوڳي جيڪي اگهاڙا رهن ٿا. جينين جو گمبري فرقو نانگو هو. نانگا هندو پنٿن ۾ به آهن. نانگئن جو فلسفو آهي ته ڪپڙو دنياوي شئي آهي تنهنڪري ان کان به پاڻ کي آجو رکجي. ماڻهو جو اصل لباس اُن جا سِنا ڪم آهن، جن جو هجڻ ضروري آهي. هندو نانگئن جو وڏو تعداد هندستان ۾ اڄ به موجود آهي جيڪي وڏن تيرٿن ۽ ڪنڀ جي ميلي وقت گنگا جمنا جي سنگم تي اچي گڏ ٿين ٿا.

مهيسي: مهيسري يا مها ايشوري يعني شِو پنٿي.

ڪن پٽ، ڪنوٽي، ڪن چير، ڪن ڏار، ڪاپڙي ۽ ڪاپَٽَ اُهي جوڳي آهن جيڪي ڪنن ۾ والا پائن ٿا. ڪن ٽوپائين ٿا يا چيرائين ٿا. واليون ۾ والا پائڻ مها ديو جي پوڄواري ڪرڻ آهي. مها ديو جي مورتيءَ ۾ ڪنڊل ڏسي سگهجن ٿا. هيءُ طبقو جسم ڍڪڻ جو قائل آهي.

پيوتي: پيوت معنيٰ مٽي. پيوتي اُهي ويراڳي آهن، جيڪي جسم تي ڪپڙو اوڍڻ نيڪ نٿا سمجهن، فطرت جي ويجهو رهڻ پسند ڪن ٿا ۽ مٽي آلي ڪري جسم کي مکين ٿا. ظاهري طور تي ايئن نظر ايندو چڻ اهي گپ ۾ ليڙجي نڪتا هجن. پيوتي نانگئن جو قِسم آهن.

سناسي: ويرانن ۾ رهي تپسيا ڪندڙ ماڻهو جيڪو ڪنهن به فرقي سان تعلق رکي سگهي ٿو. هندو ڌرم ۾ انسان جو آخري فرض آهي ته هو دنياوي ڪمن کان آجو ٿي دنيا تياڳي ۽ سناس اختيار ڪري،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

چو تہ دنياوي ذميواريون مڪمل ڪرڻ کان پوءِ سنڌس اِها ذميواري بہ آهي تہ پرلوڪ ۾ پنهنجي مناسب جاءِ ٺاهي. عام معنيٰ ۾ سناسي جي معنيٰ آهي تہ دنيا تياڳي نڪتل ماڻهو. اڳي سناسي لفظ فقط برهمڻ لاءِ هو پر پوءِ هر ذات مان سناس ورتل ماڻهو کي سناسي چيو ويو. سناسي شِو پوڄا ڪن ۽ شادي نہ ڪندا آهن. ڀنگ جو نشو بنهن عام هو. سنڌ ۾ ١٩٠١ع ۾ سنڌن تعداد ٣١٧٣ هو جن مان ١٢٢٣ عورتون هيون.

آديسي: مسافر يا ٻئي ملڪ جو. روحاني معنيٰ ۾ روحاني دنيا جو اهڙو جوڳي يا سناسي جيڪو هميشہ سفر ۾ آهي.

گودڙيو: اهڙو جوڳي فقير جيڪو پاڻ سان گودڙي کڻي. ان گودڙيءَ ۾ سفر جو مختصر سامان ۽ پڪشا ۾ ورتل اَن هوندو آهي. گودڙيءَ جو ڪو هڪ نمونو ناهي. ملڪ ملڪ ۽ علائقي علائقي جي ماڻهن وٽ مختلف قسمن جون گودڙيون ٿين ٿيون.

ڪاهوڙي: جبل ۾ ڏٺ ڳوليندڙ. اهڙا فقير جيڪي ويرانن مان جهنگلي ان ميڙي گذارو ڪن ٿا ۽ پڪشا نٿا وٺان. ڪاهوڙين جو ذڪر رامڪليءَ ۾ ناهي. شاهہ لطيف. سنڌ ۽ بلوچستان جي جبلن ۾ گهمندڙ فقيرن کي ڪاهوڙي ڪري پيش ڪيو آهي، جيڪي خيرات وٺڻ بدران پورهيو ڪري فطرت مان حاصل ڪرڻ ۾ مصروف آهن.

ڏوٽي: نانگ جهليندڙ ۽ جبل ۾ ڏٺ ميڙيندڙ (جيتوڻيڪ ڏوٽي جوڳي يا فقير ناهن پر ڀٽائي اهو لفظ ڪاهوڙين لاءِ استعمال ڪيو آهي).

لاهوتي: لاهوت لامڪان کان ٿي آيل فقير. هيءُ ماڳ سيوهڻ کان ڏکڻ اولهہ ۾ ۽ ڪراچي کان اتر ۾ ضلعي لسٻيلي ۽ خضدار جي سرحد وٽ پٻ جبل ۾ آهي. لاهوتي فقير اڪثر مسلمان آهن پر اوڏانهن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

هندو بہ وڃن ٿا. فقير ڪارو لباس يا گيڙو لباس ڪن ٿا. لاهوت جو روايتي سفر سيوهڻ کان شروع ٿيندو آهي. لاهوتي ڇهن ستن ڏينهن جي پنڌ کان پوءِ لاهوت پهچندا آهن.

اگوري: هنگلاج ياترا ڪندڙ ماڻهو. گهڻو ڪري هندو جوڳي ۽ سنياسي اوڏانهن وڃن. گوادر ۽ لسٻيلي ضلعي جي سرحد تي هنگول ندي تي قديم تيرٿ. جيڪو هنگلاج ياترا ڪري اچي تنهن کي اگوري چئجي ٿو ڇاڪاڻ تہ اتي هنگول نديءَ جي هڪ شاخ جو نالو اگور آهي. اگوري گيڙو ڪپڙا پائين ٿا ۽ سخت ڪشالا ڪري اوستائين پهچندا هئا. اگوري "شڪتي پنٿي" آهن. (ٻيا تفصيل هنگلاج جي سري هيٺ ڏسو)

سامي: سوامي معنيٰ ڀڳوان. گهڻي تپسيا ڪندڙ يا پهتل هستيءَ کي بہ سوامي يا سامي چيو ويندو هو. فرقي جي لحاظ کان گهڻو ڪري هندو.

ڀڳت: پهتل پوڄاري. هونئن تہ هر ديوي ۽ ديوتا جا ڀڳت ٿين پر هندستان ۾ خاص ڪري رام، ڪرشن ۽ شو جا ڀڳت آهن. رام ۽ ڪرشن وشنوءَ جا ٻيا روپ آهن.

ملنگ: مهہ لنگ جي اچوڪي معنيٰ آهي بي خود، پر اصل ۾ مهالنگ يا مهالنگي جي معنيٰ آهي شو جو پوڄاري. شايد ڪنهن وقت ۾ مهلنگي نانگا هجن ڇاڪاڻ تہ اڄڪلهہ بہ چرياڻپ کان پاڻ کي اگهاڙو ڪندڙن کي بہ ملنگ چئجي ٿو.

ڏوتيا: ڏوتي يا لانگوٽي ٻڌل سناسي. جيني ۽ هندو.

ريگڙيارا: ڦاٽل ڪپڙن وارا ۽ مٽيءَ ۾ ٻيوت ٿيل جوڳي فقير.

گونگا: نہ ڳالهائڻ وارا، ماٺ رهندڙ. هر فرقي جا.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

بيڪاري: پن تي گذارو ڪندڙ هندو سنياسي. گيڙو ڪپڙا پهرين ٿا.

ڀڪشو: پن تي گذارو ڪندڙ ٻڌ سناسي. نيپال ۾ ڪٿئي رنگ جا ڪپڙا پهرين باقي سڄي دنيا ۾ گيڙو ڪپڙا پائين ٿا. (ڀڪشوئن جو ذڪر سُر رامڪلي ۾ ناهي البت بيڪارين جو آهي)

ويراڳي ۽ بيراڳي: ويراڳي وشنوءَ جي پوڄا ڪن ٿا ۽ پن تي گذارو ڪن. انهن جا ٻه قسم آهن. ٻندي ۽ نادي. بندي شادي ڪن ٿا جڏهن ته نادي ڪونه ڪن. ١٩٠١ ڌاري ٿيل آدمشماري موجب سنڌ ۾ ويراڳين جو تعداد ٢١٨٧ هو جن مان ٩٢٢ عورتون هيون.

فقير: مسلمان ويراڳي. عام طور تي سندن لباس ڪارو يا گيڙو ٿئي. پر ڳاڙهي ۽ سائي رنگ جو ڪپڙو درگاهن تي چادر ڪري چاڙهيو وڃي ٿو. ڪارو لباس اوڍيندڙ فقير گهڻو ڪري شيعه مسلڪ جا آهن، گيڙو رنگ سنياسين ۽ جوڳين کان ورتو ويو آهي. البت قلندر جي درگاهه تي ڳاڙهو لباس پائيندڙ فقيرن جو هڪ لڏو بودلي بهار سان عقيدت رکي ٿو. اهي ڌمال مهل گهنگهرو ٻڌي نچن ٿا ۽ زبان سان ڪجهه به ڪونه ڳهرن.

جيتوڻيڪ شاهه لطيف لاهوتين ۽ فقيرن جي مسلڪ ۽ ٻين تفصيلن جو ذڪر نه ڪيو آهي پر اها حقيقت آهي ته صوفي فقير پهرين ٻن مکيه سوچ ڌارائن يعني وحدت الوجود ۽ وحدت الشهود ۾ ورهايل آهن ۽ پوءِ اڃا وڌيڪ سلسلن ۾ تقسيم ٿيل آهن. تصوف جي ٻوليءَ ۾ انهن سلسلن کي طريقت چيو وڃي ٿو. طريقت معنيٰ الله تائين پهچڻ جو مخصوص طريقو جيڪو ڪن بزرگن اختيار ڪيو. مختلف بزرگن مختلف طريقا اختيار ڪيا، ان ڪري انهن جي پوئلڳن به اها ئي واٽ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

ورتي. طريقت ڪان اڳ وحدت الوجود ۽ وحدت الشهود جو اختلاف آڏو اچي ٿو. وحدت الوجودي سڄي ڪائنات جي هر اسم کي هڪ وحدت جا گهڻا مظهر سمجهن ٿا جڏهن ته وحدت الشهود انهن مظهرن کي هڪ وحدت جي شاهدي سمجهن ٿا يعني اهي پاڻ وحدت جو ڀاڱو ناهن پر واحد جا خلقيل آهن.

سنڌ ۾ وحدت الوجودي صوفين جو اثر گهڻو رهيو آهي البت طريقت ۾ وڏا اختلاف رهيا آهن. خاص ڪري راڳ ۽ ذڪر جي حوالي سان. شاهه لطيف پاڻ وحدت الوجود جو قائل هو:

جان پروڙيم پاڻ کي... تان پاڻ پنهون آهيان.

سچل سرمست به ساڳي ڳالهه ڪئي ۽ ”اناالحق“ جو نعرو بلند ڪيو. اها ڳالهه وحدت الشهود صوفين لاءِ وڏي اعتراض جو سبب بڻجي ٿي. ”اناالحق“ جو فلسفو ويدانتي هيڪڙائي کي وڌيڪ ويجهو آهي. جوڳي ان کي پنهنجي ٻولي ۾ ”آتما جو پرماتما سان ملي هڪ ٿي وڃڻ“ چون.

طريقت جا مُکيه چار سلسلا آهن: سهروردي، چشتي، قادري، نقشبندي. ڀٽائي پاڻ قادري طريقت تي هلندڙ هو پر ان ۾ راڳ جو اضافو ڪيائين. ان ڪري ڪجهه صوفي بزرگن جا ڀٽائي سان اختلاف به نظر اچن ٿا. قلندري طريقت ۾ جذب ۽ مستيءَ کي وڏي اهميت آهي، ان کي ”ملامتي“ چون. ملامتي طريقت ۾ صوفي نه رڳو پاڻ مڪمل تارڪ الدنيا ٿين ٿا پر سندن ڪوشش هوندي آهي ته ٻيا به انهن ڏانهن اُنس نه رکن.

مان سمجهان ٿو ته لڳ ڀڳ ٻه هزار سال قبل مسيح ۾ جوڳي قسم جا ماڻهو سچ جي ڳولا ۾ نڪرڻ شروع ٿيا. هندستان ۾ سچ جي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

ڳولا جو سلسلو ان وقت بہ پڪ ئي پڪ جاري هوندو چاڪاڻ تہ ان وقت ننڍيون ننڍيون شهري رياستون جهڙوڪ موهن جو دڙو، هڙپہ ۽ ٻيا شهر وجود وٺي چڪا هئا ۽ لکڻ پڙهڻ جو فن سنڌو ماٿريءَ ۾ ان کان بہ اڳ شروع ٿي چڪو هو.

شهري سماج توڙي ڳوٺاڻي سماج لاءِ "قانون" ضروري هوندو آهي. قانون پنهنجي ليکي وجود وٺندو آهي، چاڪاڻ تہ ڪو بہ يونٽ مقرر ٿيل اصولن کان سواءِ هلي نٿو سگهي. جڏهن آبادي وڌي ٿي ۽ شهر ٿهن ٿا تڏهن انسان فطرت کان پري ٿي سماجي وهنوارن ۾ ڦاسجي وڃي ٿو... بس اِتان ئي "سچ" جي تلاش جو عمل شروع ٿئي ٿو. هونئن مذهب جي ابتدا تہ پٿر جي دور کان پڌائي وڃي ٿي شعور جي پهرين وک وڌائڻ ۾ اهو وقت گهٽو پوءِ آيو جڏهن ڪي اهڙا ماڻهو پيدا ٿيا جن پٿري دور جي قاعدن ۽ شهري سماج جي پروهتن کان نظرياتي بغاوت ڪري سچ جي تلاش ۾ شهر ڇڏي ويرانن ڏانهن رُخ رکيو ۽ فطرت سان گڏ ماڻهن جو ڳوڙهو اڀياس ڪيو. رگ ويد جي وقت تائين جوڳي هڪ باقاعدي طبقي جي صورت وٺي بيٺا جن ڪائنات کي پنهنجي تجربي جي روشنيءَ ۾ تشريح ڏيڻ شروع ڪئي. اهي ماڻهو سال مان اٺ ڏهہ مهينا گهر کان ٻاهر گهاري ڳوٺ ڳوٺ، شهر شهر ۽ جهنگ جبل گهمندا، سوچيندا، بحث مباحثا ڪندا، نوان نوان نتيجا ڪڍي موٽندا هئا. اهي سنڌو ماٿريءَ جا پهريان فلسفي هئا جن دراوڙ تهذيب کي ايترا مضبوط بنياد ڏنا جو پوءِ جون فاتح قومون بہ اهي بنياد ڍاهي نہ سگهيون، البت ڦير ڦار جي گنجائش هر دور ۾ هوندي آهي.

لڳ ڀڳ ١٥٠٠ ق. م. کان پوءِ اسان قديم هند ۾ ڪي وڏا فلسفي گهمندا ڦرندا ڏسون ٿا؛ رشي پاراسر جنهن جو آستانو ڪارونجهر جبل ۾ هو، رشي والميڪي، ويد وياس، وشوامترا، آگستي،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

وٿسٽ، منو، گوتم ٻڌ، پارس ناٿ، مهاوير جهڙا ماڻهو پنهنجا تجربا جمع ڪري سڄي هندستان ۾ ڪائنات ۽ ان ۾ ماڻهوءَ جي ڪردار جي تشريح ڪن ٿا. پر اهو سلسلو ڪٿي نٿو، اڳتي هلي ٻيا وڏا نالا سامهون اچن ٿا: ڪبير داس، گورک ناٿ، مڇندر ناٿ، گرونانڪ، تلسي داس. سوچ جو سلسلو اڃا اڳتي وڌي ٿو ته وارث شاهه، بلهي شاهه، شاهه لطيف، قلندر لال شهباز جا نالا به ان سٽ ۾ شامل ٿين ٿا. انهن سڀني وڏن ڏاهن کي هڪ ئي سلسلي جون مختلف ڪڙيون قرار ڏيئي سگهجي ٿو ڇاڪاڻ ته انهن جي سوچڻ ۽ تجربو حاصل ڪرڻ جو طريقو لڳ ڀڳ ساڳيو هو. ڪائنات بابت سوچ جو سلسلو اڃا جاري آهي پر هاڻي طريقو بدلجي ويو آهي.

JEAY SINDH
www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

ڊاڪٽر غلام علي الانا

سُر رامڪليءَ جي روشنيءَ ۾ جوڳ ۽ جوڳي پنٿ جو اڀياس

سنڌ قديم زماني کان، ڌار ڌار جاتين، نسلن ۽ قبيلن جو آماجگاهه رهي آهي. انهن جاتين، نسلن ۽ قبيلن جي ماڻهن جي زندگي، رهڻي ڪهڻي، رسم و رواج ۽ تهذيب ۽ تمدن تي اڃا تائين صحيح معنيٰ ۾ ڪو ڪم ڪو نه ٿيو آهي. البت انگريزن جي دور ۾ علم الانسان جي ڄاڻن ماهرن، بمبئي پريزيڊنسيءَ جي حوالي سان سنڌ گزيٽيئرن جي ڌار ڌار جلدن ۾ سنڌ ۾ رهندڙ قبيلن، جاتين ۽ نسلن جي باري ۾ ڪجهه نه ڪجهه ضرور لکيو آهي. انهن جاتين ۽ نسلن مان جوڳي به هڪ جاتي آهي، جنهن جي باري ۾ ڪجهه سٽون ضرور لکيل ملن ٿيون. پر تفصيلي تحقيق ۽ کوجنا جو ميدان اڃا خالي پيو آهي.

ان هوندي به سنڌ ۾ عربن جي اسلامي راڄ واري عرصي کان وٺي، انگريزن جي راڄ تائين واري سموري ثقافتي، علمي ۽ ادبي مواد جو جڏهن جائزو وٺجي ٿو ته ڏهن اسان کي جوڳ، جوڳي ۽ جڳيسر جي سلسلي ۾ گهڻي ۾ گهڻو مواد اسماعيلي پيرن جي گجراتي زبان ۾ جوڙيل گنانن، شاهه لطيف جي رسالي ۾ سُر رامڪلي، سُر ڪاهوڙي، سُر پرڀاتي ۽ سُر مومل راڻي کان سواءِ، سيد وارث شاهه جي هير، ۽ سچل ۽ بلهي شاهه جي ڪلام ۾ ملي ٿو. شاهه لطيف جوڳ ۽ جوڳين جي ثقافت، جوڳين جي قسم، جوڳين لاءِ سنڌي زبان ۾ رائج خاص لفظ

JEAY SINDH
www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

اصطلاح، محاورا ۽ پهاڪا، جوڳين جون راهون، رستا، گس، پنڌ ۽ پيچرا، جوڳين جون جاتائون، تڪيا، تيرٿ، پنٿ، پرب، اوتارا، آستان، دائرا، دونهيون ۽ بستيون، جاتائون، ياترائون ۽ تپسيائون، ڪالي ديوي، ناني ديوي، دُرگا ديوي، گورکنات، بالانات، مڇيندر نات، جلندر نات ۽ ٻين پنٿن جو ذڪر، گنجو ٽڪر، مڪلي ٽڪري، ڌارا تيرٿ، لال جو باغ، يڪتنيي، هنگلاج، لاهوت لامڪان، شاهه بلاول نوراني، دوراڪا ۽ ٻين ماڳن، مڪانن، آستانن ۽ اوتارن جو وستار ڪيو آهي. ايترو سارو احوال، في الحال ڪنهن ٻـ زبان جي، ڪنهن ٻـ ڪتاب ۾ هڪ هنڌ گڏ ٿيل نٿو ملي. اهو فخر فقط سنڌي زبان کي ئي حاصل آهي، جنهن ۾ شاهه لطيف ڪمال ڪيو آهي. ان لحاظ کان شاهه سائين جو ڪلام، سنڌ جي سماجي، ثقافتي ۽ علم الانسان جي تاريخ جو صحيح، سچو ۽ حقيقت پسندانـ سرمايو آهي. شاهه جي ڪلام جو، حقيقت تي مبني، هڪ پهلو هي بہ آهي تہ ان ۾ زندگيءَ جا اهڙا زندهه جاويد ۽ سدا حيات قدر موجود آهن، جيڪي انسان ذات لاءِ هر زماني ۽ هر سماج ۾ ڪارائتا ٿي سگهن ٿا.

جوڳي، سنڌ ڪان سواءِ، برصغير جي هڪ قديم جاتي يا نسل آهي، جنهن لاءِ چيـو وڃي ٿـو تـہ اهو نسل دراصل دراوڙ نسل سان واسطو رکي ٿو، ان لحاظ سان، هيءَ جاتي برصغير جي سڀ کان قديم جاتين مان هڪ آهي. هن سلسلي ۾ ايٿنووين (Ethnoven) جو رايـو آهي تہ:

"لفظ جوڳي، سنسڪرت ٻوليءَ جي يوگ جي هڪ صورت آهي ۽ فلسفي جي پتنجليءَ واري مڪتبہ فڪر کي "يوگ" چوندا آهن. اُهي ماڻهو جيڪي پنهنجي زندگيءَ ۾ ويراڳ (Life of asceticism) اختيار ڪندا آهن تن کي "يوگي" سڏيندا آهن".

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

ايتنووين اڳتي هلي لکي ٿو ته:

”جوڳي، مذهبي ايڪتا واري زندگي اختيار ڪندڙ هڪ ٽولو آهي، جنهن جو بنياد بابا گورکنات وڌو، ۽ جيڪي بابا گورکنات جي پنٿ جا پوڄاري ٿيا، تن کي ”نات پنٿي جوڳي“ سڏيو ويو“.

اهڙي طرح جامع اردو اينسائيڪلوپيڊيا موجب:

”جوڳي، هڪ خاص قوم يا جاتي آهي. انهن جي دعويٰ آهي ته جوڳ جي ابتدا گورکنات کان ٿي ۽ گرو گورکنات، اهو طرِيقو مهاتما شِوَ کان حاصل ڪيو.“

انهيءَ سلسلي ۾ هڪ ٻيو انگريز محقق مسٽر روز، ”تحقيق چشتم“ جي حوالي سان، جوڳ ۽ جوڳي جي باري ۾ لکي ٿو ته:

”مهاتما شِوَ جي هڪ چيلي، مهاتما شو جي حضور ۾ اولاد جي خواهش ظاهر ڪئي. مهاتما پنهنجي ان چيلي کي پنهنجي دونهيءَ مان، رک جي مُٺ ڀري ڏني ۽ چيائينس ته اها رک وڃي پنهنجي گهرواريءَ کي ڪاراءِ، اُميد آهي ته تون اولاد وارو ٿيندين. ان چيلي اها رک آڻي پنهنجيءَ زال کي ڏني ۽ گروءَ جي خواهش ۽ اِڇا کان واقف ڪيائينس. پر جيئن ته هوءَ (چيلي جي زال) incredulous قسم واري عورت هئي، تنهن ڪري هن، اها مٽي ڪائڻ جي بدران، ڏکين جي ڍيٽن جي ڍڳ مٿان اڇلائي ڇڏي. مهاتما شِوَ جو اهو چيلو جڏهن موٽي آيو تڏهن ڍيٽن جي اُن ڍڳ ۾ ٻار ڏسي، حيران ٿي ويو ۽ ان ٻار کي مهاتما وٽ وٺي ويو. مهاتما فرمايس ته هو اهو ٻار سندس حوالي ڪري ڇو ته اهو ٻار وڏو ٿي، درويش ٿيو. مهاتما شِوَ ان ٻار جو نالو ”گورکنات“ رکيو. اهو ٻار، يعني گورکنات جڏهن وڏو ٿيو، تڏهن مهاتما کيس حڪم فرمايو ته هاڻ تون ڪو مُرشد وٺ. گورکنات پوءِ پنهنجي مرشد جي تلاش ۾

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

نڪتو ۽ اچي سمنڊ جي ڪناري تي رسيو. پاڻ سان آنڊل ماني، پير جي پٽن تي رکي، سمنڊ اندر وڏائين ٿي مس تہ ايتري ۾ اها ماني، هڪ مڇي ڪٽي وئي. ٻارهن سالن ڪان پوءِ، ان مڇيءَ جي پيٽ مان هڪ ٻار پيدا ٿيو. مهاتما شِوَ ان ٻار جو نالو "مڇندر ناٿ" رکيو. جو (مڇيندڙ ناٿ) پوءِ، بابا گورکناٿ جو گرو بڻيو.

مهاتما شِوَ جي حڪم تي پوءِ، بابا گورکناٿ پنهنجا چيلا يعني شاگرد ٺاهيا. مهاتما شِوَ، بابا گورکناٿ کي "ڏيڀ" گاهہ جو هڪ مُڇو ڏنو ۽ حڪم ڪيائينس تہ ان کي پنهنجي پوشاڪ طور ڪم آڻي ۽ اڪ جي ٻوٽي جي تاري ڏنائينس ۽ چيائينس تہ ان کي نفيل طور هو پنهنجي گودڙيءَ سان گڏ ڪٽي هلي ۽ ان کي گروءَ جي اڳيان ٽي دفعا صبح ۽ ٽي دفعا شام جو وڄائي.

مهاتما شِوَ، پنهنجي پتني پار پتي ديويءَ کي چيو تہ گورکناٿ جا ڪن ٽوپي انهن ۾ سوراخ ڪري ۽ سوراخن ۾ ڪيس مٽي مان ٺهيل والا يا ڪنڍل پهرائي.

پارپتي ديويءَ پوءِ، گورکناٿ جي ڪنن ۾ سوراخ ڪري، سندس رت مان ڪپڙو ٻوڙي ڪيس (گورکناٿ) ڏنو ۽ چيائينس تہ هو هاڻ روز اهو رتو ڪپڙو اوڍيندو ڪري.

هڪ ٻيءَ ڏند ڪٿا موجب، بيصورت ۽ بيشڪل (نَرِنجن ۽ نرآڪار) خالق مخلوق، بابا گورکناٿ کي پنهنجي سيني مان جوڙيو، ان ڪري هن کي "گهورناٿ" (Ghornath) بہ چوندا آهن. خالق مخلوق پوءِ ڪائنات جوڙي. هن جي navel مان ولين وارا ٻوٽا (creeping plants) جوڙيائين. انهن ٻوٽن مان ڪنول جا ٽڙندڙ گل پيدا ڪيائين ۽ انهن مان وشنو، برهما، شِوا ۽ هڪ خوبصورت خاتون يعني شڪتي پيدا

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

ڪيائين. شڪتيءَ پاڻي ۾ ٽپي هڻي، پاتال ۾ وڃي پنهنجي جاءِ ورتي. ان جڳ ۾ اڃا زمين، آسمان، هوا ۽ ٻاهه خلقيا ئي نه ويا هئا.

هن نظريي يا سوچنا کي اسماعيلي داعين وضاحت سان بيان ڪيو آهي. اسماعيلي عقيدي جي اوائلي ۽ ابتدائي سڪيا جي اڀياس مان معلوم ٿو ٿئي ته جوڳ ۽ جوڳي پنٿ، دنيا جي پيدا ٿيڻ سان گڏ وجود ۾ آيا. هن سلسلي ۾ ٻارهين ۽ تيرهين صديءَ جي اسماعيلي داعي، پير شمس، ڪائنس پوءِ پير صدرالدين، پير حُسن درياهه ۽ پير امام شاهه پنهنجن گنانن ۾ هن نظريي تي روشني وڌي آهي. پير شمس فرمائي ٿو:

عبدو جڳت جهول سنتوش پاتر ڪرو ڏنڊا ڪرو وچار
ڪميا ديا ڪي دوئي مدرا پهرو، گنان ڪرجو آهار
عبدو تي جوڳي جڳ ماهين، جاڪون مـن دوجا ري ناهين
عبدو گر ميرا گنان ويراڳ ڪي اندري سنگم ڪرو پيوتا
ساچ ڌرم سچ ڪـري ڏياوو تو جوڳي هي ابڌو تا

انهيءَ سلسلي ۾ پير امام شاهه فرمائي ٿو:

دام سروپ نَـرِنـجَـن پـٽـيئـي
تـو تـرڻ مـورت ايـڪ مـانِ ـ جـي
گگن مانهين اينـڊ آسـڻ پـٽـيـئـي
اي آسـڻ ڌريـــئـــي ڏيـــان
جڳيسر جوڳ ڪا مرم ڪوئي نـ جاڻي

چون ٿا (هڪ ڏند ڪٿا موجب) تـه باباگورکناٿ ۽ مڇيندر ناٿ، پوءِ ڦهرين اڄين پهتا، جتان جهلم آيا. جتي هڻ ٽيلا ٽڪريءَ تي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

پنهنجو گهرڙو جوڙيو ۽ هتان ئي هن جوڳ پنٿ جو پرچار ڪيو. اها ئي ٽيلا ٽڪري آهي، جتي پوءِ بابا بالاناٿ پنهنجو منڊل مچايو ۽ هن ئي ٽيلا ٽڪريءَ تي رانجهي، ڪن ٽوپائي ڪينر پاتا ۽ گيڙو رتا ڪپڙا پائي، هير کي حاصل ڪرڻ لاءِ جوڳي بڻيو.

ٽيلا ٽڪري، رهتاس قلعي جي ڏکڻ - اولهہ طرف، ڏهن ٻارهن ميلن جي مفاصلي تي آهي. هتي گهڻا ئي جوڳي رهندا هئا ۽ اڃا بہ رهن ٿا. هن خطي ۾ هڪ چشمو بہ هوندو هو، جنهن جو پاڻي کارو هوندو هو، جيڪو چمڙيءَ جي بيماريءَ لاءِ مفيد سمجهيو ويندو هو.

جوڳي پنٿ ۾ داخلا لاءِ طور طريقا ۽ ڪريا ڪرم:

عام رواج موجب ڪو بہ ماڻهو، هندو توڙي مسلمان جوڳي بڻجي سگهي ٿو، پر ان زماني ۾ هندو ئي جوڳي بڻبا هئا. جوڳي بڻجڻ کان پوءِ منجهانئن ذات پات جو ڀيد - ڀاو بلڪل ختم ٿي ويندو آهي، يعني تہ جوڳ پنٿ ۾ داخل ٿيڻ کان پوءِ، ڪنهن بہ جوڳيءَ ۾ ذات پات جو ڀيد - ڀاوَ ڪونہ رهندو آهي.

جوڳي بڻجڻ جي خواهش رکندڙ ماڻهو کي دنيا تياڳڻ لاءِ سخت قاعدن ۽ قانون جي پابندي ڪرڻي پوندي آهي. هن کي ٽن يا چئن ڏينهن تائين روزو بہ رکڻو پوندو آهي، جنهن لاءِ لطيف فرمائي ٿو:

بک وڏائون بگرئين، جوڳي ڪندا جڃ
يا
گندي ۽ گراهہ، جنهن سناسيءَ سانڍيو
انهيءَ کان الله، اڃا آڳاهون ٿيو.

ٽن ڏينهن جي انهيءَ روزي واريءَ منزل کان پوءِ، زمين ۾ خنجر

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

ڪوڙي هن ڪان قسم ڪٺايو ويندو آهي، جنهن موجب هو واعدو ڪندو آهي ته:

* پاڻ کي، دنيا جي ڪنهن به وٿ واپار ۾ رُڌل نه رکندو.

* ڪا به نوڪري چاڪري نه ڪندو.

* ڪنهن به ڳالهه تان، ڪنهن سان ناراض نه ٿيندو، جهيڙو جهٽو نه ڪندو، چاهي ڪٿي ڪيس ڪو گاريون ڇو نه ڏي.

* هو شادي نه ڪندو.

* گوشت، مڇي ۽ شراب نه واپرائيندو.

جوڳي بنجڻ لاءِ هر شخص کي گهٽ ۾ گهٽ ٽي منزلون ضرور طئي ڪرڻيون پونديون آهن.

(١) پهرين منزل موجب هن کي چيلو يا شاگرد ٿي رهڻو پوندو آهي.

(٢) ٻي منزل موجب هن کي اوگڻ يا سنياسي ٿي رهڻو هوندو آهي. سنياسيءَ واري منزل کي اداسي يا ويراڳ / ويراڳي چوندا آهن، جنهن ۾ دنيا تياڳڻ جو شرط لازمي هوندو آهي. هن منزل دوران، ڪنيا ناٿ ۽ جالندر ناٿ جي چيلن طور زندگي گذارڻي هوندي آهي، پر جيڪي ڪن - ڦٽ، ڪن - ڪٽ يا ڪن - چير جوڳي هوندا آهن، سي بابا گورکناٿ ۽ بابا مڇيندر ناٿ جا پوئلڳ هوندا آهن.

(٣) ٽين ۽ آخري منزل، ڪن - چير، ڪن - ڪٽ ۽ ڪاپڻ ڪاپڙين واري هوندي آهي. جوڳي پنهنجو پاڻ کي ڪن - ڪٽ، ڪن - ڦٽ يا ڪن - چير ڪوٺ سڏيندا آهن، پر چاڪاڻ ته سندن ڪن چيريل هوندا آهن، تنهن ڪري سندن لاءِ اهي لفظ لقب طور ڪم ايندا

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

آهن.

انهن ٽنهي منزلن واري عرصي ۾، انهن جوڳين جا ٻيا بہ لقب مقرر ٿي ويندا آهن ۽ انهن سان سندن درجيبندي ٿي ويندي آهي. جيئن:

(١) بسترداري - هي جوڳي مهڙين ۽ مٺن ۾ رهندا آهن.

(٢) دُدَ داري - هي جوڳي اناج کونہ واپرائين، پر کير تي گذارو ڪندا آهن.

(٣) جٽاداري - هي جوڳي وڏيون وڏيون جٽائون رکندا آهن.

(٤) اتيت - هي جوڳي دنيا تياڳي هوندا آهن ۽ دنياداريءَ کان بي خبر هوندا آهن.

هن قسم نامي کان پوءِ، گرو، هن جو مٿو ڪوڙيندو آهي. مٿي ڪوڙائڻ کان پوءِ، هو جٽيو لاهي ڇڏيندو آهي ۽ گروءَ جي دونهيءَ جي رک سان، پنهنجي جسم کي ڀڀوت ڪندو آهي، ٻين لفظن ۾ هيئن چئبو تہ هو رک سان سنان ڪندو آهي. رک يا مٽيءَ سان جسم کي ڀڀوت ڪرڻ واري انهيءَ عمل کي دنيا ترڪ ڪرڻ يعني دنيا تياڳڻ واري علامت چئبو آهي. اسماعيلي داعين جسم کي ڀڀوت ڪرڻ ۽ دنيا تياڳڻ واري ظاهري رسم کي نڌيو آهي ۽ دولاب سڏيو آهي. انهيءَ عمل کان پوءِ هو گيڙو رتا ڪپڙا پائيندو آهي ۽ لنگوٽي ڏڪيندو آهي. گيڙو - رتن ڪپڙن کي شاهہ لطيف "ڏاچا" سڏيو آهي. ان کان پوءِ گرو هُن کي جوڳين واري پڳڙي يا ٽوپي پهرائيندو آهي ۽ ڪفني ڏڪائيندو آهي. ڪفني، جوڳ پنٿ لاءِ لازمي پوشاڪ هوندي آهي. ڪفني پائڻ بہ دنيا تياڳڻ جي علامت آهي.

هن منزل تي پهچڻ کان پوءِ ڇهن مهينن جي عرصي کان پوءِ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

جوڳ پنٿ موجب، گرو هن جا ڪن ٽوپيندو ۽ سندس ڪنن ۾ ڪنڊل يا والا وجهندو آهي. انهيءَ منزل تي پهچي هو ويراڳي بڻجي ويندو آهي ۽ دنيا تياڳڻ واري منزل ۾ داخل ٿي ويندو آهي. هاڻ گرو هُن کي رازداريءَ ۾ منتر يا ٻول سيکاريندو آهي ۽ ويراڳ واري راهه تي لائيندو آهي. هن منزل کان پوءِ هو پاڻ کي "ناٿ" سڏائي سگهندو آهي. ناٿ بڻجڻ يا ناٿ بنجڻ واري منزل، جوڳي پنٿ ۾ داخل ٿيڻ جي اعليٰ منزل سمجهي ويندي آهي.

جوڳ پنٿ جي صدري تاريخ (Oral history) مان معلوم ٿو ٿئي ته برصغير جي قديم خطن مان، اولهه، اتر-اولهه ۽ ڏکڻ-اولهه واري خطي مان پنجاب ۽ سنڌ ۾ بابا گورکناٿ جي تحريڪ جو گهڻو اثر رهيو آهي. بابا گورکناٿ ئي جوڳ پنٿ جو بنياد وڌو ۽ سندس پوئلڳ "ناٿ پنٿي جوڳي" سڏبا آهن. گورک پنٿ جو پنهنجو جهنڊو به ٿيندو آهي، جنهن ۾ ناٿ پنٿي جوڳي مور جا کنڀ پڌندا آهن. اهو جهنڊو هو هميشه پاڻ سان کڻندا آهن.

ناٿ پنٿي جوڳين جي خاص نشاني اها آهي ته اهي ڪَن-ڪَٽ يا ڪَنَ-ڦٽ هوندا آهن، يعني ته ناٿ پنٿي جوڳين جي ڪنن ۾ وڏا وڏا سوراخ هوندا آهن، جن ۾ هو عاج، مٽي، هڏي يا ميڄ جي ڪنڊيءَ مان ٺهيل ڪُنڊل، ڪينرَ ۽ والا وجهندا آهن. ان ڪري اُنهن کي ڪن-وڍيا، ڪَنَ-ڪَٽ، ڪن-چير يا ڪن-ڦٽ جوڳي سڏيندا آهن. انهن کي لاهوتي جوڳي به چوندا آهن. شاهه لطيف اهڙن جوڳين لاءِ فرمائي ٿو:

ڪن ڪٽ، ڪاپٽ، ڪاپڙي، ڪنوٽيا، ڪن چير

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

ڪَن ڪٽ، ڪاپٽ، ڪاپڙي، ڪَن وڍيا، ڪن چير

ڪَن ڪَٽ، ڪاپٽ، ڪاپڙي، لانگوٽيا لال

ناٿ پنٿي فڪر جا جوڳي پنجاب، سنڌ، راجستان ۽ اوپر هند تائين پکڙيل آهن. انهن سيني خطن ۾ ناٿ پنٿ، ۽ مسلمان صوفين جا هڪ ٻئي تي اثر وڌيا. اڄ به مسلمان جوڳي فقير، گيڙو ريتون ڪفنيون پائي، ٻگڙيون / گبريون ڪلهن ۾ وجهي، مرليون وڄائيندا، ڳوٺ ڳوٺ، وستي وستي گهمندا، پنندا، ٺٽي ۾ مڪليءَ جي پيرانديءَ ۾ گورکناٿ جي مڙهيءَ ۾ تڪيا تڪيندا، چلا ڪيندا، راتيون ٽڪندا، لڪيءَ وٽ ڌارا تيرٿ جي پاڻي جي پوڄا ڪندا، اکا وجهندا، سيوهڻ شريف ۾ لال جي باغ وٽ ڏاڍا ڪندا، جهانگارن ۽ باجارن ڪان اڳتي نئنگ وٽ موليٰ عليءَ جي چشمن واري پاڻيءَ ۾ وهنجي پوتر ٿيندا، ڪريا ڪرم ادا ڪندا، اڳتي اولهه طرف کيرٿر جبل اُڪري، بلوچستان ۾ شاهه بلاول نوراني جي درگاهه تي سلام ڀريندا، حاضريون ڏيندا، هنگلاج، لاهوت لامڪان ۾ ناني ديويءَ جي زيارت ڪندا ۽ جاتائون ڏيندا، ڪجهه ڏينهن قيام ڪري چلا ڪيندا، تپسيائون ڪندا، واپس ورندا آهن ۽ سنڌ ۾ گنجي ٽڪر وٽ، نانيءَ جون جاتائون ڪندا آهن.

ناٿ پنٿي جوڳي هڪ طرف هنگلاج ۽ لاهوت لامڪان تائين ويندا آهن ته ٻئي پاسي اوپر طرف گرنار، دوراڪا ڌانهن به ياترائون ۽ جاٽون پوريون ڪرڻ لاءِ ويندا آهن.

جوڳين جا قسم

هن ڪان اڳ اهو بيان ڪيو ويو آهي ته جوڳي مهاتما شِوَ جي چيلي، بابا گورکناٿ جا پوئلڳ يعني مڇيندڙ آهن. عام روايت موجب

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

گورک پنت ۾ ۹ نات ۽ ۸۴ سِدَ آهن. جيڪي سڀ بابا گورکنات جا پوئلڳ آهن. بابا گورکنات، گوگا واري ڏند ڪتا (legend) ۾ اهم حصو ادا ڪري ٿو. تنهنڪري هندو توڙي مسلمان جوڳي، پنهنجون سڪائون پاڪائون ۽ ڪريا ڪرم، بابا گورکنات وٽ ادا ڪندا آهن. هن ڏند ڪتا کي اسماعيلي داعي، پير امام شاهه، جوڳ، جوڳي ۽ جڳيسر واري گنائن ۾ بيان ڪيو آهي. پير امام شاهه فرمائي ٿو:

جوڳي نَوَ نات ني چوراسي سِدَ سَمَانَ
سَتَ پنٿي تورن تنڪال - جي
ايماني پڳتي، جيو ني مُڪتي
جنم مَرڻ نا پئي گيا پاڳي
جڳيسر جوڳ ڪا مرم ڪوئي نہ جائي

جوڳين جا مُکيہ ٻہ قسم آهن: هڪڙا اُوگهڻ جوڳي يعني سنياسي يا ويراڳي ۽ ٻيا ڪَنَ ڦٽ جوڳي. اُهي وري اڳتي ڌرمي ڪريا ڪرمن جي لحاظ کان ويراڳي ۽ گوسائين سڏبا آهن. اهي سڀ هندو هوندا آهن. مسٽر روز هن سلسلي ۾ ٽئين قسم جو بہ ذڪر ڪري ٿو. اهو ٽيون قسم آهي راول جوڳي. راول جوڳي ڌرمي لحاظ کان ڪٽر نہ، پر آزاد خيال يعني secular هوندا آهن. راول جوڳي ڀيک پنڻ تي گذارو ڪندا آهن، ان ڪري انهن کي "منگتا" بہ چئبو آهي. منگتن هجڻ سان گڏ، راول جوڳي ڳائڻ وڄائڻ، ٽوٽا ڦيٽا ڪرڻ، ڏارو وجهڻ، سيارن، گرهن ۽ تارن جي چاڻ جي مدد سان علم جوتش ۽ علم نجوم جي حوالي سان، ماڻهن کي سندن قسمت، ڀاڳ ۽ نصيب جي باري ۾ ايندڙ زماني جي سلسلي ۾ اڳڪٿيون ٻڌائيندا آهن.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

مسٽر روز جي خيال موجب، هن تي ”راول“ نالو به عربي زبان جي لفظ ”رمل“ تان پيو ٿو ڀانئجي ڇو ته هو ”رمل“ جي هنر ۾ ماهر هوندا آهن.

شاهه لطيف ”سُر رامڪليءَ“ ۾ سامين کي جتي ”راول“ سڏيو آهي، اُتي هو ”ناٿ“ جوڳين جو به ذڪر ڪري ٿو.

ناٿ جوڳي گهڻو ڪري مسلمان هوندا آهن. لطيف فرمائي ٿو:

نانگن ڪين نمايو، ناٿ نمايو نِيهه

نانگا ناٿ نهار، سامي وڏي سڪ سين

نڪي نمن ناٿ کي، ناٿ نه نمائين
جاتا ڪن نه جوڳ جي، جوڳ نه جهارين
آديسي آٿين، اُهجاٽيون الماس جون.

راول جوڳين لاءِ لطيف فرمائي ٿو:

راول رتئين مولهئين سامي سهاڳي

پارس ناٿ جوڳين جا طور طريقا، راول جوڳي سان ملن جلن ٿا. پارس ناٿ، مڇيندر ناٿ جي ٻن پٽن مان هڪ جو نالو هو. هن پارس ناٿ جوڳي پنٿ جو بنياد وڌو.

شاهه سائينءَ، سُر رامڪليءَ ۾ جوڳين جا ٻارهن قسم بيان ڪيا آهن. اُهي آهن: جوڳي، جوڳيئڙا، لاهوتي، ويراڳي، ڪاپڙي، بابو، راول، بيڪاري، نانگا، مهيسي، آديسي، لانگوٽيا، سامي. مثال طور:

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

جوڳين جا قسم	سُر رامڪليءَ مان بيت
جوڳي جوڳيئڙا	جي ڀائين جوڳي ٿيان، تہ من پوري منجھ مار نوري ۽ ناري، جوڳيئڙا جھان ۾
لاھوتي - ٽينءَ منزل تي پھتل جوڳي ڪل منزلون آھن: ناسوت، ملڪوت، لاھوت ۽ ھاھوت	لکين ڪيا لسان سين، لاھوتين لوڙا لاھوتي لطيف چئي، ماڳ نہ مٽائين لاھوتي لطيف چئي، موھيا نہ ڪنھن مال
ويراڳي - دنيا تياڳيندڙ دنيا ترڪ ڪندڙ، تارڪ	ڳوليان ۽ ڳنڍيان، وٺا ويراڳي نڪري ويراڳين وَرَن، ڏسڻ ۾ گھٽو ڏھلو
ڪاپڙي	قدم ڪاپڙين ڪي، ويل مَ وساريج
فاني	ھڪ ٻولڻ ٻوڙن سين، ٻيو سدا فانين فن
بابو بيڪاري	بابو بيڪاري، اڄ نہ آسڻ وٽ ھلن ھنگلاج ڏي بابو ڇڏي بار
نانگا - تارڪ، لانگوٽي ٻڌڻ وارا جوڳي	نانگن ڪين نمايو، ناٿ نمايو جن نسورو ئي نيھ جو، نانگن وٽ نڌاڻ نانگا نانيءَ ھليا، چيلھا چيلھ ٻڌن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

	نانگا نانيءَ هليا، هنگلاجان هلي
سامي-نانگ پوچا وارا،	نانگا نات نهار، سامي وڏي سِڪ سين
نانگ جي منڊ جا ماهر	نانگا نانيءَ هليا، سامي سيپئي
جوڳي	تہ سامين سمڙ سور، گروءَ وٽ گلا نہ ٿئي
	ساميڙا سندياءِ، گوندر گبرين ۾
راول	راول رتين مولهين، سامي سهاڳي
مهيسي	ديکي جن دوارڪا مهيسي ملهي
آديسي	ڪجان خبر نہ لهان، تن آديسين آئون
	آديسي اسورَ وڃائي واٽَ ٿيا
	آديسي آٿين، اُهڃاڻيونّ الماس جيون
لانگوٽيا	ڪن ڪٽ، ڪاپٽ، ڪاپڙي، لانگوٽيا لال

بابا گورکنات جا چيلا

بابا گورکنات جا ٻارهن چيلا مشهور ٿيا. اُهي هُئا: سنت نات، رام نات، سُرنگ/پرنگ نات، ڌرم نات، بيراڳ نات، دريا نات، ڪنڪ نات، ناگ نات، گنگئي نات، ڌج نات، جلندر نات ۽ نيم نات.

انهن مان نانگ نات جوڳين کي "راول" بہ چوندا آهن. جلندر نات جوڳين کي "پا" بہ ڪوٺين ۽ نيم نات جوڳين کي "گُفائين" بہ چون.

دريا ناٿي يا دريا پنٿي جوڳي گهڻو ڪري سنڌو درياءَ جي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

اولهہ ڪناري واري علاقي ۾ سرحد صوبي جي شهر ڪوهاٽ جي ويجهو مکڍ واري درگاهہ جي آسپاس نظر ايندا هئا.

جوڳين جا آستان

جوڳين جا ڏار ڏار آستان، نہ فقط سنڌ ۾ هوندا هئا، پر سنڌ کان ٻاهر پاڪستان ۾ پنجاب ۾، جهلم ضلعي ۾ ٽيلا ٽڪري، ڊيره غازي خان ۽ سرحد صوبي ۾ پشاور ۾ بہ نظر ايندا هئا. سنڌ ۾ سامين ۽ ناٿ پنٿي جوڳين جا آستان ۽ اوتارا هوندا هئا. ڊيره غازي خان ۾ آئي ـ پنٿ وارن جوڳين جا آستان هوندا هئا، جن کي "ٻڙي ـ درگاهہ" بہ چوندا هئا. انهن آستانن سان لانگوٽي ۽ نانگا جوڳين جو واسطو هوندو هو. اهڙي طرح انهن آستانن ۾ هٺ ـ پنٿي جوڳي بہ رهندا هئا. هٺ پنٿ جو بنياد بہ بابا گورکناٿ وڌو هو.

بيراڳ / ويراڳ يا ڀرتري بيراڳ پنٿ جو بنياد راجا ڀرتريءَ رکيو. لال شهباز قلندر، جوڳي پنٿ موجب، راجا ڀرتري آهي. هن پنٿ کي "ست ناٿ پنٿ" بہ چوندا آهن. هن پنٿ جا ڪي نمونا ۽ پوڄاري، ڊيره غازي خان ۽ سنڌ ۾ ملن ٿا.

برصغير جي تاريخ جي اڀياس مان اهو بہ معلوم ٿو ٿئي تہ جنهن زماني ۾ بابا گورکناٿ ۽ ان جا ناٿ پنٿي جوڳي پنهنجو اثر ڄمائي رهيا هئا، انهيءَ ئي زماني ۾ مختلف مسلمان صوفي بزرگ سنڌ، پنجاب، گجرات، ڪڇ، ڪاٺياواڙ ۽ ننڍي کنڊ جي ٻين علائقن ۾ آباد ٿي رهيا هئا. هو اتي جون ديسي ۽ مقامي رسمون ۽ رواج اختيار ڪري رهيا هئا؛ ايستائين جو هو مقامي ٻوليون سکڻ ۽ مقامي سماج اختيار ڪرڻ جي ڪوشش بہ ڪري رهيا هئا. انهن بزرگن ۾ پير شمس سبزواري ملتاني، غوث بهاوالحق، بابا فريد گنج شڪر، سيد بختيار

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

ڪاڪي، سيد جلال سرخ بخاري، خواجہ معين الدين چشتي ۽ ٻيا بزرگ قابل ذڪر آهن.

مسلمان صوفي بزرگن ۽ ناٿ پنٿي يوگين جي وچ ۾ گهڻيون ڳالهيون هڪجهڙيون هيون. مثال طور، ٻئي ظاهري ڏيک ويک، ريتن رسمن جي ڀيٽ ۾ روحانيت جا وڏيڪ قائل هوندا هئا. ٻئي دنيا کي "مايا جال" سمجهندا هئا، ۽ ٻئي اِن حقيقت کي مڃيندا هئا تہ زندگيءَ جي حاصلات اها آهي تہ انسان جلوه حقيقي جي ذات ۾ اهڙي طرح گم ٿي وڃي، جيئن پاڻيءَ ۾ لوڻ گم ٿي ويندو آهي، جيئن گل ۾ خوشبوءِ سمايل هوندي آهي يا جيئن کير ۾ مکڻ. "من تو شدي، تو من شدم"، مان انهيءَ ايڪتا ۽ يڪجائي جي مراد آهي. ٻئي روحاني عشق ۽ ڪرامتن جا قائل هوندا هئا. مطلب تہ يوگ، يوگي، يا جوڳ ۽ جوڳي لفظن توڙي جوڳ ۽ جوڳي پنٿ يا فڪر ۽ ان تي تارڪ الدنيا واري طريقي تي عمل ڪندڙن کي جوڳي / يوگي سڏڻ لڳا.

اڳ ۾ بيان ڪيو ويو آهي تہ جوڳ پنٿ جي ابتدا، بابا گورکنات ڪئي ۽ سندس سکيا سان ٿي. مسلمان صوفين کي ناٿ پنٿي جوڳين سان بحث مباحثا يا ڪرامتن ۽ ڪرشمن جا مقابلا ڪرڻا پيا. تنهنڪري بابا گورکنات جا ناٿ پنٿي جوڳي، صوفين سان رابطي يا لاڳاپي ۾ اچي چڪا هئا ۽ اهي جوڳي (ناٿ پنٿي جوڳي) نيٺ اسلام جي مبلغن جي اثر هيٺ اچي ويا. تحقيق مان معلوم ٿيو آهي تہ جنهن زماني ۾ پنجاب ۾ ناٿ پنٿي جوڳين جو زور هو، انهيءَ ئي زماني ۾ اسماعيلي داعي پير ستگر نور، پير شمس سبزواري ملتاني ۽ پير صدرالدين، پنهنجي گنانن جي ذريعي اسلام ۽ تصوف جي تبليغ ڪئي، جنهن ڪري اهڙي طرح نندي ڪنڌ ۾ نئين تهذيب آهستي آهستي جنم وٺندي وئي. ڏکڻ هند ۾ تصوف ۽ ويدانت جي اثر هيٺ، رامانج "ڀڳتي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

پنت" جو بنياد رکيو ۽ اولهہ هند ۾، سنڌ پنجاب ۽ ڪشمير ۾، اسماعيلي داعين، "ست پنت" (صراط المستقيم) جو پايو وڌو. ٻين لفظن ۾ هيئن چئبو تہ هڪ پاسي صوفين ۽ ناٿ پنٿي جوڳين جي سکيا جي امتزاج ڀڳتي پنٿ کي جنم ڏنو، جنهن ڪافي تعداد ۾ غير مسلم ڀڳتن ۽ ويدانتي درويشن تي گهرا اثر ڇڏيا ۽ هو بتدريج ڀڳتي پنٿ جي دائري ۾ ايندا ويا، تہ ٻئي پاسي مسلمان صوفين ۾، اسماعيلي فرقي جي مبلغن ۽ داعين پنهنجي سکيا کي "ست پنٿ" جي نالي سان، پنهنجن نو مسلم مريدن ۾ متعارف ڪرايو، تئين طرف ماٺهو اسلام جي ٻين فسلڪن جي دائري ۾ داخل ٿيڻ لڳا.

صوفين، جوڳ ۽ جوڳي جهڙا لفظ پنهنجي ڪلام ۽ سکيا ۾ ڪم آڻڻ ۾ ڪا بہ هبڪ يا رنڊڪ محسوس ڪانہ ڪئي ۽ ائين چوڻ ۾ ڪو بہ وڌاءُ ڪونہ ٿيندو تہ برصغير جي صوفين ۽ درويشن مان، جوڳ جي تربيت، جوڳي پنٿ جي تهذيب ۽ جوڳي سماج کي سمجهڻ ۽ سمجهائڻ لاءِ سڀ کان پهرين، اسماعيلي صوفي درويشن ۽ داعين اُن کي پنهنجي ڪلام جو موضوع بڻايو. هن سلسلي ۾، پير شمس، پير صدرالدين، پير حسن ڪبير الدين ۽ پير امام شاهہ جا ڳنان ملن ٿا. هن کان اڳ پير شمس ۽ پير امام شاهہ جوڳ، جوڳي پنٿ ۽ جڳيسر جي سمجهاڻي ۽ هن جهان پيدا ٿيڻ کان پوءِ خالق مخلوق انسان کي کهڙو درس ڏنو، ان جي باري ۾ ڪلام چيو آهي.

اهڙيءَ طرح قاضي قاضن، جو سمن ۽ ارغونن جي دور ۾ مفتي، قاضي، ديني عالم ۽ فاضل هو، تنهن بہ مرشد جي تمثيل لاءِ جوڳي اصطلاح جو سهارو ورتو. هن فرمايو؛

جوڳيءَ جاڳايوس، ستو هوس ننڊ ۾

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

هن ساڳي مفهوم کي شاهه لطيف سُر رامڪليءَ ۾ هيئن ورجايو آهي:

جياسون جوڙ تي، جوڳي ڏنوسون
ڪنا تهين مون، حاصل ڪي حال ڪِئو

اهڙي طرح سچل به جوڳ ۽ جوڳين جي باري ۾ گهڻو ڪلام چيو آهِي. هن مان اهو ثابت ٿئي ٿو ته جوڳ، جوڳي پنٿ، جوڳي تهذيب، سنڌي سماج جو حصو هئا ۽ جوڳي سنڌ جي ماهرن، خصوصن علم الانسان جي ماهرن جي نظر ۾، خاص اهميت رکندا هئا ڇو ته هن طريقي يا سکيا ۾ ڪٽرپڻو نه هو، دنيا کي فاني سمجهڻ جو سبق هو، ڪوڙ ڪپٽ، دوئي، دولاب کان دور رهڻ جو درس ملندو هو. هن ڏس ۾ هن کان وڏيڪ ٻيو ڪهڙو دليل ملي سگهي ٿو، جو خود شاهه لطيف ۽ سچل جهڙن فقيرن ۽ صوفين، جوڳ ۽ جوڳي تهذيب جي خوبين کي اختيار ڪيو ۽ پنهنجي ڪلام ذريعي، هن طريقي جي خوبين ۽ خامين کي نروار ڪيو.

سنڌ جي رومانوي قصي مومل ۽ راڻي ۾، مومل جو جوڳڻ بڻجي، راڻي جي تلاش ۾ نڪرڻ به هن ڏس ۾ هڪ وڏو دليل آهي.

جوڳي پنٿ جون جاتائون، پاٺ پوڄا ،

ڪريا ڪرم ۽ ياترائون ۽ جوڳين جون ڪيفيتون:

جوڳي، ناٿ ۽ ناٿ پوڄا کي هڪ ٻئي کان ڌار ڪري نٿو سگهجي، پر سامي پاڻ سان ناٿ ضرور ڳنڍندا آهن. پوڄا پاٺ جي لحاظ کان جوڳين جون ڌار ڌار ذاتيون ۽ اوڙڪون (cult) آهن، جيئن ته نيم ناٿ، ڪٽڪ ناٿ، ناگ ناٿ ۽ توتا ناٿ.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

شاهه سائين، انهن جوڳين ۽ لاهوتين جي تڪين، آستانن، سندن حالتن ۽ ويراڳ وارين ڪيفيتن جو ذڪر هيئن ڪيو آهي:

نوري ۽ ناري، جوڳيئڙا جهان ۾
ٻري جن ٻاري، آئون نہ جيئندي اُن ري

ڪن ڪٽ، ڪاپٽ، ڪاپڙي، لانگوٽيا لال

لاهوتي لطيف چئي، موهيا نہ ڪنهن مال
ههڙا وٺي حال، هلو تہ تڪيا پسون تن جا

ڪن ڪٽ، ڪاپٽ، ڪاپڙي، ڪنوٽيا، ڪن چيرَ
سدا وهن سامهان، عاشق اتر هيرَ
تسا ڏيئي تن ڪي، سازڙيائون سريرَ
جي فنا ٿيا فقير، هلو تہ تڪيا پسون تن جا

ڪن ڪٽ، ڪاپٽ، ڪاپڙي، ڪن جي ڪنائينِ
لاهوتي لطيف چئي، ماڳ نہ متائين
جي خوديءَ ڪي ڪائنينِ، هلو تہ تڪيا پسون تن جا

شاهه لطيف جوڳي پنٿ، انهن جي ڪريا ڪرم ۽ پاٺ پوڄائن جي باري ۾ گهڻو ئي ڪجهہ فرمايو آهي. هن جوڳي تهذيب، جوڳين

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

جي جاتائن، پوڄائن، ريتن رسمن ، اُهڃاڻن، اشارن ۽ پارن پتن جي باري ۾ گهڻا ئي بيت چيا آهن. انهن بيتن ۾ هن سلسلي ۾ ڪم ايندڙ لفظ اصطلاح ۽ محاورا به ڪم آندا اٿس: جهڙوڪ: پِٽ، هُل، قال، حال، آسڻ، سرڪنڊ، جوڳ، دائرا، دونهيون، ڪڙڇ، ڪنڊل، پنج ڪني، ڪِدائون، اوتارا، تڪيا، مڙهي، رائو، پاڻ ڪٽڻ، گرو، ڪلپتي، چت، فاني، پاڻ، ويراڳ، خودي ڪانئي هلڻ، واٽ وڃائڻ، پير پٽ نہ لاهوڻ، پاڻ پُڇي ڇڏڻ، نينهن نِڏاڻ هڻڻ، چيلهہ تي چيلها ٻڌڻ، جُسي سندو جوڳ، سڳيون، ڏاڇا، جاڳوتا، جتائون، زنگ، مالها، منڊا، ڪکر، ٻگري، گبري، جُڄَ، گندا وغيره. اهڙيءَ طرح واڇٽ، ڪينر، سڱيون، مُرلي، سِڱڙي، سنک، ڏنڊ، وغيره لفظ ۽ اصطلاح سُر رامڪليءَ جي بيتن ۾ ڪم آندا اٿس.

لطيف جوڳين جي تپسيا، عبادت، بندگي ۽ دنيا کي فاني سمجهڻ ۽ اهڙن ٻين مضمونن کي سُر رامڪليءَ ۾ بيان ڪيو آهي. هو فرمائي ٿو:

سون سيوئي سڱيون، پسي ڪينَ مَ ڪَٽ

سامين سمر سُورَ، گوندر گبريين

دائم دونهي دل ۾، مَنَ سين مالها وار

نہ گندا نہ گيري، نہ لانگوٽي ڪِڪَ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

اهڙا جن اُهڃاڻ، آئون نـہ جيئندي ان ري

جوڳين جا اهڃاڻ

شاهہ لطيف جوڳي پنٿ ۽ جوڳي ثقافت ۾ جوڳين جا جيڪي اُهڃاڻ ۽ پار پتا ڏنا ۽ عادتون اطوار بيان ڪيا آهن، انهن لاءِ هي لفظ ڪم آندا اٿس:

لفظ	بيت
ٻِتَ - جوڳين جي ٽولي	پيرت پسيو ٻَتَ جي، وڃڻ کي وڃيج
هَل - گوڙ، گهمسان	هَل! ڪنيائون هٿ، آءٌ نـہ جيئندي ان ري
قال - بحث، ڳالهہ	مقالان مهد ٿئا - ڪونهي وٽن قال
حال - وحدت جي حالت، مستيءَ جي گهڙي جنهن ۾ جوڳي مدهوش هوندا آهن.	حاصل جنين حال، آءٌ نـہ جيئندي ان ري
آسڻ - سرڪنڊ	
دونهيون ٽمڪائڻ	ڪن ڪٽ، ڪاپٽ، ڪاپڙي، ڪنوٽيا، ڪَن ڪَٽ
دونهان ڏکائڻ	دونهان جن دکائيا، هلي متي هَٽ
	خاڪ جنين جي ڪٽ، هلو! تـہ تڪيا پون تن جا.

دائرا

ڪڙچ - ڪک ڪانا

پنج ڪٽي - آن جي لَپَ

اوتارانِ - هنن جا اوتارا

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

وَرَن - ويراڳين وَرَن، ڏسڻ گهٽو ڏهَلو

پوڙن سين پولڻ هڪ پولڻ پوڙن سين، پيو سدا فانين فن
ڪي گهرجن ڪَنَ، آءُ نہ جيئندي اُن ري

جُز جُز وچايو جوڳين، ڪُل سين آهين ڪم
ڪُل - آسڻ جن عدم، آءُ نہ جيئندي ان ري
آسڻ
عدم -

گر / گرو لڏائون لطيف چئي سندو گروءَ گس

چت چور هئڻ - چت جني جا چُور، هلو تہ تڪيا پسون تن جا
الک - جي الک سين آگاہ، هلو تہ تڪيا پسون تن جا.

مَڙهي سامي مڙهي سنديا ء، سامُهين مون سيلهہ تي

ناسوت، ملڪوت، جبروت، ناسوت ملڪوت جبروت اي اِنام لڏون
هاهوت پس لاهوت لنگئونِ هاهوتا مٿي ٿيا.

شاهہ لطيف، انهن خصوصيتن جي ڪري جوڳين سان گڏ رهيو.
هن نات پنٿي جوڳين سان ٽي سال گڏ گذاريا. محترم غلام محمد
شاهواڻي لکي ٿو:

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

”شاهه لطيف لڳ ڀڳ ٽي سال جوڳين ۽ سامين سان گڏ رهيو. پاڻ ٻارهن ڏينهن ۽ ٻارهن راتيون جوڳين سان گڏ حيدرآباد جي ويجهو گنجي ٽڪر جي هنج ۾ ڪالي ديوي (نانيءَ) جي مڙهي ۾ گذاريائين. جوڳين سان گڏجي پاڻ مڪلي ٻه ويو ۽ بلوچستان ۾ هنگلاج ۾، ناني ديويءَ جي جاٽ ڪيائين.“

لطيف سائين، پنهنجي، ان ساري سير و سفر ۽ ياترائن وارن ماڳن ۽ مڪانن جو ذڪر، سُر رامڪليءَ، سُر ڪاهوڙي ۽ سُر پرڀاتيءَ ۾ ڪيو آهي، جنهن ۾ گنجي ٽڪر ۽ ٻين ماڳن، مڪانن ۽ آستانن جو ذڪر شامل آهي: مثال طور

پيو جن پرو، گنجي ڏنگر گام جو
چڙي ڪيٺ ڪرو، لوچي لاهوتي ٿيا.

پيئي جن پٽي، گنجي ڏنگر گام جي،
چڙي نند گهٽي، لوچي لاهوتي ٿيا

گنجو ڏنگر گام، ويهي جن پروڙيو
ڪري تَنُ تمام، لوچي لاهوتي ٿيا

جوڳين جو لباس ۽ پوشاڪ

اڳ ۾ عرض ڪيو اٿم ته جوڳي بنجڻ ڪان پوءِ، جوڳي گيڙو- رتا ڪپڙا پائيندا آهن. ڳچيءَ ۾ نفيل يا سنک لٽڪائين. ٻانهن ۾ چوڙو پائين. عبادت جي وقت يا گهرن جي درن تان بيک پنڻ مهل، نفيل

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

وڃائين ۽ ان کي هو بلائن ۽ آفتن کي ٽارڻ جي علامت سمجهن.

ڪَن ڦٽ / ڪَنَ ڪٽ / ڪَن چيير جوڳي، جيڪي دوراڪا جي ڪالي سر سان واسطو رکندا هُئا. سي اُدرَڪش قسم جي مالها ساڻ ڪٽندا آهن. ان قسم جون مالهائون مٽڪن مان ٺاهيون وينديون آهن. اهي مالهائون مهاتما شِو لاءِ پوِتر سمجهيون وينديون آهن.

جوڳي آدرش موجب جوڳي پاڻ سان هر شيءِ مٽيءَ مان ٺهيل ڪٽن - جيئن تہ مٽيءَ جو آسڻ، مٽيءَ جا باسڻ يعني ٿانو جهڙوڪ ڪُني، دانگي، پاٽ، تَس، جمني، چَل، دڪي، لوٽو وغيره، مٽيءَ جو سرهاڻو يعني ويهاڻو.

شاهہ لطيف سُر رامڪليءَ ۾ جوڳي پنٿ سان واسطو رکندڙ پوشاڪ لاءِ هي لفظ ڪم آندا آهن:

لفظ	بيت
چيلها - چيلهہ پٽا	نانگا نانيءَ هليا، چيلها چيلهہ ٻڌن
سڳيون - نوڙيون جيڪي جوڳي مٽي کي ٻڌندا آهن	سون سيوئي سڳيون، ديسي ڪين مَ ڪٽ
ڏاچا - گيڙو رتا ڪپڙا	
جاڳوٽا - فقيرن جي وارن ٻڌڻ جا رسا	
جٽائون - وٽيل وار، چوٽا	
لنگ - گوڏ جو ڪپڙو	لنگ ڪڍيائون لانگ، موٽي ڪن مسحو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

گبري / بگري - جهول   سامين سَمَرَ، سورَ گوندر گبرين
بک وڏائون بگريين، جوڳي ڪندا جُج

مالها - مٽڪن مان ٺهيل   دائم دونهي دل ۾، مَن سين مالها وار
تسبيح

مُنڊا - ڪاٺ جا ڇلا، والا،   جي پائين جوڳي ڪنن ۾، تہ من ۾ مُنڊا پاءِ
ڪَنڊل

شاهہ جي رسالي جي اڀياس مان معلوم ٿو ٿئي تہ جوڳين سان ٽن سالن واري ڊگهي عرصي ۾، گڏ رهڻ ڪان پوءِ، شاهہ لطيف جوڳين جي زندگي، ڪريا ڪرم وارن طور طريقن ۽ ٻين رسمن ۽ رواجن ڪان مطمئن نہ ٿيو. ان ڪري ٽي سال ساٿن گڏ رهڻ، ڪشالا ڪڍڻ، رياضتون ڪرڻ، چلا ڪڍڻ جي باوجود، ڪيس اهو دلي سڪون ملي نہ سگهيو، جنهن جي ياڻ ڳولا ۾ هو. فرمائي ٿو:

نڪي نمن ناٿ ڪي، ناٿ نہ نمائين،
جاڻا ڪن نہ جوڳ جي، جوڳ نہ جهارين،
آديسي آٿين، اُهيجاٺيون الماس جون

اهڙيءَ طرح شاهہ صاحب جوڳي ۽ جوڳي پنٿ ۽ انهن جي قسمن جي باري ۾ سُر رامڪليءَ کان سواءِ، سُر ڪاهوڙي ۽ سُر پرڀاتيءَ ۾ گهٽو ئي ڪلام چيو آهي جنهن لاءِ شاهہ جي رسالي ڪان سواءِ، ٻئي ادب ۽ زباني روايتن (Oral history) جي مدد سان، جوڳ ۽ جوڳي پنٿ تي وڏي تحقيق ۽ ڪوجنا ڪرڻ جي ضرورت آهي، ڇاڪاڻ تہ سنڌيءَ کان سواءِ، پنجابي، گجراتي، سرائڪي، هندي، پوربي ۽ ٻين زبانن ۾

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

صوفي بزرگن، مها پنٿي جوڳين، درويشن، ويدانتي ودوانن، ڀڳتن ۽ سامين پنهنجا ويچار ظاهر ڪيا آهن. انهن صوفين ۾ پير شمس، بابا فريد گنج شڪر، سيد وارث شاهه، ماڌولال شاهه حسين، سلطان باهو، گرونانڪ، ڀڳت ڪبير، ميران ٻائي، پير صدرالدين، پير امام شاهه، پير حسن ڪبيرالدين، بابا بُلهي شاهه، مهامتي پراڻ ناٿ، قاضي قاضن، دادو ديال، نرسيئن ڀڳت، شاهه لطيف، سچل، دلپت، روحل، سامي، خواجه فريد ۽ ٻين درويشن، شاعرن ۽ سگهڙن، جوڳ، جوڳي ۽ جڳيسر واري موضوع جي حوالي سان جوڳين، سامين، ناٿن، لاهوتين، راولن، لانگوٽين ۽ نانگن جي تمثيل ڏيئي دنيا تياڳڻ، دنيا فاني سمجهڻ، مايا جي موهه ۾ نه ڦاسجڻ، انسان دوستي، سچ، سپت، ڪوڙي دنيا، ڪوڙ، ڪپت ۽ اهڙن ٻين موضوعن جو وستار ڪيو آهي. ان ساري مواد کي سموهڻ، سميٽڻ ۽ اُن بابت تحقيق ۽تجزيي ڪرڻ جي گهڻي ضرورت آهي.

ببلو گرافي

سنڌي ڪتاب

(١) انصاري عثمان علي : سچل جو رسالو

(٢) غلام محمد شاهواڻي : شاهه جو رسالو

(٣) غلام علي الانا، ڊاڪٽر، صوفياڻي فڪر جي ارتقا ۾ شاهه لطيف جو حصو، مقالو، سنڌي ادب، لطيف نمبر جلد ۴، نمبر ١ ۽ ٢ ١٩٨٠ع.

اردو ڪتاب

(۴) جسٽس ايس - اي رحمان، اردو جامع انسائيڪلوپيڊيا، جلد اول لاهور، ١٩٧٨ع، ص ۴٩٢

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

(٥) خورشيد قائم خاني: بهشتي نسلين - روهتاس بڪس، لاهور ١٩٩١ع.

English Books

(6) Aitken, E.H. The Gazetteer of the Province of Sindh, 1907.

(7) Enthoven, R.E. The Tribes and Castes of Bombay, Bombay Government Press, 1920, PP 103 - 104.

(8) Rose. H. A. A Glossary of the tribes and castes of the Punjab & North - West Frontier Province, Delhi, Amar Parkashan 1982, P. 385.

(9) Sorley H. T. Shah Abdul Latif Of Bhit, 1940.

JEAY SINDH

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

جي پانئين جوڳي ٿيان........

سر رامڪلي جوڳين جي جوڳ ۽ ويراڳين جي ويراڳ جو سُرُ آهي. هن سر ۾ لطيف حق ۽ حقيقت جي تلاش ڪندڙن جو بيان ڪيو آهي جي دنيا ۽ جهان جا سڀ آسانگا پلي، پوري عشق ۽ ارادي سان پنهنجي جان ۽ جسم کي بکن ۽ ڏکن جو عادي ڪَرِي، تن کي تپسيا ڏئي، من ماري، خوديءَ کي ڪائي، انئي پهر پنهنجي ڌڻيءَ جي ڏيان ۾ گم رهن ٿا. هو جز آهن ڪل سان هڪ ٿي وڃڻ چاهين ٿا. هو قطرو آهن سمنڊ ۾ سمائڻ گهرن ٿا.

شاهہ لطيف کان اڳ وارن شاعرن پنهنجي ڪلام ۾ هڪ اڌ هنڌ جوڳين جو تمثيلي طور ذڪر ڪيو آهي. قاضي قاضن چوي ٿو:

جوڳي جاڳايوس، ستو هئس ننڊ ۾
تهان پوءِ ٿئوسِ، پريان سندي پيچري.

مخدوم نوح چوي ٿو:

نہ سي جوڳي جوءِ ۾، نہ سا سُڪي چاٽ
ڪاپڙين ڪنوات، وڏي ويل ہلاٽئا.

ميون شاه عنات:

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

تن سامين، ساڃهرِ ڇڏئو، جوڳين جاڳي لو
تن کي لنگ لنگوٽا جان تي، ڪونهي قبيلو
جن جو هِتِ هي حيلو، هُتِ ڳُرَ ڳُروئين ڳڏئا.

مگر لطيف سچا سارا ٽي سال سندن سنگت ۽ صحبت ۾ رهيو ۽ گهڻو وقت گنجي ٽڪر تي گذاري ساڻن گڏ مختلف ماڳن تي ڦرندو رهيو. هنگلاج، ناني، لاهوت، لڪپت، جهونا ڳڙهه ۽ ٻين مختلف هنڌن تي سندن تيرٿن ۽ ٽڪين تي به ويو. اهڙيءَ ريت هن سندن عادتن، ريتن رسمن، پوڄا، رياضتن جو مشاهدو ۽ ڄاڻ حاصل ڪئي. پٽائيءَ سر رامڪلي ۾ گهڻن ساڌن جا نالا وٺي انهن جي عادتن ۽ عبادتن جو ذڪر ڪيو آهي. لطيف جي جواني جو زمانو هو. هن کي عشق جي چوٽ لڳي هئي. جنهن لاءِ پاڻ چوي ٿو ”عشق آهي نانگ، خبر ڪاڏن کي پوي“. هن جي اندر ۾ عشق جي باهه اهڙو پڙڪو ڪاڙو جو هن جي من کي رک ڪري ڇڏيو. هن دنيا جا لڳ لاڳاپا لاهي اڪيلائي اختيار ڪئي. هو پنهنجي ان وقت جي حال جو بيان هيئن ڪري ٿو:

مونکي ماءُ مجاز، پيچاري جيئن پچئو
ورد وظيفا وسريا، رهي ڪانه نماز
هنيڙو بحري باز، چائي چندن ۾ ڪئو.

شاهه کي عشق جي اندوه وطن ۾ ويهڻ نه ڏنو. پنهنجي واهڻ جا وڻ ڇڏي نڪري پيو ۽ اچي گنجي ٽڪر تي نڪتو جتي هنکي سناسين جي صحبت ۽ جوڳين جو سنگ حاصل ٿيو. مجاز حقيقي عشق جي ڏاڪڻ آهي. هاڻي هن مجاز کان مٿي وڃڻ تي چاهيو.

فريدالدين عطار پنهنجي مشهور مثنوي ”منطلق الطير“ ۾ حق

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

(سيمرغ) تائين پهچڻ جون ست واديون بيان ڪيون آهن جن کي طئي ڪرڻ ڪانپوءِ ئي ڪو سيمرغ جي درگاهہ ۾ رسائي حاصل ڪري سگهي ٿو. انهن مان پهرين وادي طلب جي آهي. فريد الدين عطار طلب جي واديءَ متعلق هڪڙي پکي جي پڇيل سوال جي جواب ۾ ٻڌائي ٿو:

”جڏهن تون طلب جي واديءَ ۾ داخل ٿيندين، تڏهن توکي هر گهڙي ڪئين تڪليفون در پيش اينديون، ڪئين سال محنت ۽ ڪوشش ڪرڻي پوندي ڇاڪاڻ تہ هن هنڌ حالتون ئي بدلجي وڃن ٿيون. مال، ملڪ، پئسي مطلب تہ هر شيءِ کان هٿ کڻڻو ٿو پوي. جڏهن دل هڪ دفعو پاڪ ۽ صاف ٿي ويئي تہ پوءِ عالي درٻار کان نور وٺڻ شروع ڪري ڏيندي ۽ جڏهن اهو نور تنهنجي دل تي ظاهر ٿيندو تڏهن تنهنجي طلب ۾ بي پناهہ اضافو اچي ويندو. پوءِ تنهنجي رستي ۾ ڪا ڪٽي باهہ ظاهر ٿئي تہ تون عشق جي ماريل پتنگن جيان پاڻ پيو باهہ ۾ سٽيندين. طلب جي درياهہ ۾ هوندي بہ پاڻ کي اُڃارو سمجهندين ۽ محبوب جي راز کي معلوم ڪرڻ ۾ اهڙو بيتابيءَ سان لڳل هوندين جو ان خاطر، ڪنهن بہ خطرناڪ شيءِ کان نہ گهٻرائيندين.“

سنڌ جي صوفين حق سان هڪ ٿي وڃڻ جون چار منزلون مقرر ڪيون آهن. شريعت، طريقت، معرفت ۽ حقيقت. سالڪ جڏهن پهريون ٽي منزلون طئي ڪندو تڏهن حق جي حضور ۾ رسندو. شاهہ سهڻي کي سمجهائيندي چوي ٿو:

ساري سڪ سبق، شريعت سندو سوهڻي
طريقتا تڪو وهي، حقيقت جو حق،
معرفت مرڪ، اصل عاشقن ڪي.

سهڻي جڏهن تون شريعت، طريقت ۽ معرفت کان اڳتي وڪ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

وڏائيندينءَ تہ حقيقت تي پهچندينءَ. سُر رامڪليءَ ۾ شاهہ جوڳين بابت ٻڌائي ٿو:

راه شريعت هليا، تَفَڪُرُ طريقون
حال حقيقت رسئا، معرفت ماڳون

سنڌ جي صوفين جي خيال مطابق جڏهن سالڪ جي اندر ۾ حق کي رسڻ جي طلب پيدا ٿئي ٿي ۽ اڳتي وڌڻ چاهي ٿو پر هنجي راهہ ۽ رستو ڏٺل نہ آهي انڪري هن لاءِ ضروري آهي تہ ڪو بورائو ساڻ ڪري جو هنکي ڀلڻ ۽ ڀٽڪڻ کان بچائي ۽ منزل تي رسائي. شاهہ سر سريراڳ ۾ ان جي سمجهاڻي هيئن ڏي ٿو:

ريءَ همراهيءَ هاديءَ جي، مور نہ مڙي ماءِ
لطف ساڻ لنگهاءِ، لاهرو لهرن وچ مان.

تاري وانءُ تراز، منجهان موج ملاح
دانهون ڪن درياه جون، اونهي جا آگاه
سونَهن جي صلاح، وٺ تہ وير لنگهي وڃين

شاه جي زندگي جي ان مجازي عشق واري دور جي مطالعي مان معلوم ٿئي ٿو تہ شاه جي اندر ۾ طلب هئي ۽ هنکي ڪنهن اهڙي هستيءَ جي ضرورت هئي جو هن جي رهبري ۽ رهنمائي ڪري. هاڻي هنکي جوڳين، سناسين، ڪاپڙين، ويراڳين وغيره جي سنگ ۾ اهڙا ساٿي ملي وين ٿا جي پڻ ان طرف جا راهي آهن. پوءِ انهن ۾ هڪ اهڙو بہ آهي جو انهن کي طريقت جي سڌي راه تي هلڻ جا طريقا ٻڌائي ٿو ۽ کين چوي ٿو تہ جيڪڏهن جوڳي ٿيڻ چاهيو ٿا تہ هن هدايتن تي عمل

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

ڪريو. شاهه انڪي گرو ڪوٺي ان جو ذڪر هيئن ڪري ٿو:

جا گرَ ڏني گودڙي، سا ٿئي لاهيندي لڄ
سندا تنهن سهج، چيلو چوندو ڪيترا.

جا گرَ ڏني گودڙي، سا مون گهٽو سهاءِ
نيئي رساٽي ماءِ، اوڏين جي ادب سين.

ياد گرو ڪن گودڙيا، پَرِ بازارين بينا،
پڙهن سُورَ سبحان جي، پِيَنِ تنهِ پينا،
جيلان منه مينا، تيلان نشا چاڙهيائون نينه جا.

گرو جوڳين کي "جي پائئين جوڳي ٿيان" چئي مختلف هدايتون ڪري ٿو. شاهه چاڪاڻ تہ طلب جي وادي ۾ آهي، طريقت جي رمزن کان آگاهہ ٿيڻ ٿو چاهي تنهن ڪري انهن کي هنئي سان هنڊائي ٿو ۽ گرو جي هدايتن جو سر رامڪلي جي چوٿين داستان ۾ تفصيل سان ذڪر ڪري ٿو.

گرو جيڪا پهرين نصيحت شاهه کي طالب جي حيثيت ۾ ڪري ٿو اها آهي تہ جي پائئين جوڳي ٿيان تہ دنيا ۽ دنيا وارن سان لڳ لاڳاپا لاهي ڇڏ. سالڪ جي راهه ۾ پنهنجن عزيزن دوستن جا يا ٻيا دنيوي لاڳاپا هڪ وڏي رنڊڪ ۽ روڪ آهن. جڏهن طالب انهن ٻنڌڻن کي ڇندو تڏهن ئي اڳتي وک وڌائي سگهندو.

جي پائين جوڳي ٿيان، تہ سڱ سيپئي ڇنُ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

وڃي در دوستن جي، نانگا ڪيم نِنَ
پَٽِ تنين جي پِنُ، جَنِ ٻجهي نہ ٻجهئو.

گرو ٻي نصيحت ڪندي چوي ٿو تہ جڏهن دنيا جا سڀ سنگ ٽوڙي ڇڏين تہ پوءِ پنهنجي دل پنهنجي مالڪ سان لڳاءِ. جڏهن تون اهي ٻئي ڳالهيون ڪندين تڏهن تون حقيقي محبت جي توڙ تائين پهچندين.

جي پائين جوڳي ٿيان، تہ سڱ سيپئي توڙِ
جي ڇايا نہ ڇاپندا، جيءَ تنهين سين جوڙِ
تہ تون پهچين توڙِ، محبت جي ميدان ۾.

ٽين نصيحت اها آهي تہ جڏهن دنيا جا لڳ لاڳاپا ڇڏين، پنهنجي من ۾ خدا جي محبت پيدا ڪرين تہ پوءِ مرشد جي هدايتن تي عمل ڪر. رب جي راه تي رمندي، من جون سڀ سڌون ماري ڇڏ ۽ پنهنجي ڏيل جي ڏکن سان ڏيٺ ڪر.

جي پائين جوڳي ٿيان، تہ پر گروءَ جي پار
هوائون هنگلاج ڏي، ويندي سڀ وسار
نانگا! ناٿ نهارِ، سامي وڏيءَ سڪ سين.

جي پائين جوڳي ٿيان، تہ ٿي گروءَ جي گسِ
ڏک پاڻ کي ڏسِ، سامي وڏي سڪ سان.

انهن ڪانپوءِ جوڳي ٿيڻ لاءِ هن کي جيڪي شرط وڌا وڃن ٿا ۽ هدايتون ڪيون وڃن ٿيون تن ۾ ڪيس چيو وڃي ٿو تہ جي پائين

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

جوڳي ٽيان تہ طمع کي ترڪ ڪَرِ، پاڻ کي گهٽ بلڪ گولن جي گولن جو غلام بناءِ، صبر اختيار ڪري ڪيني کي قتلام ڪَرِ، هر وقت پنهنجي دل ۾ پنهنجي مالڪ کي ياد ڪندو رهہ، "آئون" واري وائي وڃائي ڇڏ، ڪين جو پيالو پيءُ ۽ پنهنجو لباس متائي فقيراڻو لباس پاءِ. جي تو ائين ڪيو تہ طالب تون وحدت جي وِيَ وڃين پهچندين.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

ڊاڪٽر ميمڻ عبدالمجيد سنڌي

سُر رامڪلي جو تاريخي پس منظر

شاهه صاحب جو سر رامڪلي هندو فقيرن سان تعلق رکي ٿو. شاهه صاحب سيرو سفر دوران هندو فقيرن سان مليو. انهن سان صحبتون ڪيائين، انهن جي ريتين رسمن ۽ زندگيءَ جي مقصد جو گهرو مطالعو ڪيائين. نہ فقط ايترو پر شاهه صاحب هندو فقيرن سان سيرو سفر ڪيو ۽ انهن سان گڏ سنڌن تيرٿن تي ويو. شاهه صاحب هي سير و سفر ۽ هندو فقيرن سان روح رهاڻيون پنهنجي ابتدائي جوانيءَ جي دور ۾ ڪيون. ان هوندي بہ هي سر پڙهڻ سان معلوم ٿئي ٿو، تہ شاهه صاحب جي مشاهدي واري نظر تمام تيز هئي. هن نهايت باريڪ بينيءَ سان هندو فقيرن جي هلت چلت، رهڻي ڪهڻي ۽ فڪر ۽ زندگيءَ جي مقصد جو نهايت اونهو اڀياس ڪري، ان مشاهدي، مطالعي ۽ پنهنجي تجزيي کي نهايت اثرائتي نموني ۽ حقيقت پسندانہ نوع ۾ پيش ڪيو آهي.

عرب سياحن جي سفر نامن ۽ ڪتابن مان معلوم ٿئي ٿو تہ هندو جوڳي، ۽ ٻيا هندو فقير قديم زماني کان هند ۽ سنڌ ۾ گهمندا، سير و سفر ڪندا، تيرٿ پيٽيندا، جوڳ پچائيندا رهيا آهن. ابو زيد حسن سيرافي پنهنجي ڪتاب "سلسله التواريخ" ۾ لکيو آهي:

"هندستان ۾ ڪجهہ ماڻهو بيابانن، جهنگلن ۽ پهاڙن جو سير

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

ڪندا وتندا آهن، ۽ ماڻهن سان گهٽ ملندا آهن. هي گاهه ۽ جهنگلي ميوو کڏهن کائي وٺندا آهن. عضوي تناسل ۾ لوهه جي هڪ زنجير انهيءَ ڪري وجهندا آهن، ته جيئن عورتن ڏانهن وڃي نه سگهن. انهن مان ڪي بالڪل اگهاڙا رهندا آهن. منجهائن ڪي سج ڏانهن منهن ڪري بالڪل اگهاڙا بيٺا هوندا آهن. انهن جي جسم تي چيتي جي هڪ مختصر کل پيئي هوندي آهي. هڪ ماڻهوءَ ڪي مون پاڻ ڏٺو، ته سج ڏانهن منهن ڪيون، بلڪل اگهاڙو بيٺو هو. ١٦ سالن ڪان پوءِ وري موٽي آيس، ته ان ڪي انهيءَ ئي حالت ۾ ڏٺم. مون ڪي سخت عجب لڳو، ته سج جي تپت تي سندس اکيون ڇو نه نڪري ويئون." (١)

بي هنڌ ڇاڻايو اٿس:

"هتي هڪ جماعت بيڪر جبين" جي نالي سان مشهور آهي، جيڪا اگهاڙي رهندي آهي. انهن جا وار ايڏا وڏا هوندا آهن، جو جسم ۽ شرمگاه کي ڍڪيو بيٺا هوندا آهن. ننهن وڏا ۽ نيزن وانگر تيز هوندا اٿن. البت ڪي پنهنجو پاڻ ٽٽي پوندا آهن. هي ماڻهو سيرو سياحت ڪندا آهن. انهن مان هر شخص جي ڳچيءَ ۾ مالها هوندي آهي، جنهن ۾ انساني کوپڙي لٽڪندي رهندي آهي. جڏهن کين ڏاڍي بک لڳندي آهي، تڏهن ڪنهن هندستانيءَ جي در تي هليا ويندا، جيڪي انهن کي بابرڪت سمجهي هڪدم رڌل چانور آڻي ڏيندا آهن، جن کي هو کوپري ۽ ۾ وجهي کائيندا آهن." (٢)

ابو زيد حسن سيرافي جي ڪتاب ۾ ٢٦٤هه (٨٧٧-٨٧٨ع) سن ملي ٿو. ان مان معلوم ٿئي ٿو ته هندو فقير جو هي احوال ٽين صدي هجري (نائين صدي عيسوي) ۾ لکيو ويو.

مٿين بيان جي تصديق ٻين ڪتابن مان به ٿئي ٿي. جان ٿي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

پلئٽس (John T. Platts) پنهنجي لغت ۾ هندو فقيرن جي هڪ قسم "ناگا" بابت لکيو آهي.

"ناگا" هندو فقيرن جو هڪ قسم آهي، جيڪي اگهاڙا رهندا آهن، ۽ اگهاڙا گهمندا وتندا آهن." (٣)

شاهه صاحب نانگا فقيرن جو ذڪر سر رامڪليءَ جي ڪيترن بيتن ۾ ڪيو آهي. ھہ بيت هت ڏجن ٿا:

پوڃا ڪارِمَ پاڻ ڪي، سمجهه ڪي سامي،
تي سورن سين سنرو، ويهه مَ وِسامي،
خطرا ڇڏي خامي، تہ نانگا رسين ناٿ ڪي.

جي ڀائين جوڳي ٿيان، تہ ترڪ طمع ڪي ڏي،
نانگا نمي ناٿ ڪي، تابع ٿيج تَڏَي،
ويراڳي وجود ڪي، لاشڪ ڇڏ لڏي،
جو آجهائون اڏي، پَري پورب ان ڪان.

مٿي ابوزيد حسن سيرافي جي بيان ۾ اگهاڙن فقيرن جي پنڌ جو ذڪر آيو آهي. شاهه صاحب نانگن فقيرن جي پنڌ جي ڳالهه هن انداز سان ڪئي آهي:

جي ڀائين جوڳي ٿيان، تہ سڳ سيپئي ڇن،
وڃي در دوستن جي، نانگا ڪيم نِنَ،
پَٽ تَنهين جي پن، جن ٻجهي نہ ٻجهيو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

هندو فقيرن جي در در پنڻ جي ڳالهه پڻ بيتن ۾ به ملي ٿي. هڪ بيت ۾ ان ڳالهه جو بيان هن طرح آندو اٿس:

وچڻ ويٺا رهن، سانجهيءَ رهن سمهي،
بک مرندي بکيا، ڪنهن ڪان ڪين گهرن،
پيٽ نه هيريائون پانهنجا، ڇوري ساڻ ڇسن،
ڦڪي فقيرن، ماڳان پني ماٺ جي.

هن بيت ۾ شاهه صاحب انهن فقيرن کي "مهيسي" ڪوٺيو آهي، جيڪي پَٽَ ڪٽي پِنن ته ٿا، پر مخلوق جي گهرن ڪان پري رهن ٿا.

پنن ڪين پَٽَ ڪٽي، گهرن ڪين گهران،
مهيسي مخلوق جي، اُيين دور دران،
پڇن ڪوهه شرعان، اندر عدالت ان جي.

يوئين سٽ جي مفهوم کي شاهه صاحب ٻي هڪ بيت جي سٽ ۾ هن طرح بيان ڪيو آهي:

مفتي منجهه وهار، ته قاضي ڪاٺيارو نه ٿئين

"مهيسي" جو صحيح اچار "مهيشوري" آهي. جان پليٽس "مهيشوري" جي وصف هن طرح بيان ڪئي آهي:

"درگا يا پاروتي ديوي جا پوڄاري، جيڪا شِوَ جي زال هئي" (۴)

اڳ ۾ ابو زيد حسن سيرافي جي بيان ۾ هندو فقيرن جو نالو "بيڪر جبين" آيو آهي. اٿين ٿو پائنجي، ته "بيڪر"، "بيڪاري" جي بگڙيل صورت آهي، ۽ "جبين"، "جوڳي" جي بدليل صورت آهي. انهن ٻنهي هندو فقيرن جو ذڪر سُر رامڪلي ۾ ملي ٿو. بيڪاري جو نالو هن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

طرح آيو آهي:

بابو بيڪاري ٿيا، اڄ نہ آسڻ وٽ،
خودي ڪانئي هليا، پير نہ لاتئون پٽ،
هئي هئي! جنهين هٿ، آءُ نہ جيندي ان ري.

جوڳيءَ جو ذڪر تہ گهٽن ئي بيتن ۾ آيو آهي. سنڌي ڪلاسيڪي شاعريءَ تي نظر وجهجي ٿي، تہ معلوم ٿئي ٿو، تہ "جوڳي" جو ذڪر سڀ کان پهريان قاضن جي بيت ۾ ملي ٿو. بيت هن طرح آهي:

جوڳي جاڳايوس، ستو هوس ننڊ ۾،
تهان پوءِ ٿيوس، سندي پريان پيچري.

لفظ "جوڳ" يا "يوگ"، ٿيوج مان نڪتو آهي، جنهن جي معنيٰ آهي، جوڙ، ميلاپ، ملائڻ، گڏڻ، روح جو ذات مطلق ۾ وصال. (٥) قديم زماني ۾ جيڪو روحاني طريقو، سنڌ، هند ۽ پنجاب ۾ رائج هو. ان کي "يوگ" يا "جوڳ" چيو ويندو هو. "يوگ" نہ فقط هندو فقيرن ۾ هو، پر ٻڌ ڌرم جا ڀڪشو ۽ جين ڌرم جا فقير بہ ان طريقي سان پنهنجي اندر اجارڻ جا جتن ڪندا هئا. نہ فقط ايترو پر ويدڪ زماني کان بہ اڳ ۾، دراوڙ دور ۾ بہ موجود هو. هي هڪ روحاني طريقو هو. جنهن جي ذريعي حق جو ڳولهائو، پنهنجو اندر اجاريندو هو. (٦) اهڙي جاکوڙيءَ کي "يوگي" جا "جوڳي" چيو ويندو هو.

سنڌ ۾ اهي هندو فقير موجود هوندا هئا. ۽ انهن جي رهڻ واري جاءِ کي "مڙهي" سڏيو ويندو هو. "مڙهي"، "مڙهہ" مان نڪتل آهي. جنهن جي معنيٰ مثل ماٺهو يا لاش آهي. جيئن تہ اهي فقير تارڪ الدنيا

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

هوندا هئا. انهيءَ ڪري پنهنجي رهڻ واري جاءِ کي ”گهر“ چوڻ جي بدران ”مڙهي“ چوندا هئا. يعني انهن جي رهڻ جي جاءِ، جن دنيا جا لاڳاپا لاهي، من ماري مچ ڪيو هجي. هند ۽ پنجاب جا جوڳي هنگلاج ۾ ٻين ياترائن لاءِ سنڌ ۾ ايندا رهندا هئا.

شاهه صاحب جي سُر رامڪلي ڪانسواءِ رسالي جي ”سُر ڪاموڏي“ ۾ به جوڳي فقيرن جو احوال مليل آهي. سُر رامڪليءَ جي ڪيترن ئي بيتن ۾ ”جوڳي“ يا ”جوڳيئڙا“ لفظ آيا آهن. رامڪلي جي داستان پهرين جا پهريان ٻه بيت وراٽا وارا آهن ۽ ”جوڳيڙا جهان ۾“ فقري سان شروع ٿين ٿا. پهريون بيت هن طرح آهي:

جوڳيڙا جهان ۾، نوري ۽ ناري،
پري جن پاري، آءُ نه جيندي ان ري.

ڪيترا وراٽا وارا بيت ”جي پائين جوڳي ٿيان“ فقري سان شروع ٿين ٿا. هڪ بيت اڳ ۾ اچي چڪو آهي، ٻيو بيت هت ڏجي ٿو. جنهن ۾ ”هنگلاج“ جي ياترا جو ذڪر آهي:

جي پائين جوڳي ٿيان، ته پرگروءَ جي پار،
هوائون هنگلاج ڏي، ويندي سڀ وسار،
نانگا ناٿ نهار، سامي وڏيءَ سڪ سين.

شاهه صاحب هن بيتن ۾ ”جوڳ“ جي اها معنيٰ ٻڌائي آهي، جيڪا اڳ ۾ بيان ڪئي ويئي آهي.

جسي سندي جوڳ ري، مون نه گهرجي ماهه،
سامي منهنجو ساهه، آءُ نه جيندي ان ري.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

مٿين بيان مان معلوم ٿيندو، تہ جوڳين ۾ ٻين هندو فقيرن جي هڪ رَهَتِ تہ اها هئي، تہ هو دنيا کي تياڳ ڏيئي، ڌرمي ياترائن لاءِ گهمندا وتندا هئا. سندن يوڳ پچائڻ جو طريقو اهو هو، تہ هو ڪنهن آسڻ ۾ هڪ هنڌ چپ ڪري ويهي يا ويهي جوڳ پچائيندا هئا. ابو زيد حسن سيرافيءَ پنهنجي اکين ڏٺي، اهڙي "يوگي" جو ذڪر ڪيو آهي، جيڪو بلڪل اگهاڙو سج ڏانهن منهن ڪري ورهہ هڪ هنڌ بيٺو رهيو. شاهہ صاحب بہ اهڙا يوگي ڏٺا هئا. هڪ بيت ۾ انهن جو ذڪر هن طرح ڪيو اٿس:

ويٺي جنهن ورهہ ٿيا، مٿي سين ميري،
اکيون جنهن جون الک ڏي، پون ڏي نہ پيري،
ڪارڻيان ڪڪا ٿيا، چراتيا چيري،
لڙڪ لال، لطيف چي، ڪنبي ۾ ڪيري،
نينهن نہ نبيري، سور چرندي سنرو.

رامڪليءَ ۾ جوڳي، نانگا، مهيسيءَ بيکاري کان سواءِ ٻين قسمن جي هندو فقيرن جا نالا بہ ملن ٿا. جيئن تہ لاهوتي، ويراڳي، بيراگي، ڪاپڙي، سامي، سناسي، ڪن - ڪٽ، ڪاپٽ، ڪنوا ٽيا، ڪن چير، ڪن ڀار، لانگو ٽيا، گودڙيا، صابريءَ آديسي. "آديسي" اصل "اداسين" آهي. جي، ٽي، پلٽس "اداسين" جي وصف هن طرح بيان ڪئي آهي:

"اهو فقير جنهن مڪمل طرح دنيا کي تياڳ ڏنو هجي، جنهن کي نہ گهر گهاٽ هجي نہ مٽ مائٽ ۽ دوست هجي." (٧)

شاهہ صاحب اهڙن فقيرن جو ذڪر هن طرح ڪيو آهي:

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

جوڳي ٿين نہ يار، ڪنهن سان قريبن ري،
هوائون هنگلاج ڏي، ويندي سڀ وسار،
نانگا ناٿ نهار، سامي وڏي سڪ سين.

حوالا

(١) حسن سيرافي، ابو زيد: سلسله التواريخ، ص ٥

(٢) ايضا. الڪتاب الثاني، ص ١٢٧ ـ ١٢٨.

(3) John T. Platts: A Dictionary of Urdu, classical Hindi and English. Reprint: Sang-e-Meel Publications, Lahore, 1983, Originally printed in London, by Crosby Lockwood and son, 199, p. 1116.

(4) Ibid, p. 1102 (5) I bind, P. 1253.

(6) (i) Berry T: Religions of the World: Hinduism, Yoga, Budhism. London, 1971, p.77. (ii) A.L. Basam : The Wonder that was India, London 1985m P, 35 (iii) Dr. Dur-e-Shahwar Sayed: The Poetry of Shah Abdul Latif, 1988, p. 12

(7) J.T. platls: p.31

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

ڊاڪٽر غلام نبي سڏايو

سُر رامڪلي ۾ تاريخي اُهڃاڻ

سنڌي سماج جي رهڻي ڪهڻي، ثقافت، معيشت، سياست، روايت، عقيدي، مذهب ۽ مت جو هڪ جداگانه نظام آهي جنهن جي آثار تي اهڃاڻن جو عمل ظهور ۾ اچي ٿو. اهڃاڻن جي هن نظام جي شروعات جيتوڻيڪ شاهه لطيف کان گهڻو اڳ ٿي چڪي هئي، پر ان جي سچي ۽ صحيح شناخت لطيف سائين ڪرائي. سندن ڪلام ۾ جيڪي فن ۽ فڪر جا ڳهاڙيتا ۽ فهم ۽ ادراڪ جون گهرايون لڪل آهن، سي سڀ انسان جي عملن ۽ تاريخ سان واسطو رکندڙ سچايون آهن، جن کي سنڌي سماج جي ناتي سان، اهڃاڻن جي عمل کي سامهون رکي ماضي ۽ مستقبل جي تصوير ڏسي سگهجي ٿي.

شاعريءَ جو واسطو جذبن سان گڏ سوچ سان به آهي. جيڪڏهن سوچ منطقي ۽ سائنسي بنيادن تي بيٺل هوندي ته اهڙي حالت ۾ لفظ اهڃاڻ جو روپ وٺندا. اديب ۽ شاعر پڻ اهڙي استدلالي سوچ سان پنهنجو مقصد بيان ڪندا آهن. سُر رامڪلي ۾ لطيف سائين جيڪي تاريخي اهڃاڻ استعمال ڪيا آهن، سي سڀ انساني ڀلائي، پيار ۽ خوبصورتي جي ورڪا ڪندا نظر اچن ٿا. منجهن ڪنهن به قسم جي نفرت، ڪدورت ۽ ٻيائي جو شائبو به نظر نٿو اچي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

رهيا اٿئي رات، صبح ويندءِ صابري،
لنءُ لنءُ منجهه لطيف چئي، ڪرتنين جي تات،
سندي جوڳين ذات، ٻي ٻيري مس مڙئي. (١٨)

اهڃاڻن کي عام طور تي ٽن قسمن ۾ ورهايو ويو آهي. جيئن ته:

١- ذاتي، ٢- روايتي، ٣- سياويڪ

مضمون جي لحاظ کان وري اهڃاڻن کي جاچي ڏسبو ته ان لحاظ سان هيٺيان ٽي قسم سامهون ايندا:

١- تاريخي اهڃاڻ، ٢- جاگرافيائي اهڃاڻ، ٣- فڪري اهڃاڻ

تاريخي اهڃاڻن ۾ حياتياتي، نفسياتي ۽ تعميراتي اهڃاڻ شامل هوندا آهن.

شاهه سائين پهريون وڏو شاعر آهي جنهن پنهنجي فني مشاهدي ۽ صلاحيت سان شاعري ۾ ذاتي تجربا ڪيا. اهوئي سبب آهي جو سندس شاعري ۾ ذاتي اهڃاڻ گهڻا نظر اچن ٿا. جيتوڻيڪ اهو عمل نيائڻ، هر ڪنهن شاعر جي فني سگهه کان گهڻو مٿيرو آهي. ڊاڪٽر ٻوهيو لطيف سائين جي ذاتي اهڃاڻ جي استعمالي عمل لاءِ لکي ٿو:

"آءُ ڀانيان ٿو ته هن باري ۾ به حضرت شاهه سائين اسان جي بهترين اعليٰ آرٽسٽن مان هوندو، جن ذاتي اهڃاڻ استعمال ڪيو هوندو." (١)

مضمون جي لحاظ کان "رامڪلي" کي اسين نئين رُخ سان ڏسڻ جي ڪوشش ڪريون ٿا. ان مطابق لفظ "رامڪلي" "رام" ۽ "ڪل" جو سنگم آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

رام کي هندو پنهنجو اوتار ڪري مڃيندا آهن. هي ايوڌيا جي راجا دسرت جو وڏو پٽ هو ۽ پنهنجي پيءُ جي ڏنل وچن ڪي پوري ڪرڻ لاءِ چوڏهن سال بنواسي ٿي رهيو. هن هڪ تحريڪ هلائي جنهن جو بنيادي مقصد ذات پات ۽ ڇوت ڇات جي مخالفت هو. انهي ڇوت ڇات واري نظام ۾ روحاني طور تي آزاد ۽ سماجوادي بڻجڻ ڏکيو مسئلو هو. پر رام ائين ڪري ڏيکاريو.

سُر رامڪلي کي پڙهڻ کان پوءِ ائين پيو لڳي ته شري رامچندر جي ان عمل ۽ وديا کي شاهه صاحب "ڪَلَ" (٢) (خبر يا ڄاڻ) سڏيو آهي جنهن مان "رامڪلي" ٿيو. انهي حوالي سان هن سُر ۾ "رام وديا" جي سکياري ۽ سُرت ڀري تعليم ڏنل آهي. هونءَ "رامڪلي" هندول راڳ جي پنجن استرين مان هڪ آهي. شري ڪلياڻ آڏواڻي لکي ٿو ته هن سُر ۾ جوڳ ۽ ويراڳ جا خيال سمايل آهن. (٣) لطيف سائين هن سُر ۾ جن جوڳين ۽ لاهوتين جا نشان پتا بيان ڪيا آهن سي سڀ ان فڪري تحريڪ سان واسطو رکندڙ معلوم ٿين ٿا. (٤)

نڪي ڪٿن پاڻ سين، نڪو ساٿن پاڻ،
اهڙا جن اُهڃاڻ، آءٌ نه جيندي ان ري.
(١-٣١)

لطيف سائين پنهنجي سفر هنگلاج ۽ لاهوت ياترا ۾ جوڳين جي تحريڪ کي اکين سان ڏٺو هو ۽ انهن سان گڏجي ساڳي مقصد لاءِ ڪم به ڪيو هئائين.

جوڳين جي ان تحريڪ (رام ڀڳتي تحريڪ) کي بر صغير ۾ وڏي اهميت حاصل آهي. هي تحريڪ پندرهين ۽ سورهين صدي عيسوي جي هندو توڙي مسلمان دانشورن جي سوچ جو منطقي نتيجو هئي. انهي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

نڪتہ نظر کي سامهون رکندي، ڪيترن ئي ويدانتيءَ تصوف سان واسطو رکندڙ دانشورن انهي عمل کي اڳتي وڌايو. هن تحريڪ جو بنيادي رڪن رامانج کي چئي سگهجي ٿو. رامانج پنهنجو زياده تر توجهہ گهڻ ذات وارن هندن ڏانهن رکيو هو. (۵) جيئن تہ رام پاڻ سماجوادي شخصيت هو تنهن ڪري هن تحريڪ جو بنيادي مقصد ذات پات جي مخالفت ۽ انسانيت، محبت ۽ يگانگت جو درس هو. انهي تحريڪ کي اڳتي وڌائڻ ۾ برصغير جي ڪيترن شاعرن اهم ڪردار ادا ڪيو. ڊاڪٽر بلوچ صاحب لکي ٿو:

”ڪبير، گرو نانڪ، دادو ديال، سمن، تلسي، رحمان ۽ ڪالو وغيره جا هندي دوها، سنڌي ۾ بہ عام مروج ۽ مقبول هئا. ڀٽائي صاحب جهڙي اهل دل ۽ عارف وٽ بہ انهن جو قدر هو. ڀٽائي صاحب وقت بوقت انهن دوهن کي دهرايو ۽ انهي ڪري ئي اهي دوها ڀٽائي صاحب جي رسالي ۾ سر بيراڳ هندي هيٺ، هڪ اهم باب جي صورت ۾ قلمبند ٿيا. (٦)

لطيف سائين سُر رامڪلي ۾ جن ماڳن، مڪانن توڙي اوتارن، تيرٿن ۽ شخصيتن جي تاريخي اهميت ۽ ڪرداري سگهہ کي بيان جي ذريعي اجاگر ڪيو آهي، تن سڀني جي لطيف جي اظهاري قوت ڪري، ڪردار ڪان وڌيڪ اهڃاڻي حيثيت ٿي پئي آهي. اهي سڀ اهڃاڻ، سنڌي سماج جي نفسياتي مامرن ۽ منطقي نتيجن جي حاصلات جو سبب بڻيا. اچو تہ هيٺ انهن مان ڪن خاص اُهڃاڻن جي تاريخي حيثيت تي هڪ نظر وجهون.

هنگلاج: لس ٻيلي ۾ ۳۰، ۳۵ اتر ۽ ۳۱، ٦۵ اوڀر ويڪرائي ڦاڪ ۾ هنگلاج پهاڙ تي سمنڊ جي سطح کان هڪ هزار ڪن فوٽ مٿي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

۽ هنگلور نديءَ جي عربي سمنڊ جي ڇوڙ واري هنڌ کان ١٥-١٨ ڪلوميٽر ڪن اڳتي هڪ سوڙهي وادي ۾ آهي. هنگلاج جي ڏکڻ ۾ مالن (Malan) پهاڙ آهي. هتان هالار جبل جي پڇڙي ۾ مڪران جي سامونڊي ڪناري واري جابلو سلسلي جي شروعات ٿئي ٿي. (٧)

هنگلاج واري ماڳ کي "اڪل پنٿ" به چون ٿا. هتي هڪ ديويءَ جو مندر آهي جنهن کي مسلمان ناني ۽ هندو ڪالي، امبا، پار بتي ۽ درگا ماتا وغيره چون ٿا.

مٿيان سڀ اهڃاڻي نالا ماتا جي شڪتي جو اظهار آهن. هندو ديو مالا واري ڊڪشنري مطابق هن کي مهاديوي (شِو جي زال)، پاربتي (پربت جي ڌيءُ)، مهاوت (هماليه جي ڌيءُ) ديوي چون ٿا. شِو جي مؤنث سگهه آهي، هن جا به رُخ آهن. هڪ جلالي ۽ ٻيو جمالي. سندس پهريون رُخ پوڄيو ويندو آهي. سندس جمالي رُخ اما آهي. (٨) ٻيا نالا اتس گوري، هيماوتي، جگن ماتا ۽ ڀواني ماتا. سندس هڪ شديد رُخ درگا به آهي.

لاهوت لامڪان: ڪراچي کان اتر اولهه طرف اٽڪل ٣٠ ڪلوميٽرن جي مفاصلي تي، بلوچستان جي ضلعي خضدار جي علائقي "سارونه" جي ويجهو آهي. لاهوت لامڪان جي اهڃاڻي حيثيت ان مان لڳائي سگهجي ٿي جو هڪ روايت موجب هتي سوا لک نبي سڳورا ۽ ولي الله عبادت ڪري چڪا آهن. اهوئي سبب آهي جو پاڪستان جي ڪنڊ ڪڙڇ مان ملنگ، لاهوت تي حاضري ڀرڻ ايندا آهن. لاهوت تي ايندڙ هر ماڻهو کي "لاهوتي" سڏيو ويندو آهي. ٻي معنيٰ ۾ اهي رنگجي ريٽا ٿيندا آهن ۽ پوءِ اهي به ڪنهن منزل تي پهچائڻ جي ضمانت بڻجي پوندا آهن.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

لاهوت ڪرڻ وارن لاءِ ضروري آهي ته اڳ ۾ ”هاهوت“ ڪجي.
اِها هڪ اهڙي سوڙهي دري يا غار آهي جنهن کي پرک جي دري به چوندا آهن. (٩)

شِو مهاديو: کشترين جو ديوتا آهي. شوِ بنيادي طور تي غير آريائي خدا آهي ۽ اڻ آريا ان جي پوڄا ڪندا هئا. هندن جي عقيدي موجب ٽن مکيه ديوتائن مان شومهاديو به آهي. اهي آهن:

١- برهما = تخليق ڪندڙ

٢- شوِ = تباهه ڪندڙ

٣- وشنو = حفاظت ڪندڙ

ترشنا برهما جي ٽنهي شڪتين جي اهڃاڻي صورت آهي.

ناٿ: ناٿ لفظ جي معنيٰ آهي مالڪ، اِيشور ۽ ڀڳوان وغيره.
اهي گوسوان، قابل ۽ اِندرين کي جيتڻ وارا هئا يا اِندرين جا مالڪ بڻجي، غالب پئجي ويا ۽ بس انهن کي ئي ناٿ سڏيو ويو.

هندي شاسترن ۾ چيل آهي ته ناٿ اُپاڌي ڌاري گوسوامي پوري طرح شوِ جها ڀڳت آهن ۽ شنڪر ڀڳوان انهن جو مکيه ديوتا آهي.

ناٿن جا ٻه قسم آهن. هڪڙا اُهي جيڪي ناد مان پيدا ٿيا ۽ ٻيا اُهي جيڪي ٻوند (بود) مان پيدا ٿيا. اهڙي طرح يوگ گرنٿ ۾ نَو (٩) ناٿ مڃيا ويا آهن.

١- شري گرو مڇيندر ناٿ ٢- شري گرو گهڻي ناٿ ٣- شري گرو جوالندر ناٿ ۴- شري گرو ڪاريٽيا ناٿ ۵- شري گرو چرپٽ ناٿ ٦- شري گرو ريوڻ ناٿ ٧- شري گرو ناگ ناٿ ٨- شري گرو پرٿ ناٿ ٩- شري گرو گوپيچندر ناٿ.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

هندي علم مطابق جيڪي بہ منتر پڙهبا آهن تہ انهن ۾ واسطا يا ڏوهيون نَون (٩) ناٿن جون وڏيون ويندڙيون آهن. هندي ڏند ڪٿا مطابق اُهي ماري ۽ وري جيئاري بہ سگهندا هئا.

سنڌ ۾ قاضي قاضن کان وٺي شاهہ لطيف تائين ناٿ پنٿي پيغام جو اثر نمايان نظر اچي ٿو. (١٠)

گروگورکناٿ: گرو گورکناٿ، شري گرو مڇيندرناٿ جو چيلو هو. پر گورکناٿ چاڻ ۾ استاد کان اڳتي نڪري ويو. هن پنهنجو وڏو مرڪز سيوستان کي ٺاهيو ۽ ٻيا ننڍا مرڪز شاهہ لاهوت، ڪراچي، ماري پور، آمري تلاءَ ۽ هنگلاج تي ٺاهيائين. هنگلاج وارو انيل ڪوهہ گورکناٿ سان منسوب ڪيو وڃي ٿو. گرو گورکناٿ جدا پنٿ قائم ڪيو. سندس مَتو هو تہ دنيا ۾ ڪوبہ اونچ نيچ ناهي ۽ انسان سڀ برابر آهن.

سناسي: سناسين جا ٻہ پيد آهن. هڪڙا اُهي جيڪي استري (زال) هوندي بہ ڪرم ڀوڳ ۽ سنياس جي سکيا وٺندا هئا، ۽ ٻيا اُهي جيڪي گرهست ۾ رهي ڪري گيان جو اُپديش وٺي عمر جي چوٿين حصي ۾ سنياس وٺندا هئا.

گنگا: هي ندي ڪيلاش پربت جي مانسروور ڍنڍ جي مور منهن (Peacock) مان نڪري ٿي، ۽ هندن وٽ نهايت پوتر ليکي وڃي ٿي. ڪيلاش پربت لاءِ هندن جو عقيدو آهي تہ شِو مها ديو اتي رهي ٿو ۽ گنگا ان جي چٽائن (وارن) مان وهي اچي هيٺ پهچي ٿي. هن کي آسماني ندي بہ چئجي ٿو. هن ۾ سنان ڪرڻ سان سمورا پاپ لهيو وڃن ٿا. ان ڪري جتان جتان هن ندي جو وهڪرو ٿئي ٿو اتي ڪيترا اشنان گهاٽ جوڙيا ويا آهن، جتي لکن جي تعداد ۾ هندو اچي شنان

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

ڪري پنهنجا پاپ ڌوئن ٿا. خاص طور تي بنارس انهي سلسلي ۾ مشهور آهي.

ناگو (نانگو): ڏهن يا ٻارنهن سالن جي شيوا پوري ڪرڻ بعد ۾ پوري سکيا ڪانپوءِ چيلي کي سڄو گرو يا جماعت هن کي نانگو بنائڻ جي لائق سمجهندي هئي، تڏهن هن کي نانگو بڻائي ڇڏيندا هئا.

ناگا بنائڻ لاءِ خاص استان ۾ وقت مقرر هئا. جيئن هريدئار جو ڪنڀ، جيڪو مشيس سنڪراتي ١٩٣٧ع ۾ ٿيو. پرياگ جو ڪنڀ جيڪو مڪر سنڪراتي ١٩٤٠ع ۾ ٿيو آهي. گوداوري جو ڪنڀ جيڪو سنگهه سنڪراتي ۾ ١٩٤٤ع ۾ ٿيو. اُجين جو ڪنڀ جيڪو ١٩٤٥ع گرمين ۾ ٿيو ۽ هر هڪ موقعي تي ١٠٠ کان ١٥٠ تائين ناگا بڻايا ويندا هئا.

اهو انديشو هو تہ متان ڪنهن نانگي کي استري يوڳ جي خواهش ٿئي، ان لاءِ تنگ توڙ (خصي ڪرڻ) جي رسم بہ هلندي هئي. مگر اڄ ڪلهه سناسي ناگن ۾ اها رسم ڪانهي ۽ بلڪل بند آهي.

سُر رامڪلي ۾ آيل اهڃاڻي شخصيتن ۽ ماڳن مڪانن جو وچور هيٺ ڏجي ٿو:

شخصيتون

نالو	داستان ۽ بيت	تعريف
١. جوڳيڙا	١-٢	
٢. ويراڳي	١-٤	
٣. ڪاپڙي	١-٦	

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

۴. لاهوتي	۱ـ ۳	
۵. ناگا	۱ـ ۲۴	
٦. نانگي	۱ـ ۲۵	
۷. مهيسن	۱ـ ۲۸	شِو جا پوڄاري
۸. آميس	٦ـ ۱۰	ڇهون شِو پِگوان
۹. بابو	۱ـ ۲۳	سناسي
۱۰. سامي	۱ـ ۱۷	
۱۱. سناسي	۲ـ ۱	
۱۲. رام	۲ـ ۷	اوتار
۱۳. نات	۲ـ ۹	
۱۴. گرو	۲ـ ۱۰	
۱۵. موالي	۳ـ ۳	
۱٦. ڪن ڪٽ	۳ـ ۴	ڪن ڇيرائيندڙ
۱۷. ڪاپڙي	۳ـ ۴	جوڳين جو فرقو
۱۸. ڪنوٽيا	۳ـ ۴	ڪن وڍيل يا ڪنڊل پيل
۱۹. ڪن ڇير	۳ـ ۴	ڪن ڇيريل
۲۰. لاهوتي	٦ـ ۱۲	
۲۱. گورک نات	۷ـ ۱۴	
۲۲. علي	۹ـ ۱۷	"شاهه جو رسالو"؛ ڪلياڻ آڏواڻي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

ماڳ مڪان

١. هنگلاج	١-٢٨	
٢. دوارڪا	١-٦	دوارڪا تيرٿ
٣. هند	١-وائي	هندوستان (روحاني منزل)
٤. سنڌ	١-وائي	(روحاني منزل)
٥. ڪابل	٣-٥	(روحاني منزل)
٦. طورسينا	٥-١	(روحاني منزل)
٧. دوزخ	٥-٥	گنهگارن جو آخري ٺڪاڻو
٨. بهشت	٥-٥	نيڪو ڪارن جو آخري ٺڪاڻو
٩. گنگا	٨-٣	پوتر پاڻي واري ندي
١٠. گنجو	٩-١٢	ڪالي جو آستان
١١. سري (اتر طرف)	١-وائي	
١٢. حرم	٢-١١	ڪعبه الله شريف
١٣. توشڪون	٢-وائي	جواهرن ۽ هٿيارن رکڻ جون جايون
١٤. پورب	٣-٣	روحاني ماڳ
١٥. اتر	٣-٤	
١٦. لاهوت	٥-٧	
١٧. ڪشمير	٥-١٠	
١٨. سمونڊ	٥-١١	

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

١٩. پونء	٦ـ ٥
٢٠. تيرٿ	٧ـ ١٩

سُر رامڪلي ۾ جيڪي اُهڃاڻي شخصيتون بيان ڪيل آهن سي سڀ ڪنهن نہ ڪنهن طريقي سان، انساني رهبري، وديا ۽ اهنجن ۽ انيائن ڪي هٽائيندڙ هستين ڪان دور ۽ قرب ۽ پيار جي نور سان ٽمٽار نظر اچن ٿا.

مونا طور سينا، سندا سناسين،
پورب ڪنيو نہ پاڻ سين، بُوڏ بيراڳين،
رِدا آهي راز جي، اوڇڻ آديسين،
قرب ڪاپڙين، نهن چوٽي سين ڏڪيو.
(٥ـ٢)

هن سُر ۾ ڪم آيل تاريخي ماڳ مڪان بہ اُهڃاڻي حيثيت جا حامل آهن. اهي سڀ هند ۽ جايون، تيرٿ ۽ تڪيا جتي روحاني آنند، ڪلياڻ ۽ سڪون جو سبب آهن، اتي سماجي ۽ نفسياتي مسئلن ڪي نبيرڻ ۽ نتيجن حاصل ڪرڻ جا مرڪز پڻ آهن.

حاصل ڪلام تہ سُر رامڪلي ۾ اجتماعي سوچ ۽ ڪوشش جي اپٽار، انسان جي حرمت ۽ نفس تي ضابطي جا عملي گر ڏسيا ويا آهن. ان سان گڏ هن سُر ۾ انساني زندگي ڪي تڪليفون ۽ تن تسيا ڏئي، آسان بڻائڻ جا اصول، سونهن کي پائڻ، شر ڪان حفاظت ۽ گرو جي گس لڳڻ جا پيچرا بہ ڏيکاريا ويا آهن.

گل گل ڏسي گودڙيا، گهٽا مَ پائيج،
سوئي سجائيج، هيءُ هو آهي هيڪڙو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

حوالا

(١) گرامي غلام محمد: "سماهي مهراڻ". سنڌي ادبي بورڊ ڄامشورو، اپريل - سيپٽمبر ١٩٧٥ع ص - ٧٣

(٢) سنڌيلو عبدالڪريم (ڊاڪٽر): "تحقيق لغات سنڌي" سنڌي ادبي بورڊ، حيدرآباد. ١٩٨٠ع ص - ٢٠٦.

(٣) آڏواڻي ڪلياڻ: "شاهه جو رسالو" ص - ٢٨٧

(٤)"سماهي مهراڻ" نمبر ١٩٩٠/١ (جنوري مارچ) مقالو سڏايو غلام نبي (ڊاڪٽر) "لطيف سائين جا آدرشي انسان" - ص ١٢٤.

(٥) قاضي جاويد: "برصغير ۾ مسلم فڪر ڪا ارتقا" نگارشات، لاهور، ١٩٨٦ع ص - ٧١

(٦) "سماهي مهراڻ" سيارو١٩٥٥ع مقالو بلوچ نبي بخش (ڊاڪٽر) "سنڌي ۽ هندي شاعري جو لاڳاپو" ص - ١١٧

(٧) ابڙو بدر: "هنگلاج لاهوت". سنگم پبليڪيشن ڪراچي ١٩٩١ع ص - ٢٦.

(٨) - ايضا - ص - ٣٢

(٩) - ايضا - ص - ٧٤

(١٠) عباسي تنوير: "شاهه لطيف جي شاعري" - نيو فيلڊس پبليڪيشن، حيدرآباد ١٩٨٥ع ص - ٤٠.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

ڊاڪٽر شاهنواز سوڍر

سر رامڪليءَ جو ثقافتي ۽ تاريخي پس منظر

مهَ محراب پريَ جو، جامع سڀ جهان،
آڏامي اُت ويو، عقل ۽ عرفان،
سيوئي سبحان، ڪاڏي وڃي نيتيان

سُر رامڪليءَ ۾ شاهه عبداللطيف ڀٽائي ساميڙن جي صحبت ۽ سڪ، بيراڳين جي مختلف ڀيرن جي جيوت، ڪريا ڪرم، جوڳين جي جوڳ پچائڻ واري نظريي، پنهنجي نفس کي ماري مات ڪرڻ، رام کي ريجهائڻ ۽ ناٿ کي نمائڻ جا جيڪي هنن جتن ڪيا، انهن سيني عملن جي تصوير چٽي آهي. ان ڪان سواءِ جيڪي ٽي سال زندگيءَ جا شاهه صاحب ساميڙن جي سنگ ۾ گذاريا، انهن جي هر ڪردار کي ويجهي کان محسوس ڪيائين جوڳين جي صحبت مان جيڪا حقيقت حاصل ڪيائين ان کي به پنهنجي ڪلام ۾ پيش ڪيو اٿس. جوڳين جي خلوص جو اعتراف ڪندي شاهه صاحب فرمايو:

تڪئا پسو تن جا، هلي منجهان حال،
ڪوڙين ڪنوٽن جا، پينر پانيان پال،
سامين جي سنيال، منهنجو چت چگو ڪئو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

رامڪليءَ جي تفصيلي مطالعي مان معلوم ٿو ٿئي تہ هن سر ۾ شاهہ صاحب جوڳين جي ٻن گروهن جي ڪردار جو بيان ڪيو آهي. انهن ۾ هڪڙا اُهي جوڳي هئا جن جون نيتون نيڪ ۽ ارادا پاڪ ڏنائين. انهن جوڳين جي ڪردار کان شاهہ صاحب ايترو تہ متاثر ٿيل ٿو ڏسجي جو انهن جي سيرت ۽ ڪردار جي تعريف ڪندي ڏاڍو سرهو ٿو لڳي:

تهڙا ڪَرَڄ ڪَڪرا، جهڙا جائن ڦَلَ،
تن سامين جي سڌ مران، جن جي گودڙين ۾ گُلَ،
اندر ۾ اَمُلَ، ٻهر ڪوجها ڪاپڙي.

ٻيا وري اهڙا جوڳي بہ ڏنائين جن کي شاهہ صاحب سندن ڪردار جي ڪري جونو جوڳي ٿو سڏي. اهڙن جوڳين، جوڳ جي نظريي کي پنهنجي پيٽ خاطر اپتو استعمال ڪيو ٿو ڏسجي. انهن جو ڪردار انسانيت جي خدمت جي بجاءِ انساني وقار جي بدناميءَ جو باعث پئي رهيو آهي. انڪري شاهہ صاحب اهڙن ٺوڳين کي پسند ڪونہ ٿو ڪري.

گولا جي گراهہ جا، جوٺا سي جوڳي،
ڦتل او ڦوڳي، جنين شڪم سانديا.

زندگيءَ جو اهو شايد غير شعوري دستور آهي، تہ جتي انساني ڀلائي چاهيندڙن جي ڪمي ڪانهي، اُتي فتنو ۽ فساد پيدا ڪندڙن جي بہ ڪوٽ نظر نہ ايندي. ڪوبہ انساني ڀلائيءَ وارو نظريو بُرو ڪونہ هوندو آهي. پر جڏهن انهيءَ ئي نظريي جي پوئلڳن مان اهڙو طاقتور گروهہ اڀري نروار ٿئي، جيڪو ان ئي نظريي کي پنهنجي مفاد خاطر استعمال ڪندي مڪاريت ۽ فريب جو چار وجائي تہ پوءِ اهو ساڳيوئي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

نظريو انساني حيات لاءِ زهر بنجي بہ پوندو آهي. شاهہ صاحب جو سر رامڪليءَ جوڳ نظريي جي ان تاريخي لاهن چاڙهن ڪان اسان کي باخبر ٿو ڪري، جنهن ۾ جوڳ جو نظريو ڪيترن ئي اثرن مان گذري ٿو. تاريخ جو مطالعو بہ جوڳين جي انهيءَ جوڳ واري نظريي ۾ آيل اٿلن پٿلن کان اسان کي آگاهہ ڪري ٿو. جوڳ (Yoga) جي نظريي ۾ آيل تاريخي تبديلين کي ڏسڻ کان اڳ ۾ اچو تہ اهو ڏسون تہ يوگا يا جوڳ آهي ڇا؟.

عالمن جوڳ جي تعريف ڪندي لکيو آهي، تہ هن نظريئہ جا حامي پنهنجي خاڪي جسم کي روح ۽ خدائي ميلاپ لاءِ روڪ ٿا سمجهن. جوڳ (Yoga) جو اصل مطلب اهو آهي، تہ انهن شين کان پرهيز ڪجي، جيڪي خاڪي جسم کي سگهاري رکڻ لاءِ هونديون آهن. جيئن تہ خاڪي جسم روح جي پاڪيزگيءَ لاءِ رڪاوٽ آهي، ان ڪري ان جو ضعيف هجڻ ضروري آهي. هن نظريي وارن جو خيال آهي، تہ روح کي هميشہ اها تڙپ رهي ٿي، تہ هو ان روح مقدس سان وڃي ملي، جنهن کان اصل ۾ اهو الڳ ٿيو هو. جوڳ نظريي موجب اها منزل تڏهن ممڪن ٿي سگهي ٿي، جڏهن ان لاءِ مسلسل جدوجهد ڪجي ۽ اها جدوجهد ”خودشناسائي“ جي تحت ڪرڻ ضروري آهي.

جوڳ جي اها وصف تہ انهن محققن ۽ پروفيسرن جي ٻڌايل آهي، جن اڄ جي سائنسي دور ۾ اک کولي، وڏن تعليمي ادارن ۾ تعليم حاصل ڪئي، ۽ ان کانسواءِ مختلف جوڳين سان مليا جليا ۽ انهن کان حال احوال پڇيائون. ليڪن حضرت شاهہ عبداللطيف ڀٽائي، جنهن لاءِ اُجرت تي تاريخ لکندڙ ڪنهن معتبر شخص، تاريخي سازش ڪندي اهو چيو تہ هو اڻ پڙهيل (امي) هو. الهيءَ عالم انسان ۲۱ ورهن جي ڄوهہ جوانيءَ ۾ جوڳين سان ملاقاتون ڪيون ۽ هڪ بيت ۾ جوڳ (Yoga)

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

جي جيڪا وصف بيان ڪئي، سا ڪنهن به طرح اڄ جي پروفيسر جي ٻڌايل وصف کان گهٽ نظر نه ايندي.

جوڳي هُون نه جيرا، پائي جوڳ مَ جيءُ،
هاريا! هن ڪَنَ سين، سڻ سنيهو ايءُ،
"وڃائي وجود کي، پاڻا پاسي ٿيءُ"
هڏهين ڪونهي هيءُ، آسارا آئون ڇُوين.

جوڳ جو پتو ويدڪ دور ۾ به ملي ٿو. اُپنشد ۽ مهاڀارت ۾ ان جو ذڪر ڪيل آهي. ٻڌمت جي دور ۾ هن فلسفي جي وڏي همت افزائي ڪئي وئي. انهيءَ دور ۾ اهڙا جوڳ پچائيندڙ جوڳي پيدا ٿيا، جن جي تپسيائن کي ڏسي دنيا جا وڏا وڏا فاتح دنگ رهجي ويا. ٣٢٥ قبل مسيح ۾ سڪندر اعظم جڏهن سنڌ ۾ آيو، ته هو جوڳ جي تربيتي نظام کان ڏاڍو متاثر ٿيو. هن ڏٺو ته جوڳي ننهڻ اس ۾ ننگا اگهاڙا تپسيائون ڪري رهيا هئا. اهي جوڳ پچائيندي درد جي پيڙا به وڏي صبر ۽ تحمل سان برداشت ڪري رهيا هئا سڪندر اعظم جوڳين کي پنهنجي فوج ۾ شامل ڪرڻ جي آڇ ڪئي. ليڪن جوڳين سڪندر جي ملازمت کان انڪار ڪري ڇڏيو. جوڳي سڪندر جي انهيءَ خواهش تي به کلڻ لڳا ته هو دنيا فتح ڪرڻ جو ارادو ٿو رکي. سڪندر کي جوڳين چيو ته خاڪي جسم لاءِ ڪيس جيڪڏهن ٻه گز زمين جو ٽڪر نصيب ٿيو ته اها ڳالهه سندس لاءِ وڏي ڇٽبي. هن سڪندر اعظم کي اهو به چيو ته "ان مان ڇا حاصل ٿيندءِ، جو تون سڄي دنيا فتح ڪرين ۽ تنهنجو من تنهنجي شيطاني خواهشن کان شڪست کائي وڃي؟" سڪندراعظم جوڳين جي انهن ڳالهين کان تمام گهڻو متاثر ٿيو.

سڪندراعظم ڪنهن نه ڪنهن طريقي سان ٻن ٽن جوڳين کي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

پاڻ سان وٺي وڃڻ ۾ ڪامياب ٿي ويو. ايرين جو بيان آهي، تہ انهن جوڳين مان هڪڙو جوڳي بيمار ٿي پيو. جوڳيءَ مرڻ جو ارادو ڏيکاريو. سڪندراعظم اهڙي خود ساختہ موت جي مشاهدي حاصل ڪرڻ لاءِ جوڳيءَ کي مرڻ جي اجازت ڏني. جوڳيءَ چکيا چڙهڻ لاءِ ڪاٺين گڏ ڪرائڻ لاءِ عرض ڪيو. عرض قبول پيو. سڪندر جي فوجن ڪاٺيون گڏ ڪري ورتيون. سڪندر ۽ سندس ساٿين کي ان وقت وڏي حيرت لڳي، جڏهن انهن ڏٺو تہ جوڳي ڪاٺين جي ڍير مٿان چڙهي، پاڻ کي باهہ ڏياري، ۽ سڙڻ لڳو. هو سڙندو رهيو پر سندس زبان مان هڪ ٻڙڪَ بہ ٻاهر نہ نڪتي.

جوڳ جو اهو نظريو هزارن سالن کان برصغير ۾ رائج رهيو آهي. انهيءَ قديم نظريي جو باني ڪير هو؟ تاريخ ٻڌائڻ کان خاموش آهي. البت جوڳين جوڳ پچائيندي خيال جي يڪسوئي جا ايڏا تہ ڪارناما سر انجام ڏنا، جو لکين ماڻهو سندن عقيدت ۾ اچي ويا. اهوجهہ عوام جو ايڏو اعتقاد جوڳين ۾ برهمڻن ڏسي، جوڳ جي فلسفي کي پنهنجي مفاد ۾ استعمال ڪرڻ جو سوچي ورتو. هن لاءِ ڪوشش ڪري برهمڻن ڪيترائي هٿ ٺوڪيا جوڳي پيدا ڪري وڌا، جن جوڳ کي جادوءَ واري صورت ڏيئي، عوام الناس کي ٺڳڻ شروع ڪيو. اهڙيءَ طرح اهو فلسفو جيڪو برهمڻن جي ذات پات واري پيد پاؤ خلاف وجود ۾ آيو هو، اهو برهمڻن جي عزت ۽ وقار لاءِ استعمال ٿيڻ لڳو.

ليڪن اها بہ حقيقت آهي، تہ جڏهن بہ شيطاني قوتن انساني ڀلائيءَ وارن قدرن کي پائمال ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي آهي تہ عين ان وقت خالق ڪائنات ڪنهن نہ ڪنهن قوم مان ڪو مصلح، ڪو اعليٰ دماغ انسان، انسانيت جي تحفظ لاءِ ضرور پيدا ڪيو آهي. تاريخ ٻڌائي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

تي تہ قديم يوگا يا جوڳ نظريي جي زوال پذير ٿيڻ کان پوءِ گهڻ ذات وارن مان هڪڙو مفڪر پيدا ٿي پيو، جنهن انسانيت جي عزت خاطر وري نئين طرح جوڳ جي فلسفي کي اڳتي وڌايو ۽ اهو مفڪر هو گرو گورکنات. هن مفڪر جي دور متعلق متضاد رايا آهن. تاهم انسائيڪلوپيڊيا برطانيڪا ۾ يارهين صدي عيسويءَ جي شروعات وارو دور ڏسيل آهي. هن مفڪر کي هٺ جوڳي (Hatta Yoga) نظريي جو باني سڏيو ٿو وڃي. ول ڊيورانٽ لکيو آهي. تہ گرو گورکنات پهريون مفڪر آهي جنهن کي هندستان جي فڪري ۽ فلاسافيڪل تاريخ ۾ انساني عظمت ۽ وقار جو پرچارڪ سڏيو ويو آهي. ڪنوٽيا ۽ ڪن ڪٽ جوڳي هن جا پوءِ ٺلڳ آهن. اهي جوڳي ڪيس شِوَ ڀڳوان جي ٻئي وجود جو مظهر سمجهندا آهن.

هندستان جي سماجي ۽ مذهبي تاريخ جو مطالعو ٻڌائي ٿو تہ برهمڻ سماج ۾ انسانيت جي جهڙي تذليل ڪئي وئي، اهڙي دنيا جي ڪنهن بہ ٻئي سماج ۾ ڪانہ ٿي. انهن ذات پات جي پيد پاؤ جي راند رچائي ۽ ان جي آڌار تي هزارين سال انساني عظمت کي خاڪ ۾ ملائيندا رهيا. هن سماج جو وڏي ۾ وڏو ڪوڙ اهو هو، جو هو چوندا هئا تہ برهمڻ جي اولاد کان سواءِ ٻئي ڪنهن بہ گهٽ ذات واري انسان کي ايشور تائين رسائي ٿي نہ سگهندي. گرو گورکنات اهو پهريون هندستاني مفڪر هو، جنهن چيو تہ هٺ جوڳي نظريي تحت ڪوبہ هيٺين ذات وارو ماڻهو برهمڻ بہ ٿي سگهي ٿو ۽ ڀڳوان تائين رسائي بہ حاصل ڪري سگهي ٿو. بعد ۾ هن تحريڪ کي پوري هندستان ۾ ڀڳت ڪبير ۽ گرونانڪ تمام گهڻو مشهور ڪيو. اهو بہ هڪ عجيب اتفاق چئجي جو پوين ٻنهي مفڪرن جو تعلق بہ هيٺين ذات وارن ماڻهن سان هو. چوڻ ۾ اچي ٿو تہ گرو گورکنات ۽ سندس هم خيال مذهبي مفڪر،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

ڀڳت ڪبير ۽ گرونانڪ دين اسلام کان گهڻو متاثر هئا. جنهن ڪري انهن ويدانتي فلسفي ۽ دين اسلام جي مليل جليل تعليمي فڪر سان برهمڻن جي خلاف هڪ نئون محاذ کوليو. جنهن کي "هٺ جوڳي" ۽ "ڀڳتي تحريڪ" چئجي ٿو.

ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ لکيو آهي، تہ ١٢ صدي کان ١۴ صدي عيسويءَ واري عرصي ۾ دين اسلام جي توحيد واري عالمگير نظريي هيٺ هندو سماج ۾ بہ مکيہ تحريڪون شروع ٿيون. پهرين ١٢ صديءَ ڌاري هٺ جوڳي تحريڪ ۽ ان بعد ڀڳتي تحريڪ شروع ٿي. اهي ٻئي تحريڪون برهمڻن جي قديم بت پرستيءَ جو رد عمل هيون. انهن ٻنهي تحريڪن جي ڪري برهمڻ سماج جو قبضو ڏينهون ڏينهن ويو ڪمزور ٿيندو.

ڊاڪٽر نبي بخش خان وڏيڪ لکيو آهي تہ سنڌي صوفي درويشن جوڳ جي عقيدي وارن انهن جوڳين فقيرن ۽ ڀڳتيءَ جي انهن ڀڳتن جو قدر ڪيو، جيڪي ڌٽيءَ جي هيڪڙائي جي پرچار ۾ پورا هئا. توحيد جي پرچار لاءِ مسلمان درويشن جوڳ ۽ ڀڳتيءَ جي عنوان کي پنهنجي شاعريءَ جو موضوع بنايو ۽ رسمي ناٿ ۽ رسمي رام جي بجاءِ حقيقي ناٿ ۽ حقيقي رام يعني الله سان عقيدت ۽ محبت جو سبق ڏنو. انهيءَ ئي سبق کي موثر بنائڻ لاءِ شاهہ صاحب پنهنجي ڪلام ۾ جوڳين جي جوڳ ۽ جاتائن کي وڏيڪ روشني بخشي تہ جيئن برهمڻ نظريي يا ڪنهن انسان دشمن منصوبي جي خلاف سنڌ جو سادو ماڻهو پنهنجي جدوجهد جوڳين وانگر اڪيلي سر سرانجام ڏئي سگهي.

جيئن جوڳ جي نظريي ۾ اعليٰ نسل جي انسان جي ضرورت ڪانہ هوندي آهي. اهڙيءَ طرح صوفي طريقي ۾ بہ ڪنهن وڏي پڳ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

واري ماٺوءَ جي ضرورت ڪانهي. مسلسل رياضت ۽ الله تعاليٰ جي ذات ۾ ان جي منشا سان محبت انسان کي خدا جي وصال سان همڪنار ڪري سگهي ٿي. شاهه صاحب جو هيٺيون بيت ان ڳالهه جي دلالت ٿو ڪري ته ذات پات جي ضرورت بندگيءَ لاءِ ضروري ڪانهي.

لنگ ڪپائون لانگ، موٺي ڪن نه مسحو،
جا اسلامان اڳي هئي، سا سڻائون ٻانگ،
سامي ڇڏي سانگ، گڏيا گورکناٿ کي.

آخر ۾ هڪڙي ڳالهه دل ۾ هنڊائڻ جهڙي، هيءَ آهي ته ويدانتي ۽ اسلامي نظرين جي ميلاپ سان سنڌ اندر جوڳيءَ لاءِ جيڪو تصور موجود آهي، اهو هندستان جي ٻين علائقن کان مختلف آهي. هندستان ۾ ته اڄ به جوڳيءَ کي جادوگر واري حيثيت حاصل آهي. جڏهن ته سنڌ ۾ ان کان گهڻو مختلف آهي. هن لاءِ سنڌي زبان ۾ هڪڙي چوٽي ڏاڍي مشهور آهي ۽ اها چوٽي جوڳيءَ جي اصليت کي سٺي وضاحت بخشي ٿي. چوٽي آهي، ته "جوڳي نه ڪنهن جا مٽ." هن مان ٻيلي ته ڪو پنهنجي سمجهه آهر الڳ الڳ مطلب وٺي، پر هڪڙو مطلب اهو ٿيندو ته جوڳي فقير ته ڪنهن کي ڏين نه ڏڪائن نه ڪنهن کان پئسو ڏوڪڙ ڦرن ۽ نه پاڻ ڦرائين. جاڪاڻ ته هو دولت جا طالب به ڪونهن ۽ نه وري دولت مند آهن، جو پاڻ ڦرائيندا.

شاهه صاحب به انهن جوڳين کي پنهنجو هم راز ٿو سمجهي، جيڪي پورب جا پانڌيڙا هئا، جن تن من پنهنجي گروءَ لاءِ سڪائي ڇڏيو هو. پر اهڙا جوڳي جن وڏا والا پائي ۽ ڪن ڪپائي پاڻ کي جوڳي پئي چورايو، شاهه وٽ انهن جي ڪابه عزت ڪانهي.

جان جوڳي ٿيءُ، نه ته نرجا واڻ نڪري،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

ڪوهُ تو ڪن ڪپائين، جان نہ سهين سيُ،
پَڇ پراهون تيُ، متان پيا لڄائين.

شاهہ صاحب جي انهن ڏسن پتن جي باوجود اسان ڏسون ٿا تہ سنڌي ماڻهو ڏاڍو وياڪل آهي. هو نااميدين ۽ محرومين جو شڪار رهيو آهي. جيڪڏهن سنڌس ان بيوسيءَ جو تجزيو ڪبو تہ ان جو لاڳاپو تاريخ جي هزارن سالن تائين محيط نظر ايندو. شايد اهي ئي سندس محروميون آهن، جو هو پيري ۽ فقيريءَ کي پنهنجي قسمت جي سنوار لاءِ سهارو ٿو سمجهي.

سنڌي انسان جي بيوسيءَ کي سمجهائڻ لاءِ هتي ٿورو مثال پيش ڪيان ٿو تہ جيئن سندس ڀرم جي اصليت سمجهہ ۾ اچي وڃي. انسان کي زنده رهڻ لاءِ سڀ کان اول کاڌي جي ضرور محسوس ٿي. سنڌ هڪ زرعي ملڪ ۽ تجارتي خطو رهيو آهي. زندگيءَ کي دوا ۾ بخشڻ لاءِ قدرت هتي سڀ شيون موجود ڪري ڏنيون آهن. انهن خوبصورت شين جو هڳاءُ سنڌ کان تمام ڏوراهن ملڪن ۾ بہ پهتو. ڪيترائي خانہ بدوش انسان ٽولن جي صورت ۾ قديم دؤر کان وٺي سنڌ طرف ڪاهون ڪندا رهيا آهن ۽ هتي جي امن پسند ۽ مهذب ماڻهن جي زندگيءَ کي ڊانوان ڊول ڪرڻ ۾ انهن ڪابہ ڪسر ڪانہ ڇڏي آهي. ڪڏهن طاقت جي زور تي، ڪڏهن ڪنهن نظريي جي نالي ۾، ڪڏهن انسان دوستي ۽ يڪجهتي تہ ڪڏهن آخوت ۽ ڀائپيءَ جي نالي ۾ هتي جي ماڻهن جي دولت ۽ ثروت کي لٽڻ ۾ ٻاهرين قومن ڪين گهٽايو. هتي جي ويڳاڻن ۽ ساڏو طبيعت جي ماڻهن ڪڏهن ڀاڳ کي، ڪڏهن پنهنجي نياڳ کي، ڪڏهن بدبختيءَ کي تہ ڪڏهن پنهنجي قسمت کي انهن بداعمالن ۽ حملن جو ذميوار ٺپي سمجهيو آهي. بجاءِ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

ان جي جو هو پنهنجي همت، جرآت ۽ يڪ جهتي سان انهن حملن کي مُنهن ڏين. هُن فقيرن ۽ جوڳين، سنتن ۽ ساڌن کي پنهنجي قسمت سنوارڻ جو رهنما پئي ڄاتو. شاهه عبداللطيف انهن ئي وسوسن کي ختم ڪرڻ لاءِ پنهنجي شاعريءَ ۾ وڏا جتن ڪيا آهن. هن عظيم شاعر جوڳين کي به سندن جدوجهد، همت ۽ جرآت جي ڪري ساراهيو آهي ۽ نہ ڪي بدن کي فاقا ڏئي ڪمزور ڪرڻ جي ڪري:

نانگن ڪين نمائيو، ناٿ نمائيو نينهن،
مڙهن اُنا منهن، جوڳيان سنديءَ ذات کي.

JEAY SINDH

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

محمد حسين "ڪاشف"

ڀنيءَ ٿيون ڀڙڪن

(سُر رامڪليءَ جو اڀياس)

سنڌي شاعري جي چوڪٽ ۽ چوڏول ۾ لطيف رحه ڪان جيڪي گل ٽڪيا آهن، انهن مان هر گل جي سونهن ۽ سوڀيا، حسن ۽ هڳاءُ پنهنجو مٽ پاڻ آهي. پنهنجي شاعري جي ميدان ۾ فڪر ۽ فلسفي، احساس ۽ خيال، معنيٰ ۽ مام جون جيڪي اوڙون ڏنيون آهن، انهي ۾ سرڪار لطيف ڪا ٻاڙي ٻه واندي ڪانه ڇڏي آهي جو ٻيو ڪو اتي هر هلائي يا اتي ڪو پير رکي سگهي. سندن رسالي جو هر بيت پنهنجي انفراديت ۽ اهتمام وارو آهي. هر بيت ۽ هر سُر سٽاءُ ۽ سرڪائي ۾ پنهنجو مٽ پاڻ آهي، جنهن ۾ معنيٰ ۽ مفهوم، فڪر ۽ فهم جي اجهاڳ پالوٽ ڪيل آهي. جيئن جيئن ان تي غور ڪجي ٿو، تيئن تيئن ان مان نيون راهون ۽ نوان نڪتا نروار ٿين ٿا.

لطيف رحه جي اڀياس جي سلسلي ۾ اسان وٽ مختلف مڪتبہ فڪر رکندڙ ڏاهن، دانائن جا جدا جدا رايا رهندا پيا اچن. باوجود ان جي، لطيف جي عظمت ڀرين اهڃاڻن جو ڪوبہ انڪاري نہ آهي. سندن رسالي جو سُر رامڪلي هڪ اهڙو گهڻ پاسائون سُر آهي جنهن ۾ ڪنهن بہ هڪ پاسي ڪي وٺي ڪا ڳالهہ ڪري نٿي سگهجي. ڇاڪاڻ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

۽ سُر جي هر بيت ۾ داستان جو ڪڙو ڪڙي سان ائين ڳنڍيو پيو آهي جو ڪنهن هڪ کي ٻئي کان علحدو ڪري ڪنهن هڪ نڪتي جو تعين ڪجي اهو نهايت مشڪل آهي. "سُر رامڪلي" تي غور ڪبو ته ان ۾ هيٺيان موضوع سمايل نظر ايندا:

١- جوڳين، سناسين، سامين، ساڌن، لاهوتين، ڪن ڦٽ ۽ ڪن چير، ڪاپڙين ۽ صابرين سان سفر ۽ صحبت.

٢- انهن جي مُول متي، رهڻي ڪهڻي ۽ عادتن جا اهڃاڻ ۽ مذڪور.

٣- ساڌن ۽ سناسين وغيره جي تن تسيا ۽ تن تپسيا جو ذڪر.

٤- انهن جي دنيا سان عدم دلچسپي واري فلسفي ۽ الک سان آگاهي جو اظهار.

٥- انهن جي صحبت ۽ ساٿ مان ويدانت جي فلسفي ۽ ان جي مختلف پنٿن يا مڪتبهء فڪر جو اڀياس.

٦- انهن جي نرواڻ ۽ مڪتي جي حصول ۽ ايشور مهما جي نڪتن جي اسلامي تصوف جي فلسفي وحدت الوجود سان ڀيٽا.

٧- انهن جي الک سان عشق جي ڪيفيت کي عشق الاهي سان بر ميچڻ ۽ ان مان سلوک جي راه جو تعين، ۽ ڌيان ۽ گيان جي ڪيفيتن جو مطالعو.

٨- هستي کي نيستي ۾ آڻڻ ۽ الاهي عشق کي سيني کان مقدم ڪري پيش ڪرڻ.

٩- راهِ طريقت جي مختلف منزلن جو ذڪر.

١٠- "لوچيان تي لاحد ۾ هادي لهان نه حد" جو اظهار.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

١١۔ حقيقت الحقائق جي اپٽار وغيره.

مون هت نهايت مختصر نڪتن جو ذڪر ڪيو آهي. اونهائي ۾ وڃبو تہ ڪيترائي حقائق ڪر کڻي بيهندا. انهن ۾ متي ذڪر ڪيل نڪتن مان هر خيال جدا جدا موضوع جو گهرجائو آهي، جنهن لاءِ نهايت وڏي وستار ۽ جاکوڙ جي ضرورت آهي. سُر جو پهريون بيت ئي اهڙو دقيق ۽ معنيٰ خيز آهي جنهن جي ڳنڍ کي کولڻ مون جهڙي ٿوڙ پڙهئي جي وس کان ٻاهر آهي. پر جڏهن سڄي سُر تي نظر وجهي غور ٿو ڪجي تہ اهو بيت سڄي سُر جو ماحصل يا تت آهي. يا ايئن چئجي تہ اهو بيت سڄي سُر لاءِ "مقطعات" جي حيثيت رکندڙ آهي. جيستائين سُر ۾ ونڌيل وکر کي نہ سمجهبو ان وقت تائين هن بيت کي سمجهڻ محال آهي. لطيف جي انهي بيت جي تفهيم ۽ تعميم، فڪر ۽ نقطہ نظر کي نروار ۽ پڌرو ڪرڻ لطيف جي شارحن ۽ عالمن لاءِ نهايت ضروري آهي. ڇاڪاڻ تہ ان مان جيڪڏهين "خير ۽ شر" "اهرمن ۽ يزدان"، "حسنات ۽ سيئات" جو مطلب ورجي ٿو تڏهين بہ ڳالهہ ڪنهن پاسي ڪانہ ٿي ٿئي. اهو بيت اسان سيني لاءِ هڪ سواليہ نشان آهي، جنهن جو جواب ڳولڻ سيني لاءِ ضروري آهي.

بظاهر "سُر رامڪلي" ۾ ناني جي نانگن، گرو گورکناٿ جي گودڙي پوشن، دوراڪا ويندڙن، هنگلاج پيٽيندڙن، گنجي ڏونگر گام جي پروڙ رکندڙ جوڳين، سامين، ساڌن، سناسين، ڪن پٽ، ڪن چير، ڪاپڙين. آدوتين، پوربين، بيراڳين جو ذڪر نظر اچي ٿو، جن سان لطيف سير ۽ سفر ڪيو ۽ حياتي جا ڪي ڏينهن گهاريا جنهن ۾ پاڻ انهن جي طرز زندگي، نظريہ، فڪر، عادات و اطوار، مڪتي جي حصول لاءِ سندن مهما جو عملي ۽ صحبت جي ساءُ سان مطالعو ۽ مشاهدو ڪيو. يقين آهي تہ ساڌن ۽ سناسين جا اهي گروه يا ٽولا ڪنهن هڪ

JEAY SINDH

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

مڪتب فڪر جا نه هوندا. چاڪاڻ ته هندو مت جي ويدانت واري فلسفي ۾ اسان کي ڪبير پنٿي. مها وير پنٿي، گورک پنٿي، شِو پنٿي، ٻوڌي وغيره جو ذڪر ملي ٿو. جيڪي ٽولا ٽاهي دنيا کي تياڳ ڏيئي جهنگن ۽ جبلن ۾ وستين کان پري ويرانين ۾ وڃي تن تپسيا ڪندا هئا. جيئن مڪتي يا نرواڻ، گيان ۽ آتما حاصل ٿئي. سنڌ ۽ هند جو ابو پهاڙ، گنجي جو گام، هنگلاج، ڪشمير ۽ ڪابول انهن جا وڏا آستان رهيا آهن. يقين آهي ته ساڌن جي سنگ جو اهو سلسلو لطيف جي دور ۾ به موجود هو. جن جي عجيب و غريب ڪيفيت ۽ طريقي کي ڏسي لطيف سائن ملاقاتي ۽ همسفر ٿيو. بقول لطيف جي سوانح نگارن جي ته لطيف سائين ٽي سال انهن جوڳين ۽ سناسين جي ٽولن سان هم رڪاب رهيو. ٽي سال هڪ چڱو خاصو عرصو آهي، جيڪو انهن جي فلسفي حڪمت، آرتي جي اورڪ، ايشور مهما جي مختلف ڏاڪن، انهن جي جوڳ ۽ يوگ، تن تسيا، تن تپسيا، زندگي جي مختلف ڪيفيتن ۽ وارتائن کي سمجهڻ ۽ سلجهائڻ ۾ وڏي مدد ڏيندڙ آهي. اهو ئي سبب آهي جو انهن جي معمولات جي مطالعي جو عڪس اسان کي هن سُر ۾ پڌري طور نظر اچي ٿو.

هن سُر ۾ سناسين، جوڳين، ڪاپڙين جي سلسلي ۾ لطيف جي بيان ڪيل نڪتن، ٽاڻن، ٽڪاڻن تي جڏهن غور ٿو ڪجي ته "ٻڌ مت" جي تعليم ۽ تپسيا جو عنصر ٻين جي ڀيٽ ۾ غالب نظر اچي ٿو. ڇو ته اصنام پرستي جي ڪٿي به ڪا وتاڪ نظر ڪانه ٿي اچي. رڳو جيءَ سان جهيڙو، من ماري ڪر ميڻ، پاڻ کي پٽي ڪرڻ ۽ الک سان آگاهي جي گواهي ملي ٿي. اهي ڪاپڙي "ڪابول" ڏي ڪاهيندا پڻ نظر اچن ٿا. چاڪاڻ ته قنڌار يا گنڌارا وارو علائقو ٻڌ مت جو دنيا ۾ وڏي ۾ وڏو مرڪز رهيو آهي. اجا تائين ان جي باقيات اتي ڪنهن نه ڪنهن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

صورت ۾ موجود آهي. سنڌ ۾ به انهيءَ فلسفي جو اثر ڪافي وقت رهيو. راءِ گهراڻي جو دور هن مت جي اوج وارو دور رهيو آهي. سنڌ ۾ انهيءَ مت جا قديم آثار اڄ به موجود آهن، جيڪو ان ڳالهه جو دليل آهي ته برهمڻ دور توڙي مسلم دور انهيءَ مت کي فڪري طور مڪمل طرح سان ختم ڪري نه سگهيو. جيتوڻيڪ وقتي حالتن ۾ رياستي ڏاڍاين ان کي اڳئين صورت ۾ اسرڻ نه ڏنو ته به "من وديا" ۽ نرواڻ جي حاصل ڪرڻ لاءِ هن مت جي تعليم، ساڌن لاءِ هڪ سنيهو رهي. الک سان پنهنجي لڳل ناوڪ وارن نانگن آتما کي حاصل ڪرڻ يا رام کي ريجهائڻ لاءِ ڪهڙا جتن ڪيا ٿي، انهيءَ عمل لطيف کي نهايت متاثر ڪيو. لطيف جي انهن ساڌن، سامين ۽ جوڳين سان جيءَ جي اهڙي ته جڙ لڳل ڏسجي ٿي جو انهن جو پاڻان پري ٿيڻ کين ڏاڍو ڏکيو پئي لڳو. انهن جي سخن، پرينءَ جي پچار وارين ڳالهين، سندن جيءَ جهوري وڌل ٿو ڏسجي. جنهن لاءِ فرمائين ٿا:

مران مٿو پٽيان، نهاريان نيٽان

سُخن جي سندان، آنءُ نه جيندي ان ري.

انهن جوڳين، يوڳين ۽ ڪاپڙين جي صحبت جي ساءُ ۽ ڪينر جي ڪيرت جي موه کي ياد ڪندي فرمائي ٿو:

پسيو آسڻ اُن جا، اڄي نه آرام

ڪينر ڪَنُي آهيان، تنين جي تمام

مون کي تيو ماتام، آنءُ نه جيندي ان ري.

سرڪار لطيف جي جيءَ کي مجازي عشق جي جيڪا چوٽ لڳي، جنهن اڳتي هلي سندس اندر جي آئيني کي صيقل ۽ صاف ڪيو ۽ کين محبوب حقيقي جو جيڪو جلوو ۽ جمال، حسن ۽ ڪمال نظر آيو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

انهيءَ ڪيفيت ڪي ڪاپڙين جي ڪيرت هڪ نئون رُخ ڏنو. انهيءَ سفر جي موڙ ۽ صحبت جي ساروڻين سندن جيءَ کي جهوري وڌو. پاڻ قال جي منزل کان اڳتي نڪري حال جي حقيقت واري سمونڊ ۾ غوطه زن ٿي ويا، جتي هرسوءِ "فاينما تولو فثم وجه الله" جي ڪيفيت هئي. جنهن لاءِ لطيف چئي ڏنو:

جي پائين جوڳي ٿيان، تہ وٺي وحدت ويھہ،
اونهون ملڪ الله جو، ڪنهن ڇُلي ڏنو نہ ڇيھہ،
ماڻ مڙهيءَ جي پيھہ، تہ ويٺي ٿي وير نات ٿئين.

لطيف جو وير نات نہ ڀائو آهي نہ جٽائن وارو جوڳي. پاڻ ان لفظ کي اصطلاحي طور ڪم آندو اٿن. انهيءَ خيال جي نرواري ۾ ٻئي هنڌ فرمائين ٿا:

پاڻ ئي پير مريد ٿئي، پاڻ ئي پاڻ خيال
پاڻ ئي صورت پرين جي، پاڻ ئي حسن ڪمال
پاڻ ئي پسي پاڻ کي، پاڻ ئي جان جمال
سڀ سيوئي حال، منجهائين معلوم ٿئي.

سرڪار لطيف جوڳي، ڪاپڙي، سامي، نانگا وغيره جا جيڪي بہ لفظ ڪتب آندا آهن، هن سُر ۾ اهي بہ طرفي حيثيت رکندڙ آهن. ڇاڪاڻ تہ ڪن بيتن ۾ انهن جي وارتا وجود جي لحاظ کان اسمي حيثيت جي آهي، جنهن ۾ لطيف انهن فقيرن جي عادتن، بندگي، تپسيا، گڻن ۽ گيان، کي بيان ڪيو آهي، تہ ڪنهن هنڌ وري انهن ساڳين اسمن جو ذڪر طالب ۽ سالڪ جي حيثيت ۾ ڪري ٿو، جيڪو سندن شاعرانہ فڪر جو ڪمال آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

هي حقيقت آهي تہ جڏهن ڪو سالڪ "ذات حق" جي بحر بيڪران ۾ سچ جي سپن، آبدار الماسن ۽ من موهيندڙ موتين جو ڳولائو ٿئي ٿو تہ وحدت جي وادي ۾ "حق" جي وائي کان سواءِ ٻي ٻولي ڪا نہ ٿي اُڃهي، ڇاڪاڻ تہ هن ڪائنات ۾ "ذات حق" جي وجود ۽ ان جي اظهاري ڪيفيت کان سواءِ ڪيس ٻي ڪا شيءِ نظر ڪا نہ ٿي اچي. لطيف چوائي تہ

اونهون ملڪ الله جو، ڪنهن ڇَلي ڏٺو نہ ڇيه

يا

لوچان ٿي لاحد ۾، هادي لهان نہ حد

مطلب تہ سندن آڏو انت بحر جي ڪا ڪل ڪانہ آهي. جيئن:

نـہ ڪـا ابـتـدا عيد جي، نـہ ڪـا انتـها

لطيف سائين پنهن جي ڪلام جي ٻين سُرن ۾ جتي انهيءَ مام جو مذڪور ڪيو آهي اتي هن سُر ۾ ان کي نهايت ئي گهرائي سان بيان ڪيو آهي. ائين محسوس ٿو ٿئي تہ ابن العربي جي وجودي فلسفي کي، درياءَ کي ڪوزي ۾ بند ڪرڻ جي ڪوشش ڪيل آهي. سُر جو داستان چوٿون ۽ پنجون انهيءَ سچي حقيقت جو دليل ۽ غماز آهن، جنهن ۾ سالڪ جي روحاني تربيت سان گڏ سندن وجودي فڪر اڏما ۽ اوتون ڏيندو نظر اچي ٿو جنهن ۾ "من عرف نفسه فقد عرف ربته جي ڇچار آهي. هت انهن ۾ ڪم آيل تصوف جي ڪن اصطلاحن جو ذڪر ڪرڻ منهنجي خيال ۾ مناسب ٿيندو. جيئن تہ پاڻ وحدت، خلوت، خفي، نفي، ناسوت، ملڪوت، جبروت، لاهوت وغيره جا لفظ ڪم آندا اٿن.

وحدت : هيڪڙائي حق.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

خلوت: اڪيلائي، اها رمز جنهن ۾ ذڪر ربي ڪجي. "ذات حق" ۾ پنهنجو پاڻ تي ان سان تعلق تي غور ڪرڻ واري حالت

خَفِي: دل ۾ ڳجهي طور لڪل.

نَفِي: ناهه، فنا ڪرڻ، پنهن جو پاڻ کي ڪجهه نه سمجهڻ.

ناسوت: عالم بشريت، عالم اجسام، عالم شهادت يا عالم محسوسات.

ملڪوت: اهو عالم جيڪو ملائڪن ۽ ارواحن لاءِ مخصوص آهي.

جبروت: مرتبه صفات، مرتبه وحدت، جنهن کي "حقيقت محمدي" ڪوٺيو وڃي ٿو.

لاهوت: ذات گنج مخفي جو مرتبو يا هويت مطلق.

ها هوت : عالم احد يا ذات حق جو اهو مقام جتي هو پاڻ ئي پاڻ آهي. ذات حق زبان ۽ مڪان جي قيد کان آزاد آهي. هو "وهو عليٰ ڪل شيءِ محيط" آهي. هو "و هو عليٰ ڪل شيءِ قدير" آهي. هو "فاينما تولوا فثم وجه الله" آهي. آئون سمجهان ٿو ته مٿين ڳالهه کي هن طرح سان سمجهڻ ۾ وڌيڪ آساني ٿيندي.

عالم شهادت مجاز آهي، ان جي مقابلي ۾ عالم امثال حقيقت آهي.

عالم امثال مجاز آهي، ان جي مقابلي ۾ عالم ارواح حقيقت آهي.

عالم ارواح مجاز آهي، ان جي مقابلي ۾عالم اعيان حقيقت آهي.

عالم اعيان مجاز آهي، جنهن جي مقابلي ۾ علم حقيقت آهي.

علم مجاز آهي، جنهن جي مقابلي ۾ "ذات" حقيقت آهي.

"ذات حق" هر شي جي مُبداءَ ۽ منبع يا ڳڙهه آهي ۽ اها ئي حقيقت الحقايق آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

مقام احديت ذات حق جو اهو مرتبو ۽ مقام آهي، جيڪو وهم ۽ گمان کان پاڪ آهي. عالم ڪثرت خود وحدت ۾ سمايل ۽ ان جي يڪ رنگي جو اظهار آهي. جتي موجودات جي وجود جي ڪا گنجائش يا حيثيت ڪا نہ آهي. ذات قيد کان آزاد آهي. اطلاقيت سندس مرتبي جو خاصو آهي. احديت ۾ اعتبارات ذات، علم، نور، وجود، شهود، ضرور هوندا آهن، ليڪن انهيءَ مرتبي ۾ حق تعاليٰ، خود ئي علم، خود ئي نور، خود ئي منور، خود ئي وجود ۽ خود ئي واجد، خود ئي موجود، خود ئي شهود، شاهد ۽ مشهود آهي.

سالڪ جي فنائيت يا ذات حق ۾ تحليل ٿي وڃڻ جو اِهو، اُهو مقام آهي، جنهن کي فنا في الذات يا فنا في الله ڪوٺيو وڃي ٿو جنهن جو ڪو مثال ڏئي ان کي بيان ڪري نٿو سگهجي. هتي وجود جي پنهن جي ڪا حيثيت ۽ حقيقت نٿي رهي. هو "ذات حق" جي بحر بيڪران ۾ سمائجي وڃي ٿو. جتي وحدت جي وائي کان سواءِ ٻي ڪا ٻولي ٻڌڻ ۾ ڪا نہ ٿي اچي. لطيف چوائي:

آيا الوهيت ۾، لاهوت لنگهيو جن
منجهان تن جُسن، حرف نہ سُجي هيڪڙو.

يا

مونا جي محراب، جسو جامع تن جو
قبلہ نما قلب ڪري، تن کي ڪيائون تُراب،
تحقيق، جي تڪبير سين، جسمان ڪيائون جواب
تن کهڙو ڏوه ثواب، هادي جنهين حال ٿيو.

سالڪ جي مٿين منزل کي ماڻڻ لاءِ لطيف جيڪو ڏس ڏئي ٿو ان

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

مان جيڪي نڪتا سامهون اچن ٿا، اُهي نهايت غور طلب آهن. جهڙوڪ جُسي جو جامع هئڻ، قلب جو قبله نما هئڻ، صرف ذات حق ڏي متوجه ٿيڻ، تن جو تراب ٿيڻ. حق جي هو ڪي سان جسم جي فنائيت، ”حال“ جو هادي ٿيڻ. غور ڪبو ته سالڪ کي وحدت جي وادي تائين پهچڻ لاءِ انهن سيني مان گذرڻو پوندو. جڏهين هو انهيءَ مان گذري مقام واحديت تي پهچي ٿو ته پاڻ ته رهي ئي ڪونه ٿو. پر ذات احديت هن جي هئڻ جو اظهار ڪري ٿي. جڏهين ته شاهد ۽ مشهود، واجد ۽ وجود پاڻ آهي ته پوءِ اتي انهن حال وارن تي شريعت جي ڪهڙي حد لڳندي؟ انهن لاءِ ڏوه ۽ ثواب جو ته ڪو مسئلو ئي نه رهيو. عذاب ۽ ثواب، جزا ۽ سزا جي وجود ۽ فلسفي کان ڪنهن کي انڪار ڪونه آهي جو ته اهو اسباب جي دنيا جو خاصو آهي. پر جتي ذات جي القاءُ ان جي نور حق جي پنهنجي پانهي تي تنزيل ۽ ترسيل هجي اتي اهو عبث آهي ڇاڪاڻ ته جتي اسباب جي عيوض ”تُحِبونِ الله“ آهي، اتي ان لاءِ ”يُحِببڪُم الله“ آهي. ۽ ”ماعرفناڪ حق معرفتِڪ“ جي عيوض ”فَاَحبَبتَ اِن اَعرَف“ جي پچار آهي. لطيف جي مٿي ذڪر ڪيل بيتن مان معلوم ٿو ٿئي ته پاڻ ”مشاهدي حق“ جي انهيءَ مقام ۽ منزل جو ذڪر ۽ اظهار ڪري رهيا آهن، جتي شخص جو تشخص، شخص اڪبر ۾ تبديل ٿي وڃي ٿو ۽ هن جي مادي ۽ روحي، اسمي ۽ جسمي حيثيت ”حقيقت الحقايق“ جي وجود ۾ سمائجي وڃي ٿي. ”ڪُل شيءِ يرجعہ الا اصلهہ جي پٽاندر ٿي وڃي ٿو. جتي ڪو بہ تقيد ۽ تفريق ڪانہ آهي. هو دنيا جي آلودگين کان مُنزه ۽ پاڪ آهي. سندس الڪ سان اورڪ ۽ رُوح القدس سان رهاڻ يا مُراجعت آهي. ذات حق جي جمال ۽ جلال جو سايو هر آن ان تي آهي. ان مقام تي فائز شخص اڪبر جي حيثيت رکندڙ فردن لاءِ نه قِيام نه قُعود، نه رُڪوع، نه سُجود، نه ڏوه

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

نہ ثواب، نہ فقر ۽ فاقہ. ڏٺيءَ جي اهڙن ڏٺلن کي ڪو هوش نہ هوندو آهي، هو محو حيرت هوندا آهن. لطيف چوائي:

اکيون جنهن جون الک ڏي، پونءِ ڏي نہ پيري

ڪين ڪا سڌ ڪانہ هوندي آهي تہ ڪٿان آيا آهيون ڪيڏانهن ويندا سون. عالم محويت مان موٽڻ جي ڪا تدبير ڪانہ هوندي آهي. انهيءَ مقام تي تدبير الاهي انهيءَ امر جي متقاضي هوندي آهي تہ انهن تي تدلي يا نور اللهي جو نزول جاري رهي. نور جي انهيءَ ورڪا ۾ ورچ ۾ اهي فقير ايترو تہ گم ۽ محو هوندا آهن جو ڪين حق جي مشاهدي کان سواءِ ٻي ڪا ڳالهہ نظر نہ ايندي آهي. جيئن حديث قدسيہ ۾ آهي: "اَلاِ نَسانُ سِرِي وَ اَنا سِرہٗ" واري سندن حالت هوندي آهي ۽ هو "وَفِي اَنفُسڪُمۡ اَفلا تُبصِرونَ" تي عمل پيرا بہ هوندا آهن. انهيءَ مقام لاءِ حضرت ابوبڪر صديق رضہ جن فرمائين ٿا تہ "مارآيت شيئًا اَلّا وريت الله" - "مون اهڙي ڪا شيءِ ڪانہ ڏٺي حالانڪ ڏٺو مون ان جي پنيان الله کي." يا جيئن حضرت علي ڪرم الله وجهہ جن فرمايو تہ "مارآيت شيئا و رايت الله بعدہٗ". "مون اهڙي شيءِ ڪانہ ڏٺي حالانڪ ڏٺو مون ان ۾ الله کي." غور ڪبو تہ اهي سڀ حقايق ۽ ڪيفيتون "فَاَينَما تَولوَ فَثَم وَجہ الله" جو مظهر ۽ انجو تفسير آهن ۽ فنا في الذات جي حقيقت کي ظاهر ڪندڙ آهن. لطيف انهيءَ واردات قلبي ۽ مقام ڪبريائي جي ڪيفيت جو اظهار نهايت ڇپي ڇيٽي ڪيو آهي. لطيف جو شخص اڪبر انهيءَ مقام تي پهچي بہ نهايت انڪساري ۽ سنجيد گي وارو رهيو آهي ۽ ڪا بہ اهڙي هام ڪونہ ٿو هڻي جيڪا سندس لاءِ جملہ معترضہ بڻجي. ان جي مقابلي ۾ تصوف جي تاريخ ۾ اسان ڏسنداسون تہ جيڪي صوفي انهيءَ مقام اولٰي تي پهتا انهن اتي ذات حق جي هام هنئي آهي. جيئن شيخ بايزيد بسطامي "سبحاني ما اعظم

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

شاني" جي دعوي ڪئي. نہ صرف اهو پر اڳتي وڌي چيائين "لا الـہ الا آنا فاعبدونِي." ٺاھ ڪو الله مون کان سواءِ ٻيو، منهنجي عبادت ڪريو." شيخ جنيد بغدادي فرمايو تہ "لَيسَ في جبتي سَوي الله" منهن جي جُبي ۾ الله کان سواءِ ٻيو ڪونہ آهي." حسين بن منصور حلاج "انَاالحق" جو آواز بلند ڪيو. شيخ فريد الدين عطار "من خدايم، من خدايم" جي هام هنئي، سچل بادشاهہ "الله، الله چو ڪرين پاڻ ٿي الله چاڻ" جو دم هنيو. ان جي مقابلي ۾ سرڪار لطيف سرِ رامڪلي، يا پنهنجي سڄي رسالي ۾ ڪٿي بہ انهيءَ قسم جو ڪو ڪليو اظهار ذات جي نسبت سان نہ ڪيو آهي پر ان جي بجاءِ شخص اڪبر جي مامر، مقام حقيقت ۽ ڪيفيت، واحديت ۽ وهبيت جي تصور کي نهايت نهنائي ۽ پاڄوهہ سان بيان ڪيو آهي، جيڪو سرڪار لطيف جي طبع لطيفي جو ڪمال مظهر آهي. بس: وحدہُ جي وِڌيا، الا لله سين اورين" جي اورڪ ڏيندو رهي ٿو.

جُز وڃايو جوڳين ڪل سين آهين ڪـم

يا

عدم جي اوڙاہ تي ڪيا آسڻ آديسين.

داستان پنجين جو پهريون بيت انهيءَ سڄي حقيقت جو غماز آهي. يا ايئن چئجي تہ تفسير آهي. لطيف طور سنيا جي مقام ۾ واقعي ڪي علامتي اظهار جو بنياد بنائي مقام ڪبريائي حاصل ڪندڙن جي خصوصيت ۽ انهيءَ مقام جي خاصيت جي حقيقت کي پڌرو ڪيو آهي' جيڪو نهايت توجہ جي لائق آهي. پاڻ فرمائين ٿا:

مونا طور سينا، سندا ســنـاسـيـن،

سجدي ۾ سيد چئي، گوڏا گـودڙيـن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

" الله وليّ الذين آمنوا يُخرجهم مَن الظلمت الي النور"

اهڙي پرَ پرن،

(الله ايمان وارن جو دوست آهي ۽ کين اونده مان ڪڍي روشني ۾ آڻي ٿو)

" خَر موسيٰ صَعقا"، جوڳي جُنگ جلن

(موسيٰ بيهوش ٿي ويو)

" مَازَاغَ البصَرَ وَمَاطَغيٰ" اهڙي رَوش رَون،

(نہ نظر ڏنگي ٿي نہ نافرماني ڪيائون)

" ڪُل من عَلَيها فانِ" باقي ڪــين بچن.

(جيڪي ڪجهہ زمين تي آهي سو فنا ٿيڻ وارو آهي)

" فَڪَانَ قَاب قَوسَين اَو اَدنيٰ" تا نانگا ايئن نمن

(ٻن ڪمانن جي وچوٽي جو ٻلڪ ان کان بہ ويجهو)

مشاهدو محبوب جو اتي آديسين.

" بِي يُبصِرو بِي يَسمَعُ" بي وصال وِهن

(مون ذريعي ڏسي ٿو ۽ مون ذريعي ٻڌي ٿو)

بِي يمَشِي بِي يَنطِق" اهڙي چال چلن.

(مون ذريعي هلي ٿو ۽ مون ذريعي ڳالهائي ٿو)

سيد چئي، سَندين، ڪل پچين تون ڪهڙي.

لطيف جي بيان ڪيل نڪتن جي روشني ۾ وجود اعتباري فنَا تي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

وڃي ٿو. ان جي ڪجهه حيثيت ۽ حجت نٿي رهي. اظهار جي صورت ۾ هن ڪان جو ڪجهه سرزد ٿئي ٿو ان ۾ ذات حق جي قوت جو اظهار آهي. ان جي تنزلات ۽ ترسيل جي ڪيفيت آهي. وجودي احساس ڪان ماورا آهي. مطلب ته جيڪي آهي هو پاڻ آهي. لطيف فرمائي ٿو ته تون انهن جي ڪهڙي ٿو ڳالهه پڇين. ساڳيئي داستان ۾ پاڻ منزل ڪبريائي جي مقام کي آهسته آهسته منزل اوليٰ ڏانهن وٺي انجو اظهار ڪن ٿا ته "طالب المولیٰ مذکر" جيڪو موليٰ جي طلب رکي ٿو اهو مرد آهي يا مرد ڪامل آهي. جيڪو سيني سکن دنياوي آسائشن کي ڇائي ڀڄهي ڀن وجهي ٿو. الف يعني الله جي ذات کي قلب ۾ سجائي ٿو. قلب کي قبلو ڪري تن کي تُراب يا مٽي ڪري ڇڏي ٿو. جسد خاڪي کي غير اهم تصور ڪري ٿو. حق جو هو ڪو ڏيئي جسماني لوازمات کي جواب ڪري ٿو. انهن کي ڇڏي ڏئي ٿو ۽ "حال" جي حقيقت لاءِ پاٽان پاڻ پتوڙي ٿو. جڏهين ڪيس حقيقت الحقايق جو ديدار ٿئي ٿو تڏهن هو عدم جي اوڙاهه تي آسڻ ڪري ويهي رهي ٿو ۽ اُلوهيت جي عالم ۾ ائين آڪندو رهي ٿو ته پرين پانهنجو ڪجو. اهي محبت پريا هتڙا نه لاهجو. شخص اڪبر ذات حق ۾ پيهي وجود وڃائي، فنافي الله تي وڃي ٿو. انهي مقام ڪبريائي ماڻڻ وارن جي حال ۽ حقيقت کي بيان ڪندي لطيف فرمائي ٿو:

منه محراب پرين جو، جامع سڀ جهان،
قرهي تان فرقان کي، ڪاٺيائون قرآن،
اڏامي ات ويو عقل ۽ عرفان،
سيوئي سبحان، ڪيڏانهن ڪري نيتيان.

لطيف هن بيت ۾ "قرهي تان فرقان کي، ڪاٺيائون قرآن" چئي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

نهايت وڏي ڳالهہ ڪئي آهي. بظاهر جملو معترضہ آهي جيڪو نهايت غور طلب آهي. ٿورو فڪر جي ڦرهي ڪي مامر ۽ ماٿ جي مطالعي سان ڏسبو تہ ڪابہ اعتراض جوڳي ڳالهہ ڪانہ آهي. هت لطيف رحہ ”لوح محفوظ“ جي انهي حقيقت جو ذڪر ڪرڻ ٿو فرمائي، جتان ازل ڪان وٺي ذات حق جي احڪام جو صدور آهي، جيڪو تنزلات، تدلي، امر، وحي، الهام، القاءَ جي صورت ۾ جاري آهي، عالم انسانيت ۾ ”وحي“ جو سلسلو خاتم النبيين سان گڏ ختم ٿيل آهي. لوح محفوظ جا باقي اوامر ڪائنات جي تقويم ۽ تخليق ۾ موجود آهن جن جي وقت جو ڪو تعين ڪونہ آهي. جيئن ذات ”ربي“ ازلي ۽ ابدي آهي، تيئن سندس جملي ڪيفيتون ازلي ۽ ابدي آهن. هت قرآن مان مراد اهو صحيفو نہ آهي جيڪو اسان وٽ ڪتابي شڪل ۾ موجود آهي. هيءَ ڪائنات سڄو صحيفو آهي سندس اظهار وجود جون نشانيون سندس آيتون آهن جن لاءِ هر آن هر لمحہ لوح محفوظ تان حڪم جو صدور آهي. ”ڪُلَ يومرن هوفي شان“ جي مصداق هر آن، هر لمحي هر گهڙي هر پل ۽ پل جي حرڪتي جز جنهن جو اسين تصور ڪري نٿا سگهون سندس شان نرالو، اعليٰ ۽ اوليٰ آهي. هي ڪائنات ترقي پذير آهي. سواءِ ”ذات محمدي“ جي ڪابہ تخليق پنهنجي تڪميل ڪي نہ پهتل آهي. فنا ۽ بقا جو سلسلو جاري آهي. تقويم ۽ تخليق جو عمل هلندڙ آهي. ڪائنات جي هرذري، ذري ۾، هر وجود ۾ اهو ڪافرما آهي. لطيف جي مراد لوح محفوظ جي حڪم صدوري جي حقيقت ۽ ڪيفيت آهي، جيڪا ذات احديت جي اظهار عمل ۽ مَنزلاتي سلسلي جو خاصو آهي. هاڻي جڏهن وجود وجود حق ۾ سمائجي وڃي ٿو ۽ پنهنجي حيثيت ڪي حقيقت الحقايق ۾ ضم ڪري ڇڏي ٿو تہ پوءِ احڪام ۽ اوامر جن جو تعلق اسم ۽ جسم سان آهي زبان ۽ مڪان سان آهي، انهن جو هن تي ڪو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

اطلاق نٿو ٿئي ۽ اهي ساقط العمل ٿي وڃن ٿا. ان جي برعڪس هت صرف ”امر“ آهي جيڪو ڪيفيت صعودي ۾ اولي الامر جي تابع آهي. ۽ ان ۾ سمايو پيو آهي. عقل جيڪو مادي حقيقت جو خاصو آهي ۽ عرفان جيڪو القاءَ جو اولڙو آهي، اهي عالم محويت ۾ آهن. ٿورو غور جو مقام آهي ته امر و نواهي جنهن جو تعلق قرآن حڪيم سان آهي، انهن کي ان ٿي صاد ڪري سگهجي ٿو؟ جو ته جت نه اسم آهي نه جسم، نه عدم آهي نه قِدم، نه تقيد آهي نه تعين اهڙي صورتحال کي ماٺيندي محسوس ڪندي لطيف اهڙي قسم جو اظهار ڪيو ٿو ڏسجي ڇاڪاڻ ته ڪين هرسُو پاڻ ئي نظر آيو. سندس نور جي نرواري رهي. ڇاڪاڻ ته هر طرف سندس جوت ۽ جمال، حسن ۽ ڪمال آهي، چوڏس سبحان جي سونهن آهي، شخص اڪبر پنهنجي رب کي، ذات حق کي ان طرح سان سڃاتو آهي. جيڪو هن جي ڄاڻ جو هُن جي مرتبي ڪان حق هو. انهي مقام هن نوجو ادراڪ، ادراڪ الهي جي عطا ئي ڪيفيت ۾ تبديل ٿي وڃي ٿو ۽ حق تعاليٰ جي عظمت ۽ ڪبريائي جي اهڙي صورت هن جي ذهن ۾ سمائجي وڃي ٿي جتي عقل انسان ختم ٿي وڃي ٿو ۽ عرفان جي ڪيفيت جنهن جي وسيلي سالڪ تمام ڪبريائي تي پهچي ٿو اها خود ذات جي قوت اِلقائي يا عِرفاني ۾ گم ٿي وڃي ٿي. فقط ”ذات حق“ جو اظهار وڃي رهي ٿو. لطيف سائين مٿئين بيت ۾ انهي مقام ڪبريائي جو اظهار فرمايو آهي. جتي نه عرش آهي نه فرش آهي نه سج آهي نه چنڊ آهي، نه تارا آهن نه سيارا، نه قطب آهي ۽ نه ڪتيون آهن. پر سڀ سوءِ سبحان جي سونهن جلوو ۽ جمال آهي لطيف چوائي ته:

سيوئي سبحان، ڪيڏانهن ڪري نيتيان

مقالي جي شروع ۾ مون سُر رامڪلي جي پهرئين بيت:

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

جوڳيــڙا جهــان ۾، نــوري ۽ نــاري،
ڀري جن ڀاري، آءُ نہ جيئنــدي ان ريءَ.

جي معنيٰ جي سمجهڻ جو ذڪر ڪيو آهي ۽ انهي بيت ڪي مون هن سُر لاءِ "مقطعات" جي حيثيت ڏني آهي تہ سڄي سُر جي مطالب و مُعاني، توضيح ۽ تشريح بعد معنيٰ ۽ مطلب جو جيڪو تت سامهون اچي اهوئي هن بيت جو مطلب ٿي سگهي ٿو. سُر رامڪلي ڪن رسالن ۾ نون تہ ڪنِ ۾ ڏهن داستانن تي مشتمل آهي. هر داستان ۾ انجو هر بيت نهايت وڏيون خوبيون رکندڙ آهي. اڳين صفحن ۾ مون پنهنجي ناقص علم ۽ اڌوري ڄاڻ جي بنياد تي ڪن بيتن ۽ سُر جي فلاسافي جو ذڪر ڪيو آهي، جنهن ۾ صورف هڪ ٻہ بيت پيش ڪري سگهيو آهيان. ان جي روشني ۾ منهن جي آڏو جيڪا ڳالهہ اچي ٿي اها شيخ عبدالڪريم الجيلي جي لفظن ۾ هي آهي تہ:

العـــــشــــق نـــار الله المؤدةَ
فافولــهـا و طلوعــهـا عـــليٰ لافــده

(عـشق الله تعاليٰ جي اها ٻڙڪايل باهہ آهي جنهن جو ايـرڻ ۽ لهڻ دلين تي ٿئي ٿو)

لطيف چوائي تہ:

العشق نار الله الموقده، ڪوري جمَن ڪاٺي
يا
عدد ناه عـشق، پڇاڻـي پـاڻ لـهـي
يا
مون ڪي ماءُ مجاز، پيچاري جيئن پچيو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

لطيف جي "نوري" مان مراد "ذات حق" ۽ "ناري" مان مراد" ذات حق جا عاشق آهن جن پنهنجو پاڻ کي اللهي عشق جي آڙاهه ۾ اچلي وڌو جتي ڏوڏن ۾ ڏکي کوٺاري ۾ کڙهي کندن ٿي، گنج مخفي جي مشاهدي ۾ محو آهن، جن جي زبان "من عرف الله کَلَ لسَانه" جي امين آهي ۽ اظهار کان عاري آهن. لطيف چوائي ٿو:

آيا الُوهيت ۾، لاهوت لنگهيو جن،
منجهان تن جُسن، حرف نه سُجي هيڪڙو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

جوهر بروهي

سُر رامڪلي هڪ نظر ۾

انساني اتهاس ۾ سندس روحاني ارتقا جا مرحلا اچن ٿا. ان پس منظر ۾ شريعت سان گڏ طريقت پڻ اچي ٿي. ٻنهي لفظن ۾ شريعت جي مراد ماٺهو دين سڃاڻي ۽ طريقت مان مراد ماڻهو پاڻ سڃاڻي.

شريعت کان پوءِ طريقت ئي اها منزل آهي جنهن ۾ انساني ساڃاهه جو ڏس ڏنو ملي. ان ڪري چيو ويو تہ مَن عَرَفَ نَفسَہ فَقَد عَرَفَ رَبّہ. جنهن ڪي پنهنجي جند جوعرفان حاصل ٿيو. ان ڪي پنهنجي رب جي ساڃاهه پئي. اسلامي تاريخ منجهہ "عرفان نفس" جو سمورو ڪم وقت جي صوفي فقيرن سر انجام ڏنو. ڀهريون هنن ان تي عمل ڪيو. ان عمل مان حاصل ٿيل نتيجن کي ڪلام ۽ ارشادات جو روپ ڏنو. عرفان نفس کي ئي تصوف جو عنوان ڏنو ويو. تصوف جي مراد فريد الدين "عطار" هن ريت ڪئي آهي:

همچو صوفي در لباسِ صوف باش
در صفتهائي خدا موصوف باش.

(پشم يا اُنَ جي ڪپڙن بدران الله پاڪ جي صفتن ۾ موصوف ٿيڻ ئي تصووف آهي). يا حديث شريف جي روءِ سان "الله پاڪ جي اخلاقن جهڙا اخلاق پاڻ ۾ پيدا ڪريو".

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

متين ڳالهين جي ڪامل تشريح شاهه عبداللطيف ڀٽائي جي رسالي ۾ موجود آهي. خاص طور سندس سر رامڪلي (رام ڳلي) هڪ شاهڪار آهي، جيڪو جوڳين/ ڀڪشن ۽ صوفين جي ڄاڻ ۽ عمل تي رچيل آهي. ظاهر ۾ هن سر ۾ ويدانيت جي تشريح ٿيل آهي، پر ڪلام ۾ موجود قرآن پاڪ جي آيتن جون تضمينون ۽ ترجمو ڀلي ڀت پروڙ ڏئي ٿو ته سمورو سر تصوف جي تشريح ۾ آهي، جنهن تصوف جي اوٽ ۾ شعور جي روشني ۽ روح جو سڪون حاصل ٿئي ٿو.

سُر رامڪلي جو تعارف

ٿي سال حضرت ڀٽائي گهوٽ، سامين سان گڏ سفر ڪيو. ان سفر جي مشاهدن کي نظم جي صورت ڏيئي، انهن نتيجن کي وائکو ڪيو آهي، جيڪي سلوڪ جي مسافرن کي حاصل ٿيڻ گهرجن. علامه آءِ آءِ قاضي جي ترتيب ڏنل نسخي ۾ سُر رامڪلي سٺون سر آهي، جڏهن ته ڏهن داستانن ۾ ٢١٩ بيت ۽ ڏهه وايون شامل ڪيل آهن.

ڊاڪٽر ٽرمپ جي ترتيب ڏنل نسخي ۾ سر رام ڪلي ارڙهون سر آهي. هن نَوَ داستانن منجهه ١٩٦ بيت ۽ ٩ وايون شامل ڪيون آهن. محترم غلام محمد شاهواڻي جي ترتيب ڏنل نسخي ۾ هي سُر چوويهون آهي. نَون داستانن تي مشتمل هن سر ۾ ١٩٤ بيت ۽ ڏهه وايون آنديون ويون آهن. بمبئي واري ڇاپي ۾ سر رام ڪلي جو نمبر اٺويهون آهي، ۽ مجموعي طور ٢٩٦ بيت ۽ ١٣ وايون شامل ڪيون ويون آهن، جن ۾ ٽيهه اکري به آهن.

مجموعي طور ٢٥٠ بيت اهڙا ملن ٿا جيڪي مختلف رسالن ۾ موجود آهن. بمبئي جي ڇاپي ۾ آندل بيتن منجهه عالمن اختلاف رکيو آهي. خاص طور داستان ٻئي جي ٻارهن بيتن کان وڌيڪ آندل بيت ۽

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

ابيات متفرقات جي عنوان سان آندل بيت معيار ۾ ڪمزور آهن. جڏهن تہ داستان پئي ۾ پارهن بيتن کان وڌيڪ آندل بيت ميان ولي محمد هاليپوٽي جا چيا وجن ٿا.

سُر رامڪلي ۾ سامين جي نالن ۽ ٽول ٽڪاڻن جو تفصيل هن ريت آهي.

نالا: جوڳي، لاهوتي، ويراڳي، ڪاپڙي، بابو، نانگا، راول، سامي، فاني، پرواسي، آديسي، ڪلپتي، سنياسي، ڪن ڪٽ، ڪاپٽ، ڪن وٽيا، ڪن چير، ڪن ڊار، لانگوٽيا، پوربيا، گودڙيا، مهيسي، فقير، چيلهيا، ريگڙيارا، گونگا، ڪاهوڙي، نوري، ناري، ڏوتيا، عاشق.

ٽول: کينر، پڳ، سر کنڊ، ڏاڳا/ ڏاچا، کدائون، توشڪون، وهاٿا، ڪٽ، چادر، چمڙا، واڇٽ، ڪان، فرقان، قرآن، ڪات، الماس، گبريون، دلق، گِندي، لانگوٽي، ڪچ، ڪاچوٽي، سيليون، پٽ، ڏنڊ، تنبڙيون، عنبير، پيالو، سنک، سندرو، اوچڻ، سڱا، مُندا.

ٽڪاڻا: جهان، قلات، ناني، پورب، چوگان، ميدان، ولايت، ناٿا، جاٿا، تڪيا، هٽ، هنگلاج، مڙهيون، لاهوت، طور سينا، محراب، جامع، بازار، هنگلور، سانيهہ، گنگا، ڪابول (ڪابل)، اوطاق، حجرو، گنجو (جبل)، بر، تيرٿ وغيره.

ٿاٽا: صبح، شام، ڪالهہ، سيان، پهريون ڏينهن، ٻيو ڏينهن، ٽيون ڏينهن، چوٿون ڏينهن، پنجون ڏينهن، ڇهون ڏينهن، ستون ڏينهن، اٺون ڏينهن، نائون ڏينهن، يارهون ڏينهن، ٻارهون ڏينهن، پهر، اٺ پهر، آڏي، ڏينهن، رات - وچين، سانجهي ۽ ٻني وغيره.

عضوا: قدم، هٿ، وات، ماهہ، جسو، وجود، تن، سرير،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

ڏيل، روح، پانهون، نظر، من، دل، قلب، چت، اڪيون، ڪن، مونا، گوڏا، منهن، مٿو، پني، لسان، پير، پيٽ، چيلهه، لب، ڳل، نَنهن وغيره.

ڳڻ: ڳولهڻ، ڳنڍڻ، مرڻ، مٿو پٽڻ، نهارڻ، ويل مَ وسارڻ، ليلائڻ، لهڻ، وڃڻ، رڙڻ، هٽ هٽڻ، حال جو حاصل ٿيڻ، جاڳائڻ، نيڻ، هينئي تي هجڻ، دڪائڻ، وڃائڻ، جلائڻ، خودي ڪائڻ، تار تڳائڻ، پاڻ پجي ڇڏڻ، نانيءِ هلڻ، چيلهه ٻڌڻ، ٻنڌپوڻ، لوڪان لڪ ڪرڻ، جوڳين جوش، ورن ڏهلا، فنا ٿيڻ، سڳيون ساڻ ڪٽڻ، حب گهٽي، منهن مٽي، سنبهڻ، پرياڻين، هلڻ سنديون ڳالهيون، نه ڪي ڪٽڻ پاڻ سين، نه ڪو ساٿن پاڻ، جزو وڃائڻ، ڪل سان ڪم، آسڻ جن عدم، پاڻ پڌر نه وڃهڻ، رهاڻ، سنياسي سور ۾، لڪا پٽن لوڪ ۾، ڇتائون ڇڏڻ، دونهيون ٽمڪائڻ، په ۾ پوڻ، سامي سون ٿيڻ، پنج ڪٽي پنڻ، ڏاڳا ڌوئڻ، پانهون ٻڌڻ، ڪدائون ڪٽڻ، تن ۾ رام رهڻ، اوجاڳو ڪرڻ، سيڻ سڃاڻڻ، پريئن پاڳو هجڻ، ورق وصال جا وارڻ، گروءِ سندو گس لهڻ، حرم وڃڻ، من مرادون پوريون ٿيڻ، وهلورجڻ، وڌجڻ، ڪنبڻ، گهور ۾ گهايل، چت چور هجڻ، رمن متي راهه، آلک سين آگاهه، سريرساڙڻ، تسيا تن کي ڏيڻ، ماڳ نه مٽائڻ، مال تي نه موهجڻ، بار ڇڏڻ، تڪيا تاڪڻ، ڪسي ڪباب ٿيڻ، جهڙو ڏسن ڏوهه کي تهڙو تن ثواب، اکين مان رت ڳاڙئون آب اوتڻ، پيغامن جا پور جڙي ٻڌڻ، سگ سپ ڇنڻ، ٻجهي نه ٻجهڻ، ڇمندي نه چاپڻ، سپ وسارڻ، طمع ڇڏڻ، گولن جي گولن جو غلام ٿيڻ، صبر جي شمشير، ڪينو تتلام ڪرڻ، وهم وجود جا وڍڻ، من پوري مارڻ، هر آر سهڻ، ڪين پيالو پيئڻ، پورب جي پچار، نانيءِ ڏانهن قطار، نينهن جو دونهو دل ۾ پائڻ، جندان جاڳائڻ، آتش آب ٿيڻ، وجود مان ڳجهه ڳولهي لهڻ، راز جي ردا، طالب المولا مذڪر، الف چت ۾ چوري رکڻ، مونا محراب، جسو جامع، قبله نما قلب، تن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

تراب، تحقيق جي تڪبير، عقل عرفان جو اڏامي وڃڻ، منهن مونن ۾ پائڻ، ويهي وهسڻ، الوهيت ۾ اچڻ، هيٺ هلڻ، تنبي جيئن ترڻ، لعل ٿيڻ، نہ دل دوزخ ڏي، نہ بهشت گهرڻ، نامرادي نجهرو، عدم اوتارو، رضا سندن راڄ، پيو ڪجهہ نہ گهرڻ، روح ۾ رام رهڻ، جوپ پيئڻ، ميرو متو، اڪيون الڪ ڏي، ڪارڻان ڪڪا ٿيڻ، ڇيري ڇراٽجڻ، سور چرندي سنرو ٿيڻ، گريان سان گر جو گڏجڻ، پليتي ڪان پاڪ رهڻ، ننڊ نہ ڪرڻ، اندر ۾ امل، پهر ڪوجها، طعام نہ طاماعو، سڄ ۾ سيڻ هٽڻ، نہ پنڻ، بک رهڻ، چسن سان پيٽ نہ هيرڻ، سورن جو سندرو ٻڌڻ، سڌ ساڻ نہ ڪٽڻ، من ماري مات ڪرڻ، پنهنجي پوڇا نہ ڪرائڻ، خام خطرا ڇڏڻ، هنگلور وڃڻ، فنا ۽ فراق جو ساءُ چکڻ، پوري پئي رهڻ، عشق جا الا سهڻ، ڏئي ري مَ ڏورڻ، واذڪر ربڪ في نفسڪ، آڏي رات اٿي تن پچائڻ، راتيان رام سان ريجهڻ، ڏينهن جو سنان ڪن، دل ڪي دلق ڍڪائڻ، نہ گندا، نہ گبري، نہ لانگوٽي لينگ، نہ ڪڇ نہ ڪاڇوٽي، جهڙو جڳ ۾ اچڻ تهڙو موٽي وڃڻ، بک انهن جي بکيا، ڊوڙ انهن جو ڏوپ، سڳا سور جا وٺڻ، پٽ ڇڏڻ، ڏنڊ ڏور ڇڏڻ، آلائشان اڳي ٿيڻ، دل ڏوئڻ، روح ۾ روئڻ، هلڻ ۾ حيرت، نہ ڪلن، نہ ڪائن ۽ نہ ڪي ڳالهائين، ناٿ نانهن ۾ ڏسڻ.

اَوگڻ: هاريا، اسارا، نرڇا، جوئا، ڦتل، ڦوڳي، ڪن ڳاڏها، ڇنجهو، اجهائون اڏڻ، ڪنين ڪين وڃائڻ، ڪوڙين ڪڪر وڃهڻ، جوڳ نہ سکڻ، اجايو ڪن ڪپائڻ، آئون ڇوڻ، سيءُ نہ سهڻ، پڇي پاسي ٿيڻ، لانگوٽا لڄائڻ، ڳولا ڳراهہ جا، شڪم سانيڻ، انَ پچڻ، زنانو جوڳ، ڏوئڻ ڏهاڙي، رام نہ ريجهائڻ، ميسي نہ مارڻ، پٽ ڪٽي پنڻ، جوڳي جاڙ چوائڻ، گندي ۽ گراهہ سانيڻ وغيره.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

رام ڪلي قرآن شريف جي روشني ۾

جوڳيئڙا جهان ۾، هئا منجهه حمام
آرامـــان ارڳ تـــيـــا، اوڏا نـــه آرام
ڪيائون قيام، آئون نه جيندي ان ري.

تَتَجَا فَيِ جُنُوبُهُمْ عَنِ الْمَضَاجِعِ يَدعُونَ رَبّهُمْ خَوفًا وَ طَمَعًا
(السجده ـ آيت ١٦)

(سندن پاسا سمهڻ جي هنڌ کان الڳ رهندا آهن ۽ پنهنجي پالڻهار کي خوف ۽ اميد سان سڏيندا آهن.)

جي پائين جوڳي تيان، ته ”ڪين“ پيالو پيءُ
”ناهه“ نهاري هٿ ڪري، ”آئون“ ات نه ٿيءُ
ته سندو وحدت ويءُ، طالب! توڙان ماڻئين!

وَلاَ تُصَعِر خَدَكَ لِلنَاسِ وَلاَ تَمــشِ فِي الارَضِ مَرَحـــا. اِنَ الله لاَ يُحِبُ كُلَ مُختَال فَخُور.وَاقصِد فِي مَشيِكَ وَاغضُض مِن صَوتِكَ. (لقمان ـ آيت ١٨ ـ ١٩)

(ماڻهن لاءِ پنهنجو ڳل (منهن) ڇپو نه ڪر، ۽ زمين ۾ لاڏ سان نه گهم، بي شڪ الله ڪنهن هٺيلي ۽ وڏائي ڪندڙ کي پسند ناهي ڪندو. پنهنجي گهمڻ ۾ وچولي چال ، چل، ۽ پنهنجو آواز ڍرو ڪر)

منهن محراب پرينءَ جو، جامع سڀ جهان
قُرِهي تان فرقان جي، ڪانيائون قرآن،
اڏامـــي ات ويـــو، عـــقـــل ۽ عـــرفـــان

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

سڀئي سبحان، ڪيڏاهن ڪري نيتيان.

وَلِلهِ المَشرِقُ وَ المغرِبُ فَاَينَمَا تُوَ لوا فَثَمَ وَجهُ اللهِ. (البقره آيت ١١٥)

(۽ اوڀر ۽ اولهه الله جوئي آهي. پوءِ جاڏي مهاڙ ڦيرايون تاڏي الله ئي سامهون آهي)

پائي منهن مونن ۾، وينائي وهسن
جوڳي جاتا ڪن، آيا الوهيت ۾

بَلي مَن اَسلَمَ وَجهَه للهِ وَهُوَ مُحسِنٌ فله اَجرَه عِندفَ رَبِه (البقره - آيت ١١٢)

(هائو! جنهن پنهنجو منهن الله لاءِ نوڙايو ۽ اهو ڀلارو به هوندو، تنهن لاءِ سندس پالڻهار وٽ اجر آهي.)

ويٺي جنهن ورهه ٿيا، مٿي سين ميري
اکيون جنهن جون الک ڏي، ڀون ڏي نه ڀيري
ڪارانئان ڪڪا ٿيا، چراٽيا چيري
لڙڪ لال، لطيف چئي، ڪنبي ۽ ڪيري.
نينهن نه نبيري، سور چرندي سنرو.

اِنَمَــا المُؤمِنُونَ الذِيــنَ اِذَا ذُكِرَ اللهُ وَجِلَت قُلُــوُبُهُم وَاِذا تُلِيَت عَلَيهِم آيَته زَادَ تهُم اِيمَانا وَعَلي رَبِهِم يَتوكَلُون. (انفال - آيت ٢)

(مومن اُهي آهن، جن جون دليون جڏهن الله ياد ڪيو ويندو (تہ) ڏڇنديون آهن ۽ جڏهن سندس آيتون انهن کي پڙهي ٻڌائبيون آهن، تڏهن سندن ايمان کي وڌائينديون آهن ۽ پنهنجي پالڻهار تي ڀروسو ڪندا آهن.)

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

اِنَ الَذِينَ هُم مِن خَشَيهِ رَبِهِم مُشفِقُون. (المومنون ـ آيت ٥٧)

(بي شڪ اهي جيڪي پنهنجي پالڻهار جي ڀو کان ڏڄندڙ آهن)

پوڄا ڪار مَ پاڻ ڪي، پل پوڄا کان پاڻ

ڇاڻي ڇاڏي ڇاڻ، پرچ پورب پنڌ تي.

وَاَمَا الَذِينَ استَنكَفُوا وَاستَكبَرُوا فَيُعَذِ بُهُم عَذَابًا اَلِيما. (النساء ـ آيت ١٧٣)

(جنهن (ٻانهي هجڻ کان) عار ڪيو ۽ وڏائي ڪئي، تن کي ڏکوئيندڙ عذاب جي سزا ڏيندو.)

جئن تا پيچن آنَ کي، تئن جي پيچن الله

تہ رڙهي لڏائون راهہ، لتين لڪ لطيف چئي.

وَمِنَ النَاسِ مَن يَتَخِذُ مِن دُونِ اللهِ اَندَادا يُحِبُونَهُم كَحُبِ اللهِ. (البقره ـ آيت ١٦٥)

(ماڻهن مان ڪي (اهڙا) آهن جي الله کان سواءِ (ٻين کي) الله جهڙو ڪري وٺندا آهن ۽ الله جي پيار وانگر پيارو رکندا اٿن.)

ڏورڻ گهٽو ڏاڪڙو، ڏور مَ ڏيئان ڏار

ڪوڙين لک هزار، هن اونڌائيءَ انڌا ڪيا.

وَالَذِينَ كَفَرُوا اَولِيَاۗئُهُمُ الطَاغُوتُ يُخرِجُونَهُم مِنَ النُورِ اِلَى الظُلُمَاتِ. البقر ـ آيت ٢٥٧).

(جيڪي ڪافر آهن تن جا مددگار بت آهن. ڪين سوجهري مان اونداهين ڏانهن ڪيندا آهن)

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

رامڪلي ۾ آيل آيتون

مـونا طور سـينا. سنـدا سنـاسـيـن
سجدي ۾، سيد چئي، گـوڏا گـودڙيـن
اللهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُو يُخرِجُهُمَ مِّنَ الظُّلُمٰتِ اِلَي النُورِ
اهڙي پر پرن
"خَرَّ مُوسَيٰ صَعِقًا" جوڳـي جنـگ جلـن
"مَازَاغَ البَصَرُ وَمَا طَغيٰ" اهـڙي روش رون
"كُلُّ مَن عَلَيهَا فَانٍ" بـاقي ڪـين بچن
"فَكَانَ قَابَ قَوسَينِ اَواَدنيٰ" تا نانگا ايئن نمن
مشاهدو محبوب جو، آتـي آديـسـيـن
"بي يبصر و بي يَسمع"، بي وصال رهن
"بي يمشي بي ينطق"، اهڙي چال چلن
سيد چئي سندين، ڪل پڇين ٿو ڪـهڙي

١ـ اللهُ وَلِيُّ الذِينَ آمَنُوا يُخرِجُهُم مِنَ الظُلُمَاتِ اِلَي النُورِ. (البقره ـ آيت ٢٥٧)

الله مومنن جو سنڀاليندڙ آهي. ڪين اونداهين مان سوجهري ڏانهن ڪيندو آهي.

٢ـ فَلَمَا تَجَليٰ رَبَه لِلجَبَلِ جَعَلَهُ دَڪا وَخَرَّ مُوسيٰ صَعِقًا (الاعراف ـ آيت ١٤٣)

پوءِ جنهن مهل سندس پالڻهار جبل ڏانهن توجه ڪيو (تہ) ان

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

ڪي ٽڪر ٽڪر ڪري ڇڏيائين ۽ موسيٰ بيهوش ٿي ڪري پيو.

٣- مَازَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغٰي (النجم - آيت ١٧)

سندس اک نہ لڙي، نڪي حد کان لنگهي.

٤- ڪُلُّ مَنْ عَلَيهَا فَانٍ (الرحمان - آيت ٢٦)

جيڪو بہ زمين تي آهي سڀ ناس ٿيندو.

٥- فَڪَانَ قَابَ قَوسَينِ اَو اَدنيٰ (النجم - آيت ٩)

پوءِ ٻن ڪمانن جيتري وِٿي هئي، (يا ان کان بہ) تمام ويجهو هو.

هنن آيتن کان سواءِ مٿين بيت ۾ بي يُبصِرُ (منهنجي ذريعي ڏسي)، بي يَسمَعُ (منهنجي ذريعي ٻڌي)، بي وِصَالُ (منهنجي ذريعي ملي)، بي يَمشِي (منهنجي ذريعي هلي)، بِي يَنطِقُ (منهنجي ذريعي ڳالهائي) جا لفظ آيل آهن. ڊاڪٽر ٽرمپ واري رسالي ۾ انهن لفظن کي هن طرح پيش ڪيو ويو آهي:

ريءَ پسڻ، ري سڻڻ، ري وصال وهن
ريءَ پرڻ، ري ٻولڻ، اهڙي چال چلن.

ڊاڪٽر ٽرمپ جي پڙهڻي مقصد کان تمام پري آهي. مٿين لفظن جي تائيد ۾ حديث قدسي پيش ٿي ڪجي، جيڪا شاهہ ولي الله پنهنجي ڪتاب ”حجتہ الله البالغہ“ ۾ پڻ آندي آهي.

قَالَ تَعَالـٰي مَن عَادَيٰ لِي وَلِيًا فَقَد آذَنتُه بِالحَرَبِ وَمَا تَقَرَبَ اِلَيٰ عَبدِي بِشَيءِ اَحَبُ اِلَيَّ مِمَا افتَرَضتُ عَلَيهِ وَ مَا يَزَالُ عَبدِي يَتَقَرَبُ اِلَيٰ بِالنَوَافِلِ حَتيٰ اُحِبَه فَاِذَا اَحبَبتُه فَڪُنتُ سَمعَهُ الَذِي يَسمَعُ بِهِ وَبَصَرَهُ الَذِي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

يَبصُرُ بِه وَيَدهُ التِي يَبطش بها وَ رِجلهُ الّتِي يَمشِي بها وَ اِن سَاَلنِي لا عطِيَنه وَاِنِ استعَاذَنِي لاعِيذَ نَه. (حجه الله البالغ ص ۴۰۴)

الله پاڪ فرمائي ٿو، جيڪو شخص منهنجي ڪنهن دوست سان دشمني رکي ٿو ته مان ان سان جنگ جو اعلان ڪريان ٿو. منهنجو ٻانهو ڪنهن شي ذريعي جيڪا مونکي وڏيڪ پياري هجي فرض مقرر ڪيل ڪان وڌيڪ مونکي ويجهو نہ ٿو ٿئي ۽ منهنجو ٻانهو نفلن ذريعي منهنجي ويجهڙائي حاصل ڪندو رهي ٿو. تانہ اهو مونکي پيارو ٿي ويندو آهي ۽ جڏهن مان ان سان محبت ڪندو آهيان تہ مان ان جو ڪن ٿيندو آهيان جنهن جي ذريعي هو ٻڌندو آهي، ۽ اک ٿيندو آهيان جنهن جي ذريعي هو ڏسندو آهي، ۽ ان جو هٿ ٿيندو آهيان جنهن جي ذريعي هو پڪڙيندو آهي، ۽ ان جو پير ٿيندو آهيان جنهن جي ذريعي هو هلندو آهي ۽ هو جيڪي ڪجهہ گهرندو آهي ضرور ان کي ڏيندو آهيان. جيڪڏهن منهنجي پناهہ گهرندو آهي تہ ڪيس ضرور پناهہ ڏيندو آهيان.

ڇڏ جاڳوتا جوڳيئين، دونهين ڪا مَ دکاءِ
وَ اذڪر رَبَڪَ فِي نَفسِڪَ، انـدر آگ جلاءِ
جن سجڻ سين ساڃاءِ، تن ڪينا منوڪي نہ ٿيو.

وَاذڪر رَبَڪَ فِي نَفسِڪَ تَضَرُعًا وَ خِيفَهَ وَ دُونَ الجَهرِمنَ القَولِ بِالغُدَوِ وَالاصَالِ وَ لاَ تَڪَن مِنَ الغَافِلِينِ. الاعراف آيت ۲۰۵)

(پنهنجي پالڻهار کي پنهنجي دل ۾ عاجزي ۽ ڀَوَ سان وڏي آواز ڌاران صبح ۽ سانجهي ياد ڪر! ۽ غافلن منجهان نہ هج.)

رام ڪلي، حديث جي روشني ۾
سدائين سفر ۾، رمن مٿي راهہ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

پرن پورب پنڌ ڏي، منجهہ موالي ماهہ

جي الک سين آگاهہ، هلو تہ تکيا پسون تن جا.

عن عبدالله بن عمر قَالَ اَخَذَ رَسُولُ الله صَلّي الله عليہ وسلم بِمَنکَبِي فَقَالَ کُن فِي الدُنيَا ڪَانَکَ غَرِيبٌ اَو عَابِرُ سَبِيل. (بخاري)

حضرت عبدالله بنْ عمر کان روايت آهي تہ رسول ڪريم صلي الله عليہ وسلم جن منهنجي ٻنهن ڪلهن کان جهلي مونکي فرمايو تہ دنيا ۾ ايئن رهہ ڄڻ تہ تون پرديسي آهين يا واٽ ويندڙ مسافر آهين.

جي ٻائين جوڳي ٿيان، تہ سڱ سيپيئي ٽوڙ

جي ڇاپايا نہ ڇاپندا، جيءَ تنين سين جوڙ

تہ تون پهچين توڙ، محبت جي ميدان ۾

قال تعالي اَنَا عِندَ ظَنِ عَبدِي بِي وَاَنَا مَعَہ اِذَا ذَکَرَنِي فِي نَفسہ ذَکَرتُہ فِي نَفسِي وَاِن ذَکَرَنِي فِي مَلاَءِ ذَکَرتُہ فِي مَلاَءِ خَيرِ مِنہُ. (بحوالہ حجتہ الله البالغہ)

الله پاڪ فرمائي ٿو: مان پنهنجي ٻانهي جي گمان سان گڏ آهيان، جيڪو هن کي مون سان گڏ آهي. جڏهن هو مونکي ياد ڪندو آهي مان هن سان گڏ هوندو آهيان. پوءِ جيڪڏهن مونکي پنهنجي دل ۾ ياد ڪيائين تہ مان پڻ پنهنجي دل ۾ کيس ياد ڪندو آهيان.

جي ٻائين جوڳي ٿيان، تہ طمع ڇڏ تمام،

گولا جي گولن جا، تن جو ٿيءُ غلام،

صبر جي شمشير سان، ڪرڪيني ڪي قتلام،

تہ نانگا تنهنجو نام، لکجي لاهوت ۾.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

ڪيني کي قتلام:

عَن اَبِي هُرَيرَةَ عَنِ النَّبِي صلى الله عليه وسلم قال اِيَاكُم وَالحَسَدَ فَاِنَ الحَسَدَ يَاكُلُ الحَسَنَات كَمَا تَاكُلُ النَّارُ الحَطَبَ (ابو دائود)

حضرت ابوهريره رضي الله تعاليٰ عنه رسول ڪريم صلي الله عليه وسلم کان روايت ٿو ڪري ته حضور جن فرمايو ته حسد کان پاڻ بچايو. حسد ماڻهو جي چڱاين کي ان ريت کائي ٿو جيئن باهه ڪاٺين کي.

عَن اَبِي هُرَيرَةَ قَالَ قَالَ رَسُولُ الله صلي الله عَلَيه وسلم يُعرَضُ اَعمَالُ النَاسِ فِي كُلِ جُمُعَةِ مَرَتَينِ يَومَ الاثنَينِ وَيَومَ الخَمِيسِ فَيُغفَرُ لِكُلِ عَبد مُؤمِن اِلا عَبدًا بَينَه وبَينَ اَخِيه شَحنَاءُ فَيُقَالُ اُترُكُوا هاذَينِ حَتّيٰ يَفِيئَا (مسلم)

حضرت ابوهريره چيو ته نبي ڪريم صلي الله عليه وسلم جن فرمايو هفتي ۾ ٻه دفعا سومر ۽ خميس تي ماڻهن جا عمل پيش ڪيا ويندا آهن. ته هر ڀانهي مومن جي معافي جو فيصلو ڪيو ويندو آهي. سواءِ انهن ٻن شخصن جي جيڪي هڪ ٻئي سان ڪينو رکندا آهن. حڪم ڏنو ويندو آهي ته هنن کي ايستائين ڇڏيو جو هڪ ٻئي لاءِ دل کي صفا ڪن.

صبر جي شمشير:

عَن اَبِي اُمَامَة عَنِ النَبِيَ صلي اللهُ عَلَيه وَسَلَمَ قَالَ يَقُولُ اللهُ تَبَارَكَ وَتَعاليٰ يَا اِبنَ آدَمَ اِن صَبَرتَ وَاحتَسَبتَ عِندَ الصَدمَهِ الاُوليٰ لَم اَرضَ لَكَ ثَوَابا دُونَ الجَنّه. (ابن ماجه)

حضرت ابو امامه رضي الله تعاليٰ عنه کان روايت آهي ته رسول

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

ڪريم صلي الله عليه وسلم جن بيان فرمايو تہ الله پاڪ جو ارشاد آهي اي آدم جا پٽ! صدمي جي شروعات ۾ تو منهنجي رضا ۽ ثواب خاطر صبر ڪيو، تہ مان راضي نہ ٿيندس جو جنت کان گهٽ توکي اجر ڏيان.

مـٿا مُوءِ ٿـيا، سـدا سوئـيـتا ڪـاپـڙي،

ڪوڻي ڪنهن نہ پڇيا، تہ ڪي اندر اندوهـيان،

جيڪـا چماران، سـا مـنجهہ گـونـدر گـذري.

عَن اَبِي هُرَيرَہَ قال قال رَسُولُ اللہِ صَلّي اللہُ عَلَيہِ وَسَلَمَ رُبَ اَشعَثَ اَغبَرَ مَدفُوع بِالاَبوَابِ لَو اَقسَمَ عَلَي اللہِ لاَبَرَہ (مسلم)

ابوهريره ڪـان روايت آهي تہ نـبي ڪـريم صلي الله عليـه وسلم جن فرمايو تہ گهڻا وڪريل وارن وارا ڌوڙ ۾ پريل جن کي دروازن تان ڌڪاريو وڃي. (الله وٽ سندن مـقـام هي هوندو آهي) جيـڪـڏهن الله تعاليٰ تي قسم کائن تہ الله سائين سندن قسم ضرور پورو ڪري.

قوت ڪـڙايا ڪـاپڙي، طعام نہ طـامـاعو،

سَين هنيـائون سَج ۾، پـهـر نہ پـيـنـائو،

اوسر آسـائـو، اٿـي گـونـدر گـڏيـا.

عَن اَنسٍ اَنَ النبي صلي الله عليه وسلم قَالَ اَللَهُمَ اَحيني مِسكِينَا وَ اَمِتنِي مِسـكِينا وَ اَحشُرنِي فِي زُمـرہِ المَسَاكِينِ (ترمـذي/ بيهقي/ ابن ماجہ)

حضـرت انس ڪـان روايت آهي تہ نبي ڪـريم صلي الله عليه وسلم جن الله تعاليٰ کان هي دعا گهرندا هئا، اي الله! مون کي مسڪيني جي حالت ۾ جيار! مسڪيني جي حال ۾ دنيا مان گهراءِ! مسڪين جي ٽولي ۾ اٿار!

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

ڪشن ساڻ ڪشي، ڏيل ڪيائون ڏيرا،
پيٽ نہ هيريائون پانهنجا، چوري ساڻ چسي،
ويراڳين وسي، رام سدائين روح ۾.

عَن عَائِشَهَ اَنَهَا قَالَت لِعُروَهَ ابنَ اُختِي اِن كُنَا لَنَنظُرُ اِلَي الهِلاَلِ ثَلاَ ثَه اَهلَه فِي شَهرَ ينِ وَمَا اُوقِدَت فِي اَبيَاتِ رَسُولِ الله صَلَي الله عَلَيه وَسَلَمَ نَارً فَقُلتُ مَاكَانَ يُعَيِشُكُم قَالَتِ الاَ سَودَانِ التَمرِ وَالمَاءِ. (بخاري و مسلم)

بي بي عائشہ رضہ کان روايت آهي تہ هن عروہ کي چيو تہ اي منهنجا ڀائيجا! ٻہ مهينا گذري ويندا هئا، مگر حضور پاڪ جي گهرن ۾ باهہ نہ ٻرندي هئي. عروہ چيو تہ پوءِ اوهان جي جياپي جو سبب ڇا هوندو هو. بي بي عائشہ فرمايو کتل جا ٻہ داڻا ۽ پاڻي.

مرڻ مسلم جن، واحد تن نہ وسري،
متي سگر ڪاپڙي، نانگا ننڊ نہ ڪن،
نيڻ سدائين تن، اوجاڳي اجاريا.

عَن عَبدِ الله بنِ عمر قَالَ رَجُلُ يَا نَبِيُ اللهِ مَن اَكيَسَ النَاسِ وَ اَحزَمَ النَاسِ قال اكثَرُ هُم ذِكراللموتِ وَ اَكثَرُ هُم اِستِعدَادًا اُولائكَ الاَ كيَاسُ ذَهَبُوا بِشَرَفِ الدُنيَا وَكَرَامهِ الآخِرَهِ. (طبراني)

حضرت عبدالله بن عمر کان روايت آهي تہ هڪ شخص نبي سائين کان پڇيو تہ اي الله جا نبي! ٻڌايو تہ ماڻهن ۾ ڪير وڌيڪ هوشيار ۽ دورانديش آهي. پاڻ فرمايائون تہ جيڪو موت کي گهڻو ياد ڪري ٿو ۽ موت لاءِ پوري تياري ڪري ٿو. جيڪي اهڙا ماڻهو آهن اهي سمجهہ ڀريا ۽ هوشيار آهن. انهن دنيا جي عزت سان گڏ آخرت جي عزت بہ حاصل ڪئي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

بک انهن جي بکيا، ڏوڙ انهن جو ڏوپ،
سو ڪيائون روپ، جٿان لوڪ لڄ ٽٽي.

عَنِ ابنِ عَباسٍ قال قَالَ رَسُولُ اللهِ صلي اللهُ عَلَيهِ وَسَلَّمَ مَن جَاعَ اَو اِحتَاجَ فَكَتَمَهُ النَّاسَ كَان حَقا عَلَي اللهِ عَزَّوَجَلَ اَن يَرزُقَه رِزقَ سَنَتِه مِن حِلاَلٍ. (بيهقي)

ابن عباس کان روايت آهي ته نبي ڪريم صلي الله عليه وسلم جن فرمايو ته ڪو ماڻهو بکارو هجي ۽ ضرورت ماڻهن کان لڪائي ته الله پاڪ تي ذمو آهي ته هن کي حلال طريقي سان هڪ سال جو رزق ڏئي.

نه ڪِلن، نه ڪِين ڪي، نه ڪي ڳالهائين
ڪنهن جنهن ۾ آهين، سا پر پروڙڻ ڏاکڙو.

عـن ابـي ذر قَال قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلي اللهُ عـلـيـه وَسَلَّمَ اِنّي اَرَيٰ مَالاَتَرَونَ واَسمَعُ مَالاَ تَسمَعُونَ اَطَتِ السَّمَاءُ وَحَقَ لَهَا اَن تَاَطَ. وَالَّذي نَفسِي بِيَدِه مافيها مَوضعَ اربع اَصَابعَ اِلاَ و مَلَكٌ وَاضعُ جَبهَتَه سَاجِدَالله وَالله لَو تَعلَمُونَ مـا اَعلَمُ لَضحَكتُم قَليلا وَلَبَكيتُم كَثيرا وَ مَا تَلَذَّذتُم بِالنِسَاءِ عَلَي الفَرشَاتِ وَلَخَرَجتُم اِلَي الصُعُدَاتِ تَجاءَرُون اِلَي الله قَالَ اَبُو ذَرّ يا لَيتَنِي كُنتُ شَجَرهٗ تُعضَدُ. (احمد/ ترمذي/ ابن ماجه)

حضرت ابوذر غفاري رضي الله تعالي عنه کان روايت آهي ته رسول ڪريم صلي الله عليه وسلم جن فرمايو: مان غيب جي جهان جون اُهي شيون ڏسان ٿو جيڪي توهان نه ٿا ڏسو! اُهي آواز ٻڌان ٿو جيڪي اوهان نه ٿا ٻڌو. آسمان چيڪٽ ٿو ڪائي ۽ حق به آهي ته هو چيڪٽ ڪائي. قسم آهي ان رب ذوالجلال جو، جنهن جي قبضي ۾ منهنجو ساهه آهي. آسمان ۾ چئن آڱرين جيتري به جاءِ ڪانهي، جتي ڪونه ڪو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

ملائڪ الله پاڪ جي حضور ۾ پيشاني رکيو سجدي ۾ نہ پيو هجي. جيڪڏهن توهان اهي ڳالهيون ڄاڻو ها. جيڪي مان ڄاڻان ٿو، تہ توهان گهٽ کلو ها ۽ تمام گهڻو روئو ها ۽ بسترن تي پنهنجين گهر وارين سان لطف اندوز بہ نہ ٿيو ها. الله آڏو روڄ دانهون ۽ ڪوڪون ڪندي پٽن ۽ جهنگلن ڏانهن نڪري وڃو ها. ابوذر فرمايو اي ڪاش! مان ڪو وڻ هجان ها ۽ ڪاٽيو وڃان ها.

رام ڪلي ۽ سالڪن جا قول

منهنجي مختصر مطالعي موجب ڀٽائي گهوٽ جي ڪلام ۾ پيشڪش ۽ انداز بيان جي سونهن ۽ فڪر جي گهرائي ايتري قدر آهي جو ورلي ڪنهن شاعر جو ڪلام يا ڪنهن صاحب سلوڪ جو قول ان معيار تي اچي. پوءِ بہ ڪجهہ مثال عرض رکجن ٿا.

قوت ڪڙايا ڪاپڙي، بک چکيائون بُوءِ،
ويا نيرانا نڪري، جوڳي منجهان جُوءِ،
اوسر آجا اوءِ، اتي گوندر گڏيا.

رنج جوع از رنجها پاڪيزه تر
خاصہ درجوع است صدنفع و هنر
جوع نور- چشم باشد در بصر
جوع باشد قابليت در نظر.

(رومي)

بک جي تڪليف سين ڏکن ڪان ڀلي آهي. خاصن لاءِ بک ۾

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

سوين نفعا آهن. بک اکين لاءِ نور، نظر لاءِ قابليت آهي.

اندرون از طعام خالي دار
تا درو نور معرفت بيني.
(سعدي)

اندر طعام کان خالي رک ته تون معرفت جو نور ڏسندين.

ويئو پچين پر، کر هنئار هلڻ جي.
اڄ آديسي مر، سيان مرندو سڀ کو.

بمير اي دوست پيش از مرگ اگر مي زندگي خواهي
ڪه ادريس از چنين مردن بهشتي گشت پيش از ما.
(حڪيم سنائي)

مرڻ کان اڳ مر، جي زندگي گهرين، جو ادريس ههڙي مرڻ جي ڪري اسان کان اڳ بهشتي ٿي ويو.

بهر اين گفت آن رسول خوش پيام
رمز موتو قبل موتو ياڪرام
همچنانڪه مرده ام من قبل موت
زان طرف آورده ام ايني صيت وصوت.
(رومي)

ان ڪري رسول ڪريم صلي الله عليه وسلم جن موتو قبل موتو جي رمز پڌائي. جيئن مان مرڻ کان اڳ مري ويو آهيان. هن طرف جو آواز آندو اٿم.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

اي بـــرادر چو عاقـبت خـاڪ اسـت
خاڪ شو پيــش ازان ڪِ خاڪ شــوي.
(سعدي)

اي ڀاءُ! جڏهن ڀڄاڙي مٽي ٿيڻو آهي، ان ڪان اڳ جو مٽي ٿين ته مٽي ٿي وڃ.

جي ڀائين جوڳي ٿيان، ته پر گروءَ جي پار
هوائون هـنگلاج ڏي، ويندي سڀ وسار
نانگا! نات نهار! سامي وڏيءَ سڪ سين

هـر ڪِ عـارف شد خـداء خويش را،
درفـنـا بـيـند بـقـاءِ خـويــش را.
(عطار)

جيڪو عارفِ خدا آهي، فنا ۾ بقا لـهـي ٿو.
ايـــن بـقـاهـا از فـنـا دريــافـتـــي،
از فـنـــايــش رو چـــرا بـرتـافـتـي.
(رومي)

فنا منجهان بقا حاصل ٿي، تـه پوءِ فنا هجڻ ڪـان منهن چو موڙيئي.

جوڳي! تنهنجي جوڳ ۾، ڳالهه گهرجي ڳچ.
وڏيو، چيريو، چچريو، پر ۾ ايو پـچ.
سوئي ٻارج مچ، جئن ٻاهر ٻاڦ نـه نـڪري.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

ما بيا موزيم ايـن سحر اي فلان،
از برائي ابتلاءِ امتحان.

(رومي)

اسان هي سحر سکيو آهي، امتحان ۽ آزمائش خاطر.

حزن اندوهم ست قوت بندگان،
غم شود يار- فرح جويندگان.

(عطار)

ڏکُ حزن اندوهم ٻانهن جي قوت آهي، خوشي ڳولهيندڙن لاءِ غم ساٿي ٿيندو آهي.

اسڪ جن اوير، سي سانجهيءَ رهن سمهي،
لاهوتي لطيف چئي، آڏيءَ ڏين آلير
ستو لوڪ پسي، پيا سامي مٿي سير
ڪيڏاهن ڪندا پير، مڙوئي مٿو ٿيو.

عيسيٰ عليه السلام بخفتہ ۽ بگذشت، گفت برخيز! و خدارا ياد ڪن. گفت از من چہ خواهي ڪہ من دنيا را با اهل دنيا گذاشتہ ام پس گفت بخسپ اي دوست بخسپ. (ڪيمياءِ سعادت)

هڪ ستل شخص پرسان عيسيٰ عليه السلام لنگهيو. ڪيس چيائين تہ اٿي خدا کي ياد ڪر. هن چيو مون ڪان تون ڇا ٿو گهرين. مون تہ دنيا کي دنيا وارن لاءِ ڇڏي ڏنو آهي. حضرت چيو تہ سمهہ اي دوست ڀلي سمهہ!

هن ريت جيڪڏهن حوالا گڏ ڪجن تہ ڪافي ٿيندا. مقصد هي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

آهي تہ حضرت ڀٽائي سائين پنهنجي فڪر جي لحاظ کان تمام اتاهون آهي.

رامڪلي ۾ سلوڪ جا اصطلاح

جُزوَ وڃايو جوڳئين، ڪُلَ سان آهن ڪر،
آسڻ جن عَدَم، آئون نہ جيندي اُن ري.

جُزوَ: ٽڪرو، ٽڪرا ٽڪرا ڪرڻ، بخشش ڪرڻ. سلوڪ جي اصطلاح ۾ پنهنجي وجود جي ڌار حيثيت معنيٰ.

ڪُلَ: سڀ، سارو، پورو، اصل، ڪٽنب. سلوڪ جي اصطلاح ۾ خدا جي ذات، جيڪا پوري ڪائنات تي حاوي آهي.

عدم: نابود، بي وجود، نيستي. پيدا ٿيڻ کان اڳ وارو جهان.

٢

مٿيائون ملڪوت ڪي، نگيا نا سوتان
جوڳي جبروتان، وڃائي واٽ ٿيا.

ملڪوت: بادشاهي، پالڻهاري، فرشتن جو جهان. سلوڪ جي اصطلاح ۾ عالَم ارواح، ڪشف جو جهان، فرشتن جي عبادت جو ماڳ يعني اڻ ڪٽ ۽ هر وقت عبادت ڪرڻ.

ناسوت: عالم اجسام، دنيا، مجازاً شريعت ۽ ظاهري عبادت

جبروت: عظمت، بزرگي، وڏائي، سلوڪ جي اصطلاح ۾ اللهي صفتن جي عظمت جو جهان ۽ وحدت جو درجو.

٣

آيا الوهيت ۾، لاهوت لنگهيو جن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

سدا سک وسن، طالب اوءِ تقدير تي.

الوهيت: ترڪ دنيا، رهبانيت، الله ٿيڻ.

لاهوت: قدرت، خدائي.

۴

مونا طور سينا، سندا سناسين.

"طالب المولا مذکر"، ايءَ ڪلام ڪيائون ڪَنِ،

سکن کي سيين پرئين، ٻجهي ڏنائون ٻن،

الف آديسين، چوري رکيو چت ۾.

الف: هزار جو عدد، عادت وارو، دوستي، يار، دوست، مڪمل، سلوڪ وارن وٽ مراد الله/ الک.

رامڪلي جو بيان

جوڳيئڙا جهان ۾، نوري ۽ ناري

ٻري جن ٻاري، آئون نہ جيندي ان ري.

رامڪليءَ ۾ شروعات وارو هي بيت انهن ٽن طبقن جي اظهار ۾ آهي تہ جوڳيئڙا جهان ۾ ٽي طبقا آهن.هڪڙا نوري ٻيا ناري. ان ڪانسواءِ اهو طبقو ٻري جن ٻاري. هي مطلب ٿي سگهي ٿو تہ هڪڙا فطرتا نوري آهن. روشنائي سندن فطرت آهي. اهڙي ريت ناري پڻ فطري طور روشنائي جا مالڪ آهن. تنهن ڪري انهن ٻن وٽ عمل جي اٿاٽ آهي. پر جن پاڻُ ٻاري يا پنهنجو وجود ٻاري روشنائيون پيدا ڪيون آهن مان انهن لاءِ سڪايل آهيان. ٻين لفظن ۾ مخلوقات ۾ مڪلف ملائڪ، جن ۽ انسان آهن. ملائڪ ۽ جِنَ پنهنجي فطرت ۽ عمل جي لحاظ کان ايئن آهن جو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

انهن جو پوئلڳ نه ٿو ٿي سگهجي. جن پنهنجي عمل جي ڪري هڪ روشنائي پيدا ڪئي آهي، جا وٽن اڳ ۾ نه هئي ته مان انهن ڪانسواءِ جالي نه ٿو سگهان. انسان جڏهن عظمتن جي عروج کي پهچندو آهي ته اهو ئي مخلوقات کان اُتم ٿي ويندو.

مٿيائون ملڪوت کي، نگيا ناسوتان،
جوڳي جبروتان. وڃائي واٽ ٿيا.

*

آيا الوهيت ۾، لاهوت لنگهيو جن،
منجهان تن جسن، حرف نه سڄي هيڪڙو.

اِنساني زندگي جو بنياد عمل تي آهي. پوءِ اهو عمل مذهبي نقطہ نظر کان هجي يا معاشرتي نقطہ نظر کان هجي. عمل بنا انسان ڪنهن ڪم جو ناهي. معاشرتي نقطہ نظر کان پڻ انسان کي اها روش اختيار ڪرڻي آهي، جنهن ۾ انساني لاڳاپن جا قدر ۽ احساس برقرار هجن. جو ته اهي لاڳاپا تڪبر، طمع، ڪيني ۽ پاڻ پائڻ سان برقرار نه ٿا رهي سگهن. دنيا ۾ زندگي آسائش آرام لاءِ ناهي. انساني جياپو پنهنجي ذات لاءِ نامناسب آهي. پر جياپي جو انساني مفهوم اهو آهي ته پنهنجي ذات سان گڏ ٻين لاءِ جيئڻ گهرجي پنهنجي ذات لاءِ جيئڻ حيواني جيوت جو اهڃاڻ آهي جيڪو انسان جهڙي معقول جنس جي شان خلاف آهي. اهڙن انسانن جي وچوڙي ۾ ٻيو انسان هڪ خال ٿو سمجهي.

ڳوليان ۽ ڳنديان، ويا ويراڳي نڪري
صحبت جا سنديان، آئون نه جيندي ان ري.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

انهن جا خالي ماڳ ۽ ڇڏيل آسڻ ڏسيو آدمي بي آرام ٿيو وڃي.

پسيو آسڻ ان جا، اڇي نہ آرام
ڪينر ڪني آهيان، تنين جي تمام
مونکي ٿيو ماتام، آئون نہ جيندي ان ري.

انسان زندگي گذارڻ ۾ هڪ جوڳي مثال آهي. اڄ آهي سيان ناهي. رامڪلي جو سمورو بيان ان فلسفي جي پس منظر ۾ آهي. هونئن بہ زندگي کي درياهہ جون لهريون چيو ويو آهي. جيئن لهريون لمحي لمحي بدلجن ٿيون، ماڳ مٽائن ٿيون. ايئن هن زندگي ۾ ئي انسان جو هر پل بدلجي ٿو. هر گهڙي ڏک ۽ خوشي ۾ رچي ٿي. هن سموري عمل ۾ انسان جو پنهنجو ڪو بہ اختيار ڪونهي. ايتري قدر جو روئڻ مهل روئڻ سندس اختيار ۾ ڪونهي. کلڻ مهل سندس کلڻ بہ هن جي وس ناهي. تہ پوءِ زندگي ايئن گذارجي جن جو اختيار انسان جي زندگي تي هجي. جيڪي ان اختيار رکندڙ جو ڏس ڏين تا انهن سان گڏ زندگي گذارڻ گهرجي. اختيار رکندڙن تائين پهچائيندڙ يا ويندڙ رستي کي ئي "رام ڪلي" يا "صراط مستقيم" چيو وڃي ٿو.

رام ڪلي ڏُکيا ڪَهي، سُکيا ڪهي نہ ڪوءِ
ڪو مِٽي ڪو مائِٽي، ڪو روڇي، ڪو روءِ،
رام ڪلي ڪهي سوءِ، جنهن پاڳي دک اچي.

صراط مستقيم سان ويندڙ، دک سان پيار ڪندڙن جا ڪجهہ روپ هي آهن؛

١۔ آرامان ارڳ ٿيا اوڏا نہ آرام

٢۔ لکين ڪيا لسان سين لاهوتين لوڙا

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

٣ـ مقالان مهند ٿيا، ڪونهي وٽن قال

٤ـ نسورو نينهن جو نانگن وٽ نڌاڻ

٥ـ پريا پورب سامهان، راول ٿيا رند

٦ـ نہ ڪي ڪٽن پاڻ سين، نہ ڪو ساٿن پاڻ

٧ـ جزو وڃايو جوڳئين، ڪل سي آهين ڪم

آسڻ جن عدم، آئون نہ جيندي اُن ري

٨ـ جوڳي ساڻ ضرور، لڪا پٽن لوڪ ۾

٩ـ تن ڄاڻي ڇتائون ڇڏيون، چوٽا چڱيءَ چال

١٠ـ ميڙ يوڪڙچ ڪائيون، جوڳي جلائين

١١ـ اندر آديسين ڪي، سورن شاخ ڪئي

١٢ـ ستين ڏينهن سيد چئي، ڏاڍا ڏوتائون

١٣ـ اِيي الڪ سامهون، ٻانهون ٻڌائون

١٤ـ وڏي ڪنهن ولات جا، اهج آنڌائون

١٥ـ روح پنهنجو رام سين، پر ۾ پوتائون

١٦ـ لڌائون لطيف چئي، گروءَ سندو گس

١٧ـ سدا صاحب پيءَ، ٿا ڪاپڙي ڪنبن

١٨ـ ٻاهر ٻولي ٻي ڦري، گهٽ ۾ گهايل گهور

١٩ـ سدا وهن سامهان، عاشق اتر هير

٢٠ـ تسا ڏيئي تن ڪي، ساڙيائون سرير

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

٢١ـ لاهوتي لطيف چئي، ماڳ نہ مٽائين

٢٢ـ لاهوتي لطيف چئي، موهيا نہ ڪنهن مال

٢٣ـ هلڻ جي هنگلاج ڏي، بابو ڇڏي بار

٢٤ـ سامي، ڪامي پرين لئہ، ڪسي ٿيا ڪباب

٢٥ـ جهڙو ڏسن ڏوهہ ڪي، تهڙو تن ثواب

٢٦ـ اوتين ارتي ڳاڏئون، منجهان اکين آب

٢٧ـ جڙي پڌائون جان ۾، پيغامن جا پور

٢٨ـ سجدي ۾، سيد چوي، گوڏا گودڙين

٢٩ـ ”خر موسيٰ صعقا“ جوڳي جنگ جلن

٣٠ـ ”ما زاغ البصر و ما طغيٰ“ اهڙي روش رون

٣١ـ ”فڪان قاب قوسين او ادنيٰ“ تا نانگلا ايئن نمن

٣٢ـ ردا آهي راز جي، اوڇڻ آديسين

٣٣ـ سڪن ڪي سيني پرئين پجهي ڏنائون پن

٣٤ـ قبلہ نما قلب ڪري، تن ڪي ڪيائون تراب

٣٥ـ تحقيق جي تڪبير چئي، جسمان ڪيائون جواب

٣٦ـ قرهيءَ تان فرقان جي، ڪاٽيائون قرآن

٣٧ـ نا اميدي آجڪو، اوڇڻ آديسين

٣٨ـ ڪڏهن تازيءَ پٽ تي، ڪڏهن هيٺ هلن

٣٩ـ ساميڙا سمونڊ ۾، تنبي جيئن ترن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

۴۰- جي واڳوءَ وات وڃن، تہ ڪسن ڪچن ڪينڪي

۴۱- نڪا دل دوزخ ڏي، نڪي بهشت گهرن

۴۲- نہ ڪو ڪم ڪفار سين، نڪا مسلماني من

۴۳- ڏينهان ڏکي ڏيل، سور سڄيائي رات

۴۴- پيالو پُر ڪري، جوپ پيتائون جام

۴۵- سدائين سفر ۾، مٿا ٿين موءِ

۴٦- پنا چر چراٽيا، منهن ڪانئيان سيءُ

۴۷- ماين مڱن بکيا، نہ ڪا لڄ ليهہ

۴۸- بابو بيڪاري ٿيا، نہ ڪو پٽ نہ ڌيءَ

۴۹- پليديءَ ڪان پانهنجا، پاڪ رکيائون پنڌ

۵۰- نانگا ڪن نہ نند، روندا وڃن رام ڏي

۵۱- سين هنيائون سچ ۾، پهر نہ پيبائو

۵۲- سَين هنيائون سَچ ۾، جوڳي ڪنهن نہ يار

۵۳- لاهوتي لطيف چئي، آڏيءَ ڏين الير

۵۴- وڃينءَ وينا رهن، سانجهي رهن سمهي

۵۵- پيٽ نہ هيريائون پانهنجا، چوريءَ ساڻ چسي

۵٦- تن جو حسب نسب ناهہ ڪو، نہ امان نہ اب

سچائي هڪ اهڙي شئي آهي، جنهن جي قدرداني نہ فقط رب پاڪ وٽ آهي پر انساني معاشري ۾ بہ سچائي هڪ قيمتي وٿ آهي. سچائي جو ظهور تڏهن ٿيندو جڏهن پنهنجن ذاتي مفادن، پنهنجي وجود

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

جي آسائشن کان هٿ ڪنيو وڃي. جيڪڏهن ايئن نہ ڪيو ويو تہ سلوڪ جي راہ ۾ تہ نااميد ٿيڻو پوندو پر عام زندگي ۾ بہ ناڪامي ٿيندي. ڪوڙي مفاد پرستي کي حضرت ڀٽائي سائين بہ ايئن ناپسند ڪيو آهي، جيئن اهل سلوڪ وارن ناپسند ڪيو آهي:

جوڳ نہ جوڳو تون، ڪرين پچارون جوڳ جون

جوڳي هون نہ جيئرا پائي جوڳ مَرَ جيءُ
هاريا! هنن ڪنن سان سڻ سنيهو هيءُ
وڃائي وجود کي پاٽان پاسي ٿيءُ
جڏهن ڪونهي هيءُ، اسارا آئون چوين.

جان کي جوڳي ٿيءُ، نہ تہ ونءُ نرجا نڪري
ڪوهہ تون ڪن ڪپائيين، جان نہ سهين تون سيءُ
ڀڄي پاسي ٿيءُ، متان لانگوٽيا لڄائيين.

گولا جي گراهہ، جوئا سي جوڳي
قتل سي قوڳي، جنين شڪم سانديا

هر هر ڪن هرنامہ، ڏون ڏيهاڻي ڏوتيا،
جن نہ ريجهايو رامہ، ناٿ نہ نمي تن کي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

ڏون ڏيهاڻي ڏوتيا، هر هر ڪن اُميس
جن نہ ماري ميس، ناٿ نہ نمي تن کي.

جئن تا پيچن آن ڪي، تئن جي پيچن پنڌ
تہ رڙهي لڏائون رند، لٽين لک لطيف چئي

جئن تا پيچن انَ ڪي، تئن جي پيچن الله
تہ رڙهي لڏائون راهہ، لٽين لک لطيف چئي.

سپيريءَ سيد چوي، جئن تا پيچن ان
تن ڪاپڙين نہ ڪن، جوڳي چائين جاڙ تا.

گندي ۽ گراهہ، جنهن سناسي سانديو
انهي ڪان الله، اچا آڳاهون ٿيو.

سُر رامڪلي ۾، بيان جي لحاظ کان ڪيترائي عنوان ۽ ڪافي مضمون شامل آهن، جن جي اپٽار ۾ صفحا درڪار ٿيندا. مختصر هي تہ:-

احساس: ڪنهن شي جي هٿان لڪري وڃڻ کان پوء، موقعي مان فائدو حاصل نہ ڪرڻ کان پوء، غفلت مان سجاڳ ٿيڻ پڇاڻان ۽ وڇوڙي جو احساس وغيره.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

هئي! هئي! هٽ هٽان، جوڳي وئـڙا واٽ
پيهي ويڙا پاٽ، آئون نـہ جيـنـدي ان ري

نانگا نانيءِ هليا، سنبـهـي سـنـاسـي
آيـل! آديـسـيـن ري، آئـون اداسـي
جي پورب پرواسي، آئون نـہ جيندي ان ري.

جي اهڙي سڦل ويل هٿن مان وڃي تہ پوءِ بہ بس ڪري ويهڻو ناهي:

وارو ويراڳين ڪي ويـل مَ وسـاريـج
قدم ڪاپڙين جا لـيـلائـي لـهـيـج
پيرت پسيو پٽ جي، وجھ ڪي وجـيـج
راتو ڏينهن رڙيج، آئون نـہ جيـنـدي ان ري.

مشورو: جيڪڏهن سامي/ فقير هليا ويا، جن بنا جيون گذارڻ اوکو آهي ۽ وري انهن سامين فقيرن جو هٿ اچڻ بہ ناممڪن آهي تہ پوءِ هلو تہ پسون تڪيا تن جا. هن ريت بيقرار دل کي قرار ايندو.

سناسي ڪنهن سـور ۾ وهلوريا وتـن
ائـي پـهـر الـک جو، ڪـو وڌ ويراڳين
سدائين صاحب پَيءِ، تا ڪاپـڙي ڪـنـبن
جي راتو ڏينهن رمن، هلو تہ تڪيا پسون تن جا

چـت جـنـيـن جـا چـور

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

جـي الــــڪ ســيــن آگــاهـ
جي فـنـا ٿـيـا فـقـيـر
جي خـوديءَ کـي ڪـانـئـيـن
خـاڪ جـنـيـن جـي ڪـٿ
هـهـڙا جـنـيـن حـال،
هـلـو تـہ تـڪـيـا پـسـون تـن جا.

مراد ماڻڻ: انساني زندگي ۾ محنت هڪ اهڙو عمل آهي جيڪو سک ۽ مراد ماڻڻ جو ذريعو آهي. اورچائيءَ ۽ جان ۽ جيءَ کي جفا ڏيڻ سان ڪاميابيون حاصل ٿينديون. هن مضمون ۾ قرآن پاڪ فرمايو، ڏکن پٺيان سک آهن. محنت زندگي جي هر شعبي سان لاڳو ۽ لازمي آهي. پر جيئڻ تہ روحاني دنيا پنهنجي ادبن ۽ ضرورتن پٽاندر هڪ انتهائي محنت طلب آهي، هن ڏس ۾ حضرت ڀٽائي سائين رام ڪلي جو سمورو پيو داستان ڏنو آهي، جنهن ۾ منزل ڏانهن ويندي سامين جي ٻارهن ڏينهن جي مصروفيتن جو ذڪر ڪيو آهي. هن سموري سفر ۾ جيڪو بنيادي نڪتو ڏنو ويو آهي سو آهي ”لڪا پٽڻ لوڪ ۾“. ياد رهي تہ اها لڪ پڻ مراد ماڻڻ جو ذريعو آهي. هوڏانهن سلوڪ جي واٽ ۾ اها لڪ بنيادي شرط آهي. ان لِڪَ پٺيان ”ملامتيہ“ طريقو وجود ۾ آندو ويو جنهن کي ”قلندري“ بہ چئي سگهجي ٿو. مسافرن جي محنت جو اختصار عرض ٿو رکجي.

سگها، ساعت نہ هيڪڙي چارئي پَهَر چور
هـون سـنـاسـي ۾ سـور
تـن چاٽي چـتـائـون چـڏيـون.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

تمڪائين، دونهيون دائرن ۾.
ميڙيون ڪڙڇ ڪائيون، جوڳي جلائين.
وهم پرين جي وڌيا.
ساري رات، سيد چئي، گوندر ۾ گئي.
پري ٻاجهارا ڪئا، ڪانئي خاڪ ڪٽي.
ڏاڳا ڏوتائون.
ايي الک سامهون، ٻانهون پڌائون.
سا پر سامي سڪيا، جا پر جوڳ جڳاءِ.
نائين ڏينهن نيٽان، اوجاڳي اجاريا.
ڏهين ڏينهن ڏک ٿيا.
جوڳين جاتائون پنيون.
دائم جهليو دم
ته پوءِ
ٻارهين ڏينهن ٻئي، مَنَ مرادون پنيون.
جوڳي ان جاتا ڪي، تي سڪيا سيئي.
سمانا سيئي، جي گرگڏجي آئيا.

ٻاڻُ نہ ٻانئڻ: انسان جيڪڏهن مَهان آهي تہ پوءِ مخلوقات جي ڪابہ جنس سندس شان سان مقابلو نہ ٿي ڪري سگهي. جيڪڏهن ڪرِي پيو تہ پوءِ ذليل حيوان کان بہ بدتر آهي. جيستائين پنهنجي هوڏ هستي تي باور آهي، اهو ماڻهو ٻاڻ پنهنجي لاءِ ٻاڻ سان

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

لاڳاپيل معاشري لاءِ هڪ وبال آهي. هر برائي ۽ جهڳڙي جو بنياد اها هوڏ آهي، جيڪا آخر وڃي ماڻهو کي خوار ٿي ڪري. انسان چا به هجي، بذات خود گندگي جو ڍير اٿس. ڪهڙي درجي کي به پهچي، موت جو شينهن سندس ويندڙ وات تي واٽ ڦاڙيو ويٺو آهي، جيڪو آخر کيس خاڪ پيڙو ڪندو. ان ڪري سلوڪ جي صاحبن جو سمورو زور هن ڳالهه تي آهي ته خودي نه هجي، پاڻ کي ڪجهه نه ڀانئجي، هن ڏس ۾ حضرت ڀٽائي سائين جو سمورو رسالو ڀريو پيو آهي. رام ڪلي ۾ پڻ هن تي عالمانه بحث ڪيو ويو آهي.

نه ڪي ڪٽن پاڻ سان، نڪو ساٿن پاڻ،
اهڙا جن اهڃاڻ، آئون نه جيندي ان ري.
ڪن ڪٽ، ڪاپٽ، ڪاپڙي، ڪن وٽيا ڪن چير،
سدا وهن سامهان، عاشق اترهير،
تسا ڏيئي تن کي، ساڙيائون سرير،
جي فنا ٿيا فقير، هلو ته تڪيا پسون تن جا.

ڪن ڪٽ، ڪاپٽ، ڪاپڙي، ڪنوٽيا، ڪن جي ڪنائين
لاهوتي لطيف چئي، ماڳ نه مٽائين
جي خودي ڪائين، هلو ته تڪيا پسون تن جا.

ڪن ڪٽ، ڪاپٽ، ڪاپڙي، ڪن وٽيا، ڪن ڪٽ
دونهان جن دکائيا، هلي مٿي هٽ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

خاڪ جنين جي ڪٽ، هلو تہ تڪيا پسون تن جا.

جي پائين جوڳي ٿيان، تہ ڪين پيالو پيءُ
نام نهاري هٿ ڪر، آئون ات نہ ٿيءُ
تہ سندو وحدت ويءُ، طالب! توڙان ماٿئين

پوچا ڪار مَ پاڻ ڪي، ڪوءِ، راول! ٻن رجات
لباسان لطيف چئي، پل ويراڳي وات
من ماري ڪر مات، تہ تيرٿ پسين تڪيو.

اخلاق: انسان تڏهن انسان آ جڏهن منجهس اخلاق ڪامل هجن. بداخلاق انسان، انسانيت لاءِ ٽڪو آهي. هر نبي، هر رشي، هر رهنما پنهنجي پوئلڳن کي بنيادي طور اخلاق جي هدايت ڪندو آهي ۽ ان ڪان اڳتي جڏهن مريد، مرشد جو هڪ سلسلو قائم ٿيندو آهي تہ مرشد پنهنجي مريد جي اخلاقن تي نظر پڻ رکندو آهي. ان ريت عالم انسانيت جي مهان ڏاهي حضرت ڀٽائي سائين پڻ پنهنجي چاهيندڙن کي اخلاق جو ڀرپور درس ڏنو آهي. ان ريت هن سر ۾ پڻ سندس درس شامل آهي.

جي پائين جوڳي ٿيان، تہ طمع ڇڏ تمام
گولا جي گولن جا، تن جو ٿيءُ غلام
صبر جيءَ شمشير سين، ڪر ڪيني کي قتلام
تہ نانگا تنهنجو نام، لکجي لاهوت ۾.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

مشڪل پسندي: ڀٽائي سائين جي ڪلام ۾ ڪي ڪي اهڙا مقام اچن ٿا، جو اسان پارا اڻ ڄاڻ حيرت ۾ اچيو وڃن. ڪلام شاعر بزبان شاعر جي چواڻيءَ، ڪٿي ڪٿي حضرت ڀٽائي گهوٽ جو اظهار به سندس علم، دانش ۽ سندس مقام وٽان هوندو آهي، جو علم، دانش ۽ مقام اسان جي سمجهه جي سطح کان تمام مٿي آهي. البت انهن لاءِ اهڙيون ڳالهيون عام فهم هونديون آهن جيڪي ان واديءَ جا سياح هوندا آهن، جنهن واديءَ جا لانگهائو اسان جا مرشد سائين جن آهن.

سر رام ڪلي پڻ اهڙو ڏکيو آهي. ويتر ڪي اهڙا بيت پڻ ڏنا ويا آهن جو حوصلو حيرت ۾ ويڃون ٿيو وڃي. اهڙا ڪجهه بيت عرض رکي انهن متعلق ڪجهه لکڻ چاهيان ٿو. هن ۾ هي دعوا شامل نه آهي ته جيڪي مون سمجهيو آهي سو صحيح آهي.

لنگ ڪديائون لانگ، موٽي ڪن نه مسحو،
جا اسلامان اڳي هئي، سا سڻائون ٻانگ،
سامي ڇڏي سانگ، ڳڌ گورڪنات کي.

اسلام کان به اڳهِ واري ٻانگ/ آواز ميثاق وارو وعدو به ٿي سگهي ٿو، جنهن ۾ روحن رب پاڪ جي وحدانيت جو اقرار ڪيو. حضرت علي جن فرمائيندا هئا ته عالم ارواح ۾ هن سوال پڇيان منهنجو ڏنل جواب اڄ سوڌو مونکي ياد آهي.

جا براد ٻتن جي، سا اڄ آديسين،
روزا رند رکن، عيد نه اوڏا ڪاپڙي.

ڪاٽ يا پٽر جي نهيل ٻتن جي ميجتا هر دور ۾ رهي آهي. ماڻهن سندن نالي، سندن آڏو ڪيترن قسمن جا طعام تيار ڪيا. پر ٻتن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

انهن مان ڪجهہ بہ نہ ڪاڏو ۽ نہ وري انهن ۾ ڪائڻ جي سگهہ جو امڪان هو. اهڙي ريت آديسين پنهنجي اَڄ پلي ڇڏي آهي. هنن ڪي پنهنجي نفس ۽ خواهش تي ڀرپور ضابطو حاصل آهي. شيءِ موجود نہ هجي تہ پوءِ مجبوري آهي. پر شيءِ موجود هوندي بہ آديسين نہ واپرائي. روز ان مان مراد بک ۾ رهڻ، عيد مان مراد خوشي تي سگهي ٿي.

ذرو نام زمين، جتي عرش نہ آپ ڪو
نہ ڪو سورج، چنڊ جو، پتو ات پسين
نہ ڪي تارا ڪتيون، نہ ڪي جسم جنين
اتي آديسين جي، قدم ري پيو ڪين
ملي ٿيا مسڪين، رام ريجهائي راز سين.

هي الوهيت جو مقام ٿي سگهي ٿو. هر سلوڪ جو پانڌيڙو جنهن جو گهورو آهي.

JEAY SINDH

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

ڊاڪٽر عبدالجبار جوڻيجو

سُر رامڪلي جي موسيقي

موسيقي نہ رڳو انساني ونڊر جو هڪ ذريعو آهي، پر هڪ قديم فن بہ آهي. ارتقا جي ڪيترن مرحلن مان لنگهي اڄ هڪ ترقي يافتہ ۽ جديد فن جي حيثيت وٺي بيٺي آهي. هي انساني آواز جي فطري آلاپ جو جادو اڄ تحرير جي صورت ۾ بہ موجود آهي. اولھہ توڙي اوڀر ۾ سُرن کي لکيت ۾ محفوظ ڪيو ويو آهي، جنهن علم کي سُر نويسي (Staff notation) چئجي ٿو. اسان جا گويا ايترا مشاق ٿي چڪا آهن جو پنهنجي حافظي ۽ تجربي جي بنياد تي ڳائين ٿا ۽ مغرب حيران آهي.

موسيقيءَ جي ڪيتري اهميت آهي، اُن لاءِ هومر (Homer) جي اوڊيسي (Odeyssey) ۾ آيو آهي: "هُن مقدس مُطرب ڊيموڊوڪس کي سڏيو، جو جو خدا هن کي جيڪا ڳائڻ جي صلاحيت ڏني آهي، اهڙي ٻئي ڪنهن کي بہ نہ ڏني اٿس". (١)

يونان تہ قديم زماني کان علم جو گهوارو آهي، پر دنيا جي سيني دور دراز خِطن ۾ راڳ سنگيت جون روايتون موجود آهن. آ جي آواز مان وڌي سُرن سنگيت جو روپ ورتو. ڀارت ورش ۾ بہ هِن فن ارتقائي مرحلا طئي ڪيا. نيٺ ڌرمي نوعيت جي گيتن ۽ ڀڄن سنگيت کي وڏيڪ ترقي ڏني. سنڌ بہ ڀارت ورش جي ٻن قديم سنگيت سرشتن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

مان هڪ يعني هندوستاني راڳ مالا سان ڳنڍيل آهي. ٻيو ڪرناٽڪي سنگيت آهي، جيڪو ڏکڻ ڀارت ۾ مُروج آهي.

شاهه جو رسالو به راڳ جي لحاظ کان هندوستاني راڳ مالا جي سلسلي جو املهه خزانو آهي. اِهو صحيح آهي ته عام خلق راڳ جي هلڪي ڦلڪي انداز کي پسند ڪري ٿي، پر اُن جو آڌار پڪي، ڪلاسيڪل يا بنيادي راڳن سان آهي. راڳ مالا ۾ ڪُل ڇهه بنيادي راڳ آهن. اُنهن مان هر هڪ کي ڀاريائون يا زالون آهن، اُنهن جو اولاد يا شاخون آهن ۽ اولاد جو به اولاد هزارن راڳڻين جي صورت ۾ پکڙجي چڪو آهي. هر هڪ جي سُرن جي ترتيب ۽ ورتاءَ توڙي سُرن جي نرمي (ڪومل هجڻ) ۽ تيزي (تيور هجڻ) هڪ راڳڻيءَ کي ٻي کان جدا ڪري ٿي. (٢)

راڳن ۽ راڳڻين جو هي سلسلو تمام قديم آهي. پر وقت به وقت ڪي اهم موسيقار پيدا ٿيا جن پنهنجي ايجادن سان گڏ ڪي راڳڻيون به ايجاد ڪيون آهن. اُنهن ۾ ميان تانسين جو نالو نمبر آهي. اميرخسرو به هن سلسلي ۾ وڏو ڪردار ادا ڪيو. اِنهن ٻن فنڪارن راڳڻيون به ايجاد ڪيون، جيڪي سندن نالن سان موجود آهن.

موجوده صديءَ ۾ محمد رضا خان اُن مروج تقسيم ۾ سُرن جي ترتيب ۾ ڪي خاميون ڏٺيون. اُن ڪري نسلي ۽ شجره وار ترتيب کان ٽوڙي اُن کي ٺاٺن ۾ وراهيو ۽ ڏهه ٺاٺ ترتيب ڏنائين. "شاهه جي رسالي" جو سُر رامڪلي سنگيت جي هن سلسلي ۾ ڀيرون ٺاٺ آهي. اِهو ڄاڻڻ کپي ته شاهه صاحب سُرَ تي هي نالو نه رکيو سوچي سمجهي رکيو آهي، پر بيتن ۽ واين کي ڪمپوز ڪري ٺهڪائي رکيو اٿس. نه ته سر جوڳي وغيره به سڏي ڇڏيس ها.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

سُر سنگيت جي لحاظ کان پيرون ٺاٺ جي راڳڻي رامڪلي سمپورڻ - سمپورڻ آهي، هِن جو مطلب آهي تہ ايندي ويندي (آروه - اوروه) ۾ ست ست سُرَ آهن. وادي پنچم ۽ سموادي کرج آهي. ڳائڻ جو وقت صبح سويري آهي.

آروه - سا ري گا ما پا ڌا ني سا

اوروه - سا ني ڌا پا ما ڌا ني ڌا پا ما گا ما ري سا (٣)

هيءَ تہ سرشتي موجب هڪ الفابيٽ آهي، پر ڳائڻ وارن ڪي پُر معنيٰ ٻول سرگم جي سُرن جي جاءِ تي رکي ڳايا آهن. سرگم تہ فقط ڄاڻن کي سمجهہ ۾ ايندا. رامڪلي جا مشهور تاريخي ۽ بنيادي ٻول (لکشڻ) هي آهن:

آستائي: مايا مالو جنت راڳ ڀڻ ڪهت رامڪلي،

گرنت مت واسو مُک اچرت (٤)

رسالي جي پراڻن ڇاپن ۾ نائين داستان ۾ هيٺيون بيت اچي ٿو، جيڪو ڊاڪٽر گربخشاڻي ۽ پوين محققن ڌاريون ڄاڻي خارج ڪري ڇڏيو:

رامڪلي ڏکيا ڪَهي، سُکيا ڪهي نہ ڪوءِ

ڪو مٽي ڪو ماٽئي، ڪو روچيءَ ڪي روءِ

رامڪلي سو ڪهي، جنهن جي ڀاڳ وچ ڏک هوءِ.

قطع نظر اِن جي تہ هي بيت ڪنهن جو آهي، فقط راڳڻيءَ جي اهميت ۽ اُن جي ڏک واري ڪيفيت توڙي جوڳياڻي انداز کي ظاهر ڪري ٿو. رامڪلي سُر ۾ جوڳين، ڪاپڙين، سامين، آديسين، آڌوتين ۽ اُنهن جي مختلف ٽولن جي جيوت جو بيان آهي. منهنجي هن گفتگو جي حوالي

JEAY SINDH

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

سان هِن سُرَ ۾ جيڪي اشارا آهن، سي سازن جي باري ۾ آهن. سازن ۾ ڪينر جو ذڪر هن ريت اچي ٿو:

جان ڪِي مون ڪي ني، پڳه پائي پاڻ ڏي،
په پروڙيم پَتَ جا، منجهان ڪينر ڪي،
هاٿي جي هنئي، آءُ نہ جيندي اَن ري.
(١-١١)

جوڳين جي وڄائڻ جي سِڱڙين جو ذڪر ڪندي شاهه صاحب چوي ٿو:

صبح سِڱڙيون ڪٺي، ويا وڄائي وِيرَ
ڏوريان ڏوريان نہ لهان، تن بيراڳين بَهِير،
جن آسڻ منجهہ عنبير، آءُ نہ جيندي اَن ري.
(١-١٧)

ايئن پهرئين داستان جي ڪن ٻين بيتن ۾ بہ هن ٻن سازن جو بيان اچي ٿو. سڱڙي جي واڪاڻ شاهه صاحب پهرئين داستان جي مشهور وائيءَ ۾ ڪري ٿو:

سَندڙيان سِڱِڙي، ڳالهہ ڳجهڙي، مون ماريندي ڪڏهين.
جا وڄائين جَتڙا، نہ تنهن نَڙَ جهڙي،
مُرليءَ ڪي جنهن مات ڪيو، نہ تنهن تُل تُبڙي،
تاريو جنهن توڏيءَ کي، نہ سو گهنڊ نہ گهنڊڙي،
ڏاريو جنهن ڏياچ کي، تندئان تنهن تِڪڙي،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

نہ سِري، نہ سِنڌ ڪا، نہ ڪا هند هـڙي،
مٺائيان مِٺي گھٽو، چونـدا جن چڪـڙي،
ونئڻ اونائي اُن ڪي، ويهہ م، ڪڻ وِڪڙي،
بيخود بابو سي ٿيا، ٻُرنـدي جن ٻُڌڙي،
جا ساراهيل سبحان جي، تنهـن واڪاڻ ڪهڙي؟
سهسين سُرودن ڪي، پاٽان پوءِ وجهندڙي،
گهانڊار مرون موهيا، هيءَ ماڙهو مُهَندڙي،
اديون عبداللطيف چئي، هيءَ مٺا جٺاريندڙي.

هاڻي سوال ٿو پيدا ٿئي تہ رامڪلي هڪ ڪلاسيڪل راڳڻي آهي ۽ اُن جي سنڌ ۾ مقبوليت جا سبب ڪهڙا آهن، تنهن جو علمي جواب آسان آهي. سنگيت جي گرنٿن جي حوالن سان پوين ڳوَين ۽ محققن اُن ڳالهہ جي چٽائي ڪئي آهي. اسان جو سنڌي ماهر پير بخش مغل پنهنجي ڪتاب "راڳ ساگر" ۾ لکي ٿو: "آهي راڳَ جيڪي اول صبح ۽ اول شام يعني رات ۽ ڏينهن جي ملڻ وقت ۽ ڏينهن ۽ رات جي ملڻ وقت ڳايا وڃن ٿا، تن کي "سنڌي پرڪاش" (سنڌ جي روشني) چيو وڃي ٿو ۽ سنڌي پرڪاش راڳن ۾ "رکب ڪومل"، "ڌيوت ڪومل"، "گنڌار تيور" ۽ "نکاد تيور" هوندا آهن. سنڌي پرڪاش جي راڳڻين ۾ اِهي نشانيون ضرور موجود هئڻ گهرجن" (٥).

ياد رهي رامڪلي بہ صبح جي راڳڻين ۾ شامل آهي. اِهو بلڪل صحيح ڪونهي تہ ڪي سنڌ جون راڳڻيون جدا آهن. بلڪ سنگيت جي لڙيءَ ۾ پُوتل آهن. فقط سنڌ جو رنگ يا جوت مليل اٿن. جنهن ڪي سنگيت لڙيءَ ۾ "پرڪاش" سڏيو ويو.

JEAY SINDH
www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

حوالا

١ـ عزيز احمد؛ بوطيقا (فن شاعري) انجمن ترقي اردو، ڪراچي، ١٩٦١، ص ٣ (تمهيد)

٢ـ قاضي ظهورالحق؛ رهنماء موسيقي، پاڪستان نئشنل ڪائونسل آف دي آرٽس، اسلام آباد، ١٩٧٥ع ـ ص ٤٤ـ ٤٦.

٣ـ ايضا ـ ص ١٧٢

٤ـ پير بخش مغل؛ راڳ ساگر، سعيد آرٽ پريس، حيدرآباد. ١٩٥٥ع ـ ص ١٢٣

٥ـ ايضاـ ص ٣٢ ـ ٣٣.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

حاجي عنايت الله زنگيجو

سُر رامڪليءَ ۾ شاهه جي وات

هن دنيا جا ٻه نالا آهن: هڪڙو دارالمِحَن يعني امتحان جي جاءِ، ٻيو دارالحزَن يعني ڏک جي جاءِ. هر دور ۾ ماڻهن جي اڪثريت هميشه ڏکن ۾ ڏڌل ۽ پريشانين جو شڪار رهي آهي، تنهن ڪري چئي سگهجي ٿو ته ڏک هڪ طرف هن دنيا جي سڀ کان وڏي حقيقت آهي ته ٻئي طرف اسين ڏک کي انسان جي آڏ وڏائي يا عوامي اُهڃاڻ به سڏي سگهون ٿا. خود قرآن ڪريم پڻ ارشاد فرمائي ٿو ته: لَقَد خَلَقنَا الانسَانَ فِي كَبَد (البلد) يعني "اسان انسان کي مشقت ۾ پيدا ڪيو آهي". وري راحت جي باري ۾ اسان جي سهڻي سردار نبي نامدار صلي الله عليه وسلم جن حديث قدسيءَ ۾ فرمايو آهي ته "انا وضعنا الراحه في الاخرت الناس يجدونها في الدنيا فكيف يجدونها. "اسان راحت آخرت ۾ عطا ڪرڻ لاءِ خلقي آهي. ماڻهو ان کي هن دنيا ۾ ٿي حاصل ڪرڻ چاهين ٿا. پوءِ ڀلا ڪيئن حاصل ڪري سگهندا!!". ثابت ٿيو ته هن دنيا ۾ هر انسان کي ڏک ڏسي، سورن سان ساٿ نباهي ۽ مصيبتن کي منهن ڏيئي جيئڻو آهي.

لاکيڻو لطيف، جنهن جي شاعريءَ جو محور ۽ محبتن جو مرڪز سنڌ جو عام انسان آهي، سو پنهنجي دور جي عام انسان جي معاشي ۽

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

معاشرتي حالت سر رامڪليءَ جي هڪڙي ٿي بيت ۾ چٽي وجي پار پيو آهي، جنهن موجب هو تنهي بنيادي ضرورتن، اتي، لٽي ۽ اجهي کان محروم آهي.

وِلهون، ويلا، واوَ، جوڳين جهليا جهان ۾
اَجهو رِءِ الله، ڪونهي ڪاپڙين جو

سندس ٻچا وِلهه تي وينا آهن. گهر يا اَجهو ڪونهيس، ويلا يا فاقا پيا پونس، اتي کان محروم آهي، لڱن تي پورو لٽو ڪونهيس، جيڪو ڪيس سيءَ واءُ کان بچائي. الله کان سواءِ سندس ڪوبہ اوهي واهي ڪونهي. پٽ ڏٺي پنهنجي محبوب ماٺهوءَ ڪي اهڙي ايري حال ۾ ڏسي ڪانئس منهن نٿو موڙي، ڪيس اڪيلو نٿو ڇڏي، بلڪ سورن جو ساٿي بنجي ڪيس ڏڍ ٿو ڏئي:

سدا سور نہ هُون، گوندر وڃن گذريو
اهڪايون، عبداللطيف چئي، پرڪا خاطر پُون
چڱا ائين ٿيُون، تہ در نہ متجي دوست جو.

لطيف جي نظر ۾ اهي ڏک مرسن جو ڏاج ۽ سندن همت ۽ حوصلي جو امتحان آهن. سر رامڪليءَ ۾ جوڳين، سامين، آديسن ويراڳين ۽ ڪاپڙين جي روپ ۾ پٽ ڏٺي اسان کي هڪ اعليٰ، آتم ۽ اڏول انسان ڏيکاريو آهي. جنهن جي پهرين پروڙ اها آهي تہ هو مصيبتن جو ماريل ۽ سورن ۾ سَنرو ٿو رهي:

ڪيمر ڪاپڙين جي، پهرئين ڏينهن پروڙ
سگها ساعت نہ هيڪڙي، چارئي پهر چُور
سدائين، سيد چئي، هون سناسي ۾ سور

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

جوڳي ساڻ ضرور، لڪا پٽن لوڪ ۾

بک اهڙيو بچڙو ٽول آهي، جنهن ۾ دانا ديوانا ٿيو پون ۽ اهو بچڙو ٽول اڪثر ماڻهن جي اصولن کي بہ اکيڙيو ڇڏي. پر لطيف جو مطلوب ماڻهو ايڏو تہ خوددار ۽ عزتِ نفس وارو آهي، جو بک مَرندي بہ بِکيا گهرڻ کي عيب ٿو ڄاڻي:

ڪنهن ڪان ڪين گهرن، بک مرندي بکيا
پيٽ نہ هيريائون پانهنجا، چوري ساڻ چسن
ٿڪي فقيرن، ماڳان پني مات جي

ٻڌائي جو اهو اُتم انسان قال جو قائل ڪونهي يعني هو ڳالهين جو ڳهير ناهي، بلڪ حال جو ڌڻي ۽ صاحب ڪردار آهي:

مقالان مهند ٿيا، ڪونهي وٽن وَال،
حاصل جنين حال، آءٌ نہ جيندي اُن ري.

هو مغرور ۽ متڪبر بہ ڪونهي، ڪاند ۽ ڪِميا وارو آهي:

نڪي ڪٽن پاڻ سين، نڪو ساٽن پاڻ،
اهڙا جن اهڃاڻ، آءٌ نہ جيندي اُن ري.

ماڻهو شڪايت ڪندا آهن تہ اسان زندگيءَ جو ٿورو وقت سک ڏٺو باقي گهڻو وقت غمن ۾ گذاريوسين، پر لطيف سائين جو مطلوب ماڻهو تہ سک سنيري ئي ڪونہ:

ڪنهن جنهن ڪنا ڪات، جڻ سامي مور نہ سنرا،
ڏينهان ڏڪي ڏيل ۾، سور سڄيائي رات،
سندي جوڳيان ذات، جيجان! هوءِ جدائڙي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

هر ڪو ڏکن ۾ گهيريل ماڻهو سکن جي آس تہ ڪري ٿو، پر هي ڪيڏو نہ مَهان ماڻهو آهي، جيڪو اڻ هوند ۽ نااميديءَ کي سرمايو ٿو سمجهي ۽ ڏکن کي جهولي پائي جهلي ٿو:

نـااُمـيدي آجـڪـو، اوچـڻ آديـســين،
سـدا سـک وسـن، طالـب اُوءِ تقدير تي.

ماڻهو اڻ هوند کان پچنِ، طعام طلبين ۽ سٽيو در ڏسي سَين هٽن، پر هي عجيب انسان سُج ۾ سَينَ ٿو هٽي جتان ڪجهہ بہ پلئہ پوڻ جو آسرو ڪونهي، پر هن جو ڪم ئي اڻ هوند لاءِ التجائون ڪرڻ آهي:

قوت ڪڙايا ڪاپڙي، طعام نـہ طـامـاعُو
سَين هنيائون سج ۾، پهر نـہ پـيـنـائـو
اوسـر آسائو، اُتـي گـونـدر گـڏيـا.

روزا رکڻ کانپوءِ عيد جو انتظار تہ هر ڪنهن کي هوندو آهي، ڏک ڏسڻ کان پوءِ سکن جي آس رکڻ جو تہ هر ڪنهن کي حق آهي، پر لطيف جو هي لاکيڻو انسان انسانيت جي انهي معراج تي پهتل آهي جو چوي ٿو تہ آئون سدائين روزا رکندس. عيد جون خوشيون منهنجي پاران پلي تہ پيا ملهائين، يعني ٻين کي سک پهچائڻ لاءِ مون فقط ڏک ٻولي ڪنيا آهن.

جا براد ٻتن جي، سـا اُج ٻُک آديـسين
روزا رند رکن، عـيد نـہ اوڏا ڪـاپڙي.

هن ساري مذڪور مان اها مراد هرگز ناهي تہ ڪو حضرت پٽ ڌڻي اسان کي جائز جدوجهد کان جهلي ٿو يا پنهنجا حق طلبڻ لاءِ هٿ پير هڻڻ کان منع ڪري بي همت، نستو ۽ ڪاهل بنجي وهڻ جي تلقين

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

تو ڪري. در حقيقت ڀٽائيءَ جو پيغام محبت سان گڏ محنت جو پيغام آهي. سندس سچو رسالو اُٿي اورڻ، ڏونگر ڏورڻ، ڪشالا ڪڍڻ ۽ تتيءَ ٿڌيءَ ڪاهڻ جو درس ڏئي ٿو. هو ته انهي عاجز انسان کي به اڳيان اڳتي وک وڌائڻ جي تلقين تو ڪري، جيڪو هلڻ ڪان هلاڪ ۽ چُرڻ کان چُورن آهي. فرمائي ٿو:

تڪيائي تر تيل، چڙهه چڪپائي چوٽيين،
هلندي هوت پنهونءَ ڏي، پوَ مڙيئي پيل،
اٿي رائو ريل، ويٺن تان واري وري.

پر ڀٽ ڌڻي اسان کي چوڻ هي ٿو گهري ته تن آساني، عياشي ۽ آرام طلبي ڇڏيو جاڻنا، جاڏا ۽ جَبرا ٿيو. جيئن ته بُزدل، بي همت، پيٽ جو پوڄاري ۽ حريص انسان هن دنيا ۾ ڪو به ڪارنامو سر انجام ڏيئي نٿو سگهي. تنهن ڪري اوهين اخلاقي طور تي بلند، سخت جان ۽ ڏکن جا عادي بنجي اڳتي وڌندؤ تڏهن ئي اوهان جي جاکوڙ ۾ جان پيدا ٿيندي، ڪاميابي قريب ايندي، ماٺهو به اوهان جي سهائتا ڪندا ته قانونِ قدرت به اوهان کي هٿي ڏيڻ لاءِ اڳيرو ايندو ۽ منزل ماڻڻ ۾ اوهان جو مددگار ٿيندو.

منهنجي نظر ۾ ڀٽ ڌڻي، سر رامڪليءَ ۾ اهائي واٽ ورتي آهي ۽ انهي ئي ڏِس جو اسان کي ڏَس ڏنو اٿس.

○

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

رضيہ شيخ

سُر رامڪليءَ جو فلسفو

شاهہ عبداللطيف ڀٽائي رحہ نہ فقط سنڌ جو وڏي ۾ وڏو شاعر آهي پر هُو دنيا جو عظيم شاعر پڻ آهي. سندس شاعري عالمگير ۽ اڻ مِٽ اصولن جي ماتحت آهي جيڪي فطرت جي عين مطابق ۽ انسان جي ڀلائيءَ ۽ بهتري جو ڪم ڏين ٿا.

شاهہ صاحب انساني فطرت جي جذبات ۽ احساسات جي ترجماني ڪئي آهي ۽ انسان ذات جي ڀلائي ۽ بهتري جو پيغام ڏنو آهي. پنهنجو پاڻ سڃاڻڻ سان گڏ فطرت جو مشاهدو ماڻڻ ۽ ان تي غور ۽ فڪر ڪرڻ بہ انتهائي ضروري آهي. اهوئي سبب آهي جو شاهہ صاحب گهڻو عرصو سير ۽ سفر ۾ گذاريو ۽ جر، ٿر، جبل ۽ ڏونگر جهاڳيائين.

سُر رامڪليءَ ۾ شاهہ صاحب جيڪو فلسفو ۽ سبق ڏنو آهي تہ پنهنجي محبوب کي ڳولهڻ لاءِ ڪيترائي ڪشالا ڪاٽڻا ٿا پون، ان ڪانپوءِ ئي پنهنجي محبوب کي حاصل ٿو ڪجي يعني سمجهائي ٿو تہ اجايو وقت ويهي نہ وڃائڻ گهرجي ڇاڪاڻ تہ هِن دنيا جي هر شيءِ فنا ٿيڻ واري آهي ڪنهن کي بہ بقا نہ آهي، ڪوبہ هِت نہ رهندو هر ڪنهن کي آخرِڪار هي جهان ڇڏڻو پوندو.

هـنِ سُر ۾ اهـا ڄاڻ جوڳين جي روپ ۾ ڏنـي الـس تـہ جوڳي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

ويچارا ڪيترين ئي تڪليفون سَهَن ٿا. نه هُنن کي بُک جي پرواهه نه ڪنهن ٻي شيءِ جي، پر رڳو اها آس اٿن ته ڪين محبوب جو ديدار نصيب ٿئي ۽ ان جي سهاري هيٺ رهن. پر در حقيقت شاهه صاحب سُر رامڪليءَ معرفت اها هدايت ڏني آهي ته اجايو وقت نه وڃايو ۽ پنهنجي خدا کي ڳوليو ۽ عجز ۽ نياز ۽ نوڙتِ سان هلو جيئن سُر رامڪليءَ ۾ فرمايو اٿن:

رُوح ۾ رَهِيَن رامَ. ٻَهرِ ٻولين ڪي ٻيو.
پيالو پُرِ ڪري، جوپ پيتائون جامَ.
تِهان پوءِ تمام، تن تڪيا تاڪي ڇڏيا.

در اصل عاشق ويچارن کي، پنهنجي محبوب کي حاصل ڪرڻ لاءِ دنيا جي ڪابه خبر نه هوندي آهي. اهڙي طرح جوڳي ويچارا تابش ۾ ٿا ڳارين. هُو آرام ڪان پري آهن ۽ وسرام کي ويجها نه آهن:

جوڳيڙا جهان ۾، هُئا منجهه حمامَ.
آرامـــان ارڳ تـــيا، اوڏا نَـه آرامَ.
ڪَيائون قيامَ، آئون نه جيندي اُنِ ري.

جڏهن شاهه صاحب مرزا مغل بيگ جي نياڻي کي دعا ڪرڻ لاءِ انهن جي حويليءَ ويو ۽ جڏهن ان ڇوڪريءَ تي نظر پيس ته عشق جو تير سندس سيني ۾ چبي ويو جيڪا فطرتي ڳالهه هئي. انهيءَ شيرين ۽ سهڻي صورت سندس جان ۾ هڪ عجيب بيقراري ۽ بيتابي پيدا ڪئي ۽ انهيءَ مجازي معشوق جي عشق منجهس نئين قسم جو روح ڦوڪيو. ويتر سنگ نه ملڻ ڪري شاهه صاحب جي گهر گهاٽ تان دل ئي کڄي وئي. جنهن ڪري دل ريجهائڻ ۽ من کي پرچائڻ لاءِ قدرت جي نظارن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

ڪي ڏِسڻ ۽ الله وارن عارفن جي ديدار ڪرڻ لاءِ هڪ ڏينهن اوچتو ئي مائٽن جي موڪل بنا جهنگ مُنهن ڏيئي اتي هليو. واٽ تي شايد هندو سناسين ۽ جوڳين جي ٽولي ملي وئي تي ڏسجيس، جن سان گڏجي محبوب جي ويجهڙي ۾ انهن جهڙي ڪفني پائي رُلندو رَمندو رهيو ۽ پنهنجي سُر رامڪليءَ ۽ سُر ڪاهوڙيءَ ۾ انهيءَ جو احوال ڏنو اٿس. شاهه صاحب جي رسالي ۾ جيڪي به سُر آهن انهن مان ڪِن سُرن جو تعلق راڳڻيون آهن ته ڪي سُر داستانن جي بنياد تي ٻڌل آهن. راڳڻين تي مشتمل سر ڪلياڻ، سُر يمن ڪلياڻ، سُر ڪنيات، سُر آسا، سر پرڀاتي، سُر بلاول، سُر سارنگ، سُر سريراڳ، سر ڪاموڏ، سُر معذوري، سُر ديسي وغيره ۽ داستانن تي ٻَڌل سُر آهن. سُر رامڪلي، سُر ڪاهوڙي، سُر پورب، سُر ساموندي، سُر سسئي آبري، سُر ڪوهياري، سُر حُسيني، سُر سهڻي، سُر ليلا چنيسر، سُر مومل راڻو، سُر ڪاپائتي ۽ سُر مارئي.

سُر رامڪليءَ ۽ سُر ڪاهوڙيءَ کي گڏي پڙهڻ گهرجي، ڇاڪاڻ ته شاهه صاحب انهن ٻنهي سُرن ۾ آديسين جو ذڪر ڪيو آهي ۽ شاهه جي روحاني سفر جو آغاز آهي. سُر ڪاهوڙيءَ ۾ شاهه صاحب گنجي ٽڪر جي واڪاڻ ڪئي آهي ڇاڪاڻ ته انهي ٽڪر رستي هو ڪِن جوڳين جي سنگ ۾ هنگلاج تيرٿ تي ويو هو. اتي روحاني اسرار به ڏنائين ۽ ڪاپڙين جي پر جانچيائين يعني سچن فقيرن (ڪاهوڙين) ڳجهو نالو اُچاري ڏٺيءَ کي ڳولي لڌو.

عاشق اهڙي نالي سان لامڪان جي منزل به اُڪري ويا. جي جوڳي پڇي ڪباب ٿيا سي حق سان گڏجي حق ٿي ويا يعني هنن کي رب ڏسڻ ۾ آيو؛

ڪاهوڙين خفيءَ سين، سوجهي لڌو سُبحان،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

عاشق اهڙي اڪرين، لنگهيا لامڪانَ،
هُوءَ ۾ گڏجي هوءَ ٿيا، بابوءَ جي برِيانُ،
سپوئي سبحانُ، آيو نظرِ اُنِ جي.

اهڙيءَ طرح سُر رامڪليءَ ۾ فرمائي ٿو:

ڪيهي ڪَامَ ڪاپڙي، ٿا اهڙي روَشِ روَنِ،
نڪا دل دوزخ ڏي، نڪي بِهشت گهُرنِ،
نڪو ڪمُ ڪُفارَسين، نَڪا مُسلماني مَنِ
اُيا ائين چوَنِ، تہ پرينِ ڪجو پانهنجو.

وڌيڪ چوي ٿو:

ياد ڪرو ڪنِ گودڙيا، پَرَ بازارين بينا،
پڙهن سور سُبحان جي، پِين تنهن پينا،
جيلان منهن منيا، تيلان نشا چاڙهيائون نينهن جا.

يعني گودڙي پهريندڙ اُهي فقير جيڪي بازار جي پَرَ ۾ بيهي دنيا ڪان پاسو ڪري گرو (الله) کي پيا سنڀارينِ ۽ سبحان جو اسم يعني منتر پيا پڙهن ۽ پورو مُلهہ ادا ڪري محبت جو جام پين ٿا ۽ الاهي عشق جي نشي ۾ غرق ٿيو وڃن.

سُر رامڪليءَ ۾ شاهہ صاحب مست فقيرن ۽ درويشن جو ذڪر ڪيو آهي جيڪي پنهنجي حقيقي محبوب جي چاهہ ۾ تڪليفون سهي جسم کي ڳاري ۽ بدن کي سڪائي الله کي هٿ ڪرڻ لاءِ جوڳي ٿي پاڻ جلائيندا رهن ٿا.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

جي پائين جوڳي ٿيان، تہ مَنُ پوري منجهہِ مارِ،
دائم دونهين دل ۾، مَنُ سين مالـها وارِ،
سَہَ سيڪَا آرِ، آڳي جي ادب سِين.

هِن منزل ۾ جوڳيءَ جو ڪردار ٻڌائي ٿو تہ جيئن جوڳي جيئرا نہ هوندا آهن ۽ نہ ئي ڪنهن سان ناتو هوندو اٿن. هنن جو انئي پهر هنگلاج جي ديوي ڏانهن ڌيان هوندو آهي تہ ڪهڙي طريقي سان هن جو ديدار نصيب ٿئي. شاهہ صاحب جو سفر گنجي ٽڪر ڪان پوءِ هنگلاج ڏانهن شروع ٿيو. رستي ۾ هيلايا جي ٽڪريءَ ۽ ڪينجهر جي ڍنڍ وٽان لنگهڻ ٿئي ٿو:

ڏک پاڻ ڪي ڏسِ، هنگلاج هـلـڻ جو.

هنگلاج ويندي شاهہ صاحب جيڪو رمتن جوڳين سان رستو اختيار ڪيو ان جو اڻ سڌيءَ طرح بيان سسئيءَ جي سُر ۾ ڏاڍي دردناڪ ڪيفيت سان بيان ڪيو اٿس.

ورُ وراڪا وچ ۾، لـڪـيـن آڏا لَـڪَ

يعني سُر سسئي جي بيتن مان بہ سُر رامڪليءَ جي واٽ ملي ٿي. سُر رامڪليءَ ۾ جوڳي هنگلاج جي ديوي کي حاصل ڪرڻ لاءِ پنهنجو تن من انهيءَ جي ديدار لاءِ وقف ڪريو ڇڏين تہ اهڙيءَ طرح سسئي بہ پنهون کي حاصل ڪرڻ لاءِ جَرَ جهنگ جهاڳي ان جي ڳولا ڪري ٿي.

اهڙي طرح سُر رامڪليءَ (داستان نمبر ١، بيت نمبر ١٠) ۾ شاهہ صاحب فرمائي ٿو:

واڄٽ ويراڳين جا، مُون وٽِ وڏو مالُ،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

مقالان مهند ٿيا، ڪونهي وِٽن قالُ،
حاصِل جنين حالُ، آئون نـه جيندي اُن ري.

جهان ۾ جوڳيءَ کي هميشه پنهنجي ديويءَ کي حاصل ڪرڻ لاءِ ڪيترائي ڪشالا ڪاٽڻا پون ٿا. هنگلاج هِندن جي هڪ ديويءَ جو نالو آهي جيڪا هاڙي جبل جي پاڙ وٽ هڪ گفا ۾ آهي. غار ايڏي وڏي ۽ ڪشادي آهي جو منجهس هڪ ئي وقت چار يا پنج سو ماڻهو آرام سان ماپي سگهن ٿا.

هنگلاج مورتي زمين تي ليٽي پيئي آهي جنهن تي هر هر ڪير پيا هارين. انهن جو گمان آهي تـه ڪير هارڻ بند ڪيو ويندو تـه ملڪ تي ڪو قهري ڪوڪ ايندو. هن هندو ديويءَ کي ماتا بـه سڏيندا آهن. پر مسلمان عام طرح اُن کي ناني سڏين.

هنگلاج ديويءَ جا مجاور مسلمان آهن. انهن جو يقين آهي تـه اها ديوي حضرت علي رضہ جي دائي هئي جنهن تي شاهہ صاحب داستان ١ بيت ١٦ ۾ چوي ٿو تـه:

نانگا نانيءَ هليا، هِنگلاجان هلي،
ديکي تنِ دُوارڪا، مهيسيَن ملهي،
اِڳه جن علي، آئون نـه جيندي اُن ري.

ڪتاب "لطائف لطيفي" ۾ اچي ٿو تـه جڏهن جوڳين جي جماعت نانيءَ جي جاٽ لاءِ پهتي ۽ اُن تي ڪير هارڻ لڳا جو ڪير هيٺ وهندو هليو ٿي پر شاهہ صاحب جيڪو ڪير انهيءَ ديوي تي اوتيو ٿي سو سڀ اُن جي پوتيءَ ۾ جوسجي ٿي ويو. تنهن ڪري ڪن جاهِل جوڳين کي شڪ ٿيو تـه هي ڪو وڏو پهتل شخص آهي جونـه هِن کي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

ڪُهي ڪائي هِن واريون ڪرامتون حاصل ڪيون. اهڙي ڪڙڪ شاهه صاحب کي پُنجي وئي ۽ پاڻ هنن کان پاسو ڪري نٽي هليا ويا.

شاهه صاحب فرمايو آهي تہ سيئي سنياسي سخت مزاج نہ هئا پر هِن ۾ ڪي سباجها ۽ سانجهہ وارا صوفي هئا جن جي فراق جو شاهه تي گهڻو اثر ٿيو ۽ سُر رامڪليءَ جي داستان نمبر ١ جي نمبر ١ بيت ۾ فرمايو آهي تہ:

نوري ۽ ناري، جوڳيڙا جهان ۾،

ٻري جن ٻاري، آئون نہ جيندي اُنِ ري.

يعني جوڳي نُوري يا بهشتي بہ آهن، ڪي وري ناري يعني جهنمي آهن. مگر منهنجي سڙيل دل کي جيڪو ٻاري ويا تنهن ڪانسواءِ منهنجو ڪهڙو جياپو. هن بيت ۾ جوڳين جا ٻہ روپ ڏنا ويا آهن. اهڙيءَ طرح انسان بہ هِن دنيا ۾ ٻن روپن ۾ آهن: هڪ اُهي انسان جيڪي محنت ڪري، ڪشالا ڪاٽي، راتيون جاڳي خدا کي راضي ڪري بهشت حاصل ڪن ٿا ۽ ٻيا انسان خدا جي حڪمن جي نافرماني ڪري جهنمي ٿين ٿا.

شاهه صاحب سناسين، جوڳين سان ٽي سال گڏجي سفر ڪندو رهيو ۽ هنگلاج تي بہ پيرا آيو. شاهه صاحب سُر رامڪليءَ ۾ جوڳين جي وڏائي ڳائي آهي ۽ ڪين ڪيترن ئي نالن سان سڏيو اٿس. يعني جوڳي، لاهوتي، ويراڳي، ڪاپڙي، بيراڳي، بابوُ، بيڪاري، نانگا، پوڙا، سامي، آديسي، سناسي، ڪنڪٽ، ڪنوٽيا، لانگوٽيا، گودڙيا وغيره. شاهه لطيف انهن سان چڱيون رس رهاڻيون ڪيون ۽ انهن جي رهڻي ڪهڻي سان پوري واقفيت حاصل ڪئي ۽ سنڌ جي ڪنڊ ڪڙڇ ۾ وڃي انهن جا ماڳ ۽ منزلون ڏٺيون. هِن سان گهڻو پيار هوندو هونِ.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

جوڳيءَ تي جڙاءُ، نسورو ئي نِيهن جو،
پتنگ جيئن پيدا ٿيو، سامي صبح وڙاءُ،
آيو ڪاڪ نڙاءُ، ڪنوارين ڪڪوريو.

شاهه صاحب چوي ٿو ته جوڳين کي ئي جوڳ ڪمائڻ جڳائي ڇاڪاڻ ته هنن جي جيءَ ۾ اونهو راز سمايل آهي يعني الله جي راهه کي حاصل ڪرڻ. هاءِ افسوس منهنجي حال تان جو مان جوڳ ڪمائڻ نه سگهيس جيڪو ڏاڍو ڏکيو ڪم آهي، اهو صرف جوڳين کان يعني الله وارن کان ئي ٿيندو نه ئي اسان جهڙن انسانن کان داستان نمبر ۴ بيت نمبر ۱۰ ۾ فرمايو اٿس:

جوڳين جوڳ جڳاءِ، جوڳ پڻ سُونهي جوڳين،
جوڳين سنديءَ جانِ ۾، ڳجهه ڳجهاندرُ آهِ،
هاءِ! مُونهينِ کي واءِ، جا آئون جوڳُ نه سگهي.

شاهه لطيف سُر رامڪليءَ ذريعي هڪ انسان لاءِ اهڙي سهڻي راهه ڏيکاري آهي جنهن تي هلڻ سان دنيا ۽ آخرت جي منزل ماڻڻ ۾ مدد ملي ٿي، در حقيقت شاهه جي نظر ۾ سچو انسان اهو آهي جيڪو پنهنجي خالق جي عبادت ۽ خلق جي اصلاح ۽ خدمت ۾ هر وقت حاضر رهي. جوڳي جي منزل کي "معرفت الاهي" سڏجي ٿو ۽ ان منزل حاصل ڪرڻ لاءِ جوڳيءَ وانگر مختلف مرحلن مان گذرڻو پوي ٿو.

شاهه صاحب تصوف جي چئني مرحلن، شريعت، طريقت، معرفت ۽ حقيقت کي هڪ سچي جوڳيءَ، سالِڪ، ۽ طالب جي جدا جدا مرحلن ناسوت، ملڪوت، جبروت ۽ هاهوت جي حيثيت ۾ پيش ڪيو آهي، فرمايو اٿن:

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

راهہ شريعت هليا، تفڪر طريقؤن
حال حقيقت رسيا، معرفت ماڳئون
ناسوت ملڪوت جبروت، اي انعام لذائون
پس لاهوت لنگهائون، هاهوت متي هليا.

شاهہ صاحب معرفت ماڻڻ لاءِ اتي، لتيءِ اجهي کي مقصد ۽ وسيلو نہ بنايو آهي ڇاڪاڻ تہ اهي مادي اسباب هِن جي روحاني معراج ماڻڻ ۾ وڏي رنڊڪ ثابت ٿيندا:

ڦوت ڪڙايا ڪاپڙي، طعام نہ طاماعو،
سَين هنيائون سَج ۾، پهر نہ پينائو،
اَوَسَر آسائو، اتي گوندر گڏيا.

جئين تہ هُو سچو سالڪ ۽ معرفت اِلاهي جو صاحب آهي ان ڪري ڪيس علم آهي تہ اهي مادي اسباب ئي تہ آهن جيڪي ڪوڙن کي خراب ڪيو ڇڏين. ان بابت ليلا جو احوال ڏنو اٿس تہ هن کي مٽئي جي موهہ ۾ هائيءَ هڃايو هو.نماڻي نوريءَ بہ تہ پَٽَ جي راڻي ٿي پاڻ کي پڏائڻ پسند نہ ڪيو. سسئي ويچاري بہ پنيور جي عيش ۽ آرام کي ڇڏي هاڙهي، پبُ ۽ هالار جي هوڏ ۽ هٽ سان منهن ڏنو هو.

اهڙي طرح لطيف رحہ جي جوڳيءَ آڏو مادي اسباب ۽ دُنيوِي لذتون ڪا حيثيت نٿا رکن. هُو ڪِبر ۽ شاهي شان و شوڪت کان بالاتر لنگوٽيءَ تي قانع آهي. هِن جي آڏو محل ۽ ماڙيون ڪا شيءِ نہ آهن بلڪ هو تہ هاهوت (معرفت) ماڻڻ لاءِ ڪڙڪن پائي ڏاڍي ڏونگر جي پري واري پنڌ کي پسند ڪري ٿو.

ٻَڪ وڏائون ٻگرئين، جوڳي ڪندا جُڳَ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

طلب رکن نہ طعام جي، اوتيو پيئن اُج،
لاهوتين لطيف چئي، مَن ماري ڪيو مُچ،
سامي جهاڳي سَچ، وَسيئن ڪي ويجها ٿيا.

گويا طعام جي طلب نہ ڪرڻ ۽ اُج کي بہ اوتي پيئڻ هِنن جي اعليٰ اقدار ۾ شامل آهي يعني هر نفساني حرص ۽ هوس ۽ اسباب جي اهتمام کان قطعي بي نياز آهن، ڇاڪاڻ تہ سندن تنبڙيون ۽ گبريون خالي رهن ٿيون. هُو ڪوڙن سامين جي ويجهو نٿا وڃن پر الله سائين جي هر شيءِ کي انهن تي فوقيت ڏين ٿا.

نہ ڪي طعام تنبڙين ۾، نہ ڪي گبرين،
مون پڻ مَلا تَن، حاصل ڪي حال ٿيو.

ايئن ڪٿي ڇنجي تہ هِنن کي هِن نموني ئي حلل حاصل ٿيو آهي.
هي جوڳي وري ڪوڙن سامين کي اجهو هيئن راهہ ٻڌائن ٿا:

جيئن ٿا پڇن آن ڪي، تيئن جي پُڇن الله،
تہ رِڙهي لڌائون راهہ، لَٿين لک لطيف چئي.

جوڳي ويچارا روحاني منزل (ڪاپڙي ڪابول) ماڻڻ لاءِ وڏو پيٽ رکڻ جا عادي نہ آهن، هنن کي سدائين ڏہري حالت ۾ رهڻ ۾ مزو پيو اچي. هنن طمع ۽ نفساني خواهشن کي مغلوب ڪري ڇڏيو آهي جيڪي معرفت جي منزل ماڻڻ ۾ وڏيون رڪاوٽون وجهن ٿيون. جيئن شاهہ صاحب فرمائي ٿو تہ :

ڪشي ساڻ ڪَشن، ڏيل ڪيائون ڏبرا،
پيٽ نہ هيريائون پانهنجا، ڇوريءَ ساڻ ڇَسن.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

اهڙيءَ راهه رسنِ، ڪاپڙي ڪابَول ڪي.

هِن سُر ۾ بيا فقير ڪاپڙي آهن. هي اهو فقير آهي جيڪو پنهنجو من مارڻ لاءِ پنهنجي جسم ۾ لوهه، والاءِ زنجير وغيره وجهي پنهنجي صورت ڪي اڻ وڻندڙ ڪري.

هِن سُر ۾ شاهه لطيف رحـ هَٺَ ۽ وڏائي ۽ خودي ۽ خود غرضيءَ کي ماري نابود ڪرڻ لاءِ تلقين ڪري ٿو ۽ ٻڌائي ٿو ته سرمستانِ شوق پنهنجي جذبي ڪان اسير ٿي مخلوق خدا جي خدمت کي عبادت سمجهن ٿا. پنهنجي نفس کي قابو ۾ رکي، پنهنجي روح کي پاڪيزه منزلن سان روشناس ڪرائين ٿا:

ڪَيم ڪاپڙين جي، پهرئين ڏينهن پُروڙ،
سگها ساعت نه هيڪڙي، چارئي پهر چُور،
سدائين سيد چئي، هُونِ سناسي ۾ سُور،
جوڳي ساڻ ضرور، لِڪا پِٽَنِ لوڪَ ۾.

يعني مسلسل ڪوشش سان ماڳ، مڪان حاصل ٿئي ٿو. هِن سُر ۾ ڪاپڙي ڏهه ڏينهن چلو ڪاٽين ٿا ۽ ان ڪانپوءِ پنهنجي مقصد کي ماڻين ٿا.

مَن مُرادون پُنيون، ٻارهين ڏينهن ٻـئي،
جوڳي ان جاڻا کي، تي سڪيا سيپيئي،
سَمَانا سي ٿي، جي گر گڏجي آئيا.

سرمستيءَ حقيقي عشق جي ڪري انسان اهڙيءَ جاءِ تي وڃي پهچي ٿو، جو هو پاڻ وحدت جي يقين جو راز ٿي، وهمن جي ڪثرت تي غلبو حاصل ڪري وڃي ٿو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

ڪَنَ ڪَٽَ، ڪاپَٽَ، ڪاپڙي، لانگوٽيا لال،
لاهوتي لطيف چئي، موهيا نہ ڪنهن مال،
ههڙا جنين حال، هلو تہ تڪيا پسون تن جا.

جيئن انسان پنهنجي ويلي لاءِ آنَ ڪي طلبين ٿا تيئن جنين خدا وارا انسان رڳو روحاني پنڌ جي پيچا ڪن تہ وڃي راهہ ڳولي لهن ۽ مٿانهون سمورو ڪشالو لهي وڃي.

اڳتي فرمائي ٿو:

جئن ٿا پيچن آنَ ڪي، تئن جي پيچن پنڌ،
تہ رڙهي لڌائون رند، لَتِينَ لڪَ لطيف چئي.

اڳتي فرمائي ٿو تہ جيڪي مرڻ ڪان اڳ مري ويا آهن انهن ڪي رب نتو وسري ۽ اهي نانگا روحاني راهہ ۾ ننڊ نٿا ڪن، سدائين جاڳن پيا.

مَرڻ مُسلم جن، واحد تن نہ وسري،
مٿي سگر ڪاپڙي، نانگا ننڊ نہ ڪن
نيڻ سدائين تنِ، اوجاڳي اجاريا.

هن جي مطابقت سان شاهہ صاحب وڌيڪ فرمائي ٿو:

ساري رات سبحان، جاڳي جن ياد ڪيو،
ان جي عبداللطيف چئي، مٽيءَ لڌو مان،
ڪوڙين ڪنِ سلام، اچي آسڻ ان جي.

آخر ۾ اسان کي سُر رامڪليءَ مان اها هدايت ملي ٿي تہ پنهنجو نفس نهوڙي بيراڳي بڻجي رب پاڪ جي بندگي ڪرڻ روزا رکي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

رياضتون رچائي، پريتڻو پچائي، من ۾ محبت جو مچ مچائي ڪشالا ڪاٽي پنهنجو اندر اُجارڻ ۽ والي جي وصال لاءِ ويجهي وڃڻ. اهڙيءَ طرح نہ رڳو پنهنجي دنيا پر آخرت بہ اُجاري سگهجي ٿي.

ان سلسلي ۾ ڀٽائيءَ عام انسانن ۽ سُڪڙيات سالڪن کي سڏَ ڪندي عام دعوت ڏني ٿو:

پنيءَ پُڙڪ ڪن، باهيون ٻيراڳين جون،
هلو تہ سيکيون هتڙا، متي تِن مچن،
وتان سناسين، مون جڙ لڳي جان ۾.

○

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

پريتم پياسي

سُر رامڪلي ۾ آيل گورکنات جَتي

جَتي گورکنات گرو مڇندر نات جو پيارو چيلو هو ۽ جوناگڙهه (جهونا گڙهه) جو رهاڪو هو.

جَتي ان شخص کي چيو ويندو آهي جنهن ڪڏهن به ڪنهن استري سان ڀوڳ ڪرڻ ته پري جي ڳالهه آهي پر اِهو خيال دل ۾ ئي نه آڻيو هجي. هندو شاسترن مطابق اهڙا صرف ٽي شخص ٿي گذريا آهن جن کي "جَتي" چيو ويجي ٿو (۱) هنومان جتي (۲) لڇمڻ جتي ۽ (۳) گورکنات جتي.

ڀڳتي روايتن موجب اڄ ڏينهن تائين گورکنات جهڙو گياني ڀيو ڪو پيدا ٿيوئي ناهي. هي اڪيلو مڇندرنات جو چيلو هو، جنهن کي گرو کهڙي به رمز لڪائي سوال ڪندو هو ته هو يڪدم درست جواب ڏيندو هو. انهي ڪري هو پنهنجي گرو کان به گوءِ کٽي ويو.

جِتي گورکنات کي وڏو گياني مڃيو وڃي ٿو اُتي ان کي "جوڳ پنٿ" جو ستارو پڻ سمجهيو وڃي ٿو. هن "جوڳ پنٿ" کي ايترو ته فروغ ڏنو جو هن جي هاڪ پري پري تائين پکڙجي وئي. ان ڏس ۾ ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ صاحب لکي ٿو ته:

"جوڳي پنٿ جو باني بابا مڇندر نات چيو وڃي ٿو جو آسام

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

جو رهاڪو هو پر بابا مڇندر نات جي چيلي گرو گورکنات جوڳي پنٿ کي وڏيڪ فروغ ڏنو"*

جوڳ يا يوڳ ڪيترن ئي قسمن جو ٿيندو آهي جنهن ۾ هڪ "سنياس يوڳ" پڻ آهي جيڪو صرف اُهي يوڳي پچائيندا آهن جيڪي رهندا تہ هن سنسار ۾ آهن عام ماڻهن سان گڏ، پر انهن سان ناتا ٽوڙي ڇڏيندا آهن. اهڙين جوڳين کي "سنياسي" چئبو آهي.

ٻيا اُهي جوڳي هوندا آهن جيڪي هن دنيا کان بلڪل پري رهي تن کي تسيا ڏيئي گذاريندا آهن ۽ روح هڪ هنڌ ٽانيڪو هوندو اٿن. هي يوڳ بلڪل ڏکيو آهي ۽ هر ڪنهن جي وس جي ڳالهہ ناهي. اهڙي جوڳ جو ذڪر سرڪار پٽ ڌڻي بہ ڪيو آهي:

جُسي سندي جوڳ ري، مون نہ گهرجي ماهہ،
سامي منهنجو ساهہ، آئون نہ جيندي ان ري. **

هن جوڳ کي گرو گورکنات ئي هو جنهن وڏيڪ فروغ ڏنو. هن جوڳ ۾ جوڳيسر هڪ هنڌ ڪنهن جهنگ يا پهاڙ ۾ وڃي ويهندا آهن. يوڳ وديا موجب انهن کي صرف هڪ کجور جو اڌ شام جي وقت کائڻو آهي ۽ ڪن ڏينهن کان پوءِ اُهو بہ ڇڏي ڏيندا آهن ۽ پنهنجو روح الک سان اٽڪائي هفتن جا هفتا، مهين جا مهينا ۽ سالن جا سال هڪ هنڌ ٿي ويهي رهندا آهن. تن سدائين متي سان پريل هوندو اٿن، خاص ڪري بدن کي رک لڳل هوندي اٿن. اهڙي منظر کي سرڪار پٽ ڌڻي بہ چٽيو آهي:

---

* ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ، "ڏنون، پروليون، معمائون ۽ ٻول" - مقدمو صفحو نمبر ١٠- دفعو ٻيو سال ١٩٨٣. سنڌي ادبي بورڊ، حيدرآباد

** ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ، "شاهہ جو رسالو". صفحو ٣١١ سال ١٩٧٣ دفعو پهريون. ڀٽ شاهہ ثقافتي مرڪز ڀٽ شاهہ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

ويٺي جنهن ورهه ٿيا، متي سين ميري،
اکيون جنهن جون الک ڏي، پون ڏي نه پيري،
ڪارڻئان ڪڪا ٿيا، چراٽيا چيري،
لڙڪ لال، لطيف چئي، ڪنبي ۽ ڪيري،
نينهن نه نبيري، سور چرندي سنرو *

انهن جوڳين جي انئي پهر تون ئي تون لڳي پئي هوندي آهي،
جيئن:

سناسي ڪنهن سور ۾، وهلوريا وتن،
انئي پهر الک جو، ڪو وڍ ويراڳين،
سدائين صاحب پيء، تا ڪاپڙي ڪنبن،
جي راتو ڏينهن رمن، هلو ته تکيا پسون تن جا. **

جوڳي جوڳ تي ويهڻ وقت "بيراڳڻ" جيڪا ڪاٺ جي ٺهيل هوندي آهي، پنهنجي ڇاتي، پيشاني يا ڇاڙي جي هيٺيان لڳائي رکندا آهن ۽ ٻيو سامان جيڪو خاص جوڳين جو هوندو آهي تنهن ۾، جهنڊو، جهولي، چمٽو، مالها، سنک ۽ ترسول هوندو آهي جيڪو سدائين انهن وٽ هوندو آهي. پاسن کان تکا نوڪدار سوئا زمين ۾ اهڙي طرح کُپائي رکندا آهن جو انهن جو رُخ سڌو انهن جي سرير ڏانهن هوندو آهي، جيڪي جوڳي کي ڪِرَڻ باغفلت ڪرڻ وقت لڳي سجاڳ ڪندا آهن.

ڪي جوڳي جيڪي خاص ڪري جبلن جي غارن ۾ يا رٽن پٽن

* علامه آءِ آءِ قاضي؛ "شاھ جو رسالو"- صفحو ١٨١ - سال ١٩٨٦ - ڇاپو ٻيو - سنڌي ادبي بورڊ، حيدرآباد
** ايضا صفحو ١٦٣

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

۾ جتي عام ماڻهوءَ جو پهچڻ مشڪل هجي يوڳ ڪندا آهن. اُهي پاسي ۾ چيٽن جي دونهي دکائيندا آهن ۽ انهي جي رک پنهنجي بدن کي هڻندا آهن جنهن کي ”ڀڀوت“ چوندا آهن. اهڙو اشارو لطيف سائين به ڏنو آهي:

ميڙيو ڀاڻ ڀريون ڪيو، جوڳي جلائين،
سامي سگڙين سين، خوديءَ کي ڪائين،
هو جي تار به ٽڳائين، آئون نه جيندي ان ري *

”ناٿ“ سڏائڻ به ڪا سولي ڳالهه ناهي. جڏهن گورک بابا مڇندرناٿ سان مليو تڏهن هن ڀرين امتحان ورتو جنهن ۾ گورک بلڪل پاس ٿيو ۽ پوءِ هن کي اندري ناٿڻ جو حڪم ڏنو. اندري ناٿڻ لاءِ هڪ سئي ۽ هڪ مضبوط ڌاڳي جي ضرورت هوندي آهي. ڌاڳو سئي ۾ وجهي پنهنجي اندري جي کل ۾ ٽنبي چيلهه سان ٻڌي ڇڏيندا آهن. هن عمل کي ”ناٿڻ“ جو عمل چئبو آهي. ان ڪانپوءِ هو هڪ هنڌ ويهي يوڳ ڪمائيندا آهن ۽ هن ئي عمل ڪان پوءِ هو ”ناٿ“ سڏائيندا آهن. ناٿ جو ذڪر لطيف سرڪار هن نموني ڪيو آهي:

جي ڀائين جوڳي ٿيان، ته پر گروءَ جي پار،
هوائون هنگلاج ڏي، ويندي سڀ وسار،
نانگا ناٿ نهار، سامي وڏيءَ سڪ سين **

گورکناٿ نه صرف وڏو گياني، هڪ مها يوڳي ۽ يوڳ جو ڄاڻو هو بلڪ هڪ پختو ۽ اڙانگو شاعر پڻ هو. هن جا چيل پچن اڄ

* ڊاڪٽر نبي بخش، خان بلوچ ”شاهه رسالو“- صفحو ۴۰۹ ڏفعو ڀهريون سال ۱۹۷۴ ڇپائيندڙ ڀٽ شاهه ثقافتي مرڪز حيدرآباد
** ايضا صفحو ۴۲۰

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

بہ ڏاڍي اتساهہ سان ٻڌا ۽ چيا ويندا هئا. هي هڪ اهڙو عجيب و غريب شاعر هو جو هن جي شعر جون رمزون هر ڪنهن جي سمجهہ کان مٿي هيون. مثال طور هو چوي ٿو تہ: "اي گرو! مون هڪ اهڙو نمونو ڏٺو آهي جو هڪ سوراخ ۾ اُٺ لنگهي وڃي ٿو پر خرگوش ڦاسيو پوي ٿو. يا هڪ اهڙو ڪرشمو ڏٺم جو هيٺ پاٿياري ۽ مٿي ٻهيلڙو هو وڃي رهيا هئا. گرو گورکنات جي شاعري مان بہ ڪجهہ مثال طور پيش ڪجن ٿا:

(١)

ايڪ ناڳڻي ٽپڻوڪ چالي،
مورک نان او آڏ آڏ لاڳي.

ايڪ ناڳڻي مجهہ ڪون ڏراوي،
ستگرو بنان ڪون ڇڙاوي.

مارو مارو ناڳڻي جڳائو پمرو،
رام رس پيئي جي نان ڏر نہ جمرو.

ڪهي گورکنات مڇندر ڪا چيلا،
ماري ماري ممتا. پيا اپڌوتا.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

(٢)

جان لي من جان لي، وچن گران را مان لي.
تين پانڊو پانچ ڪوجو، آٺ ڏارو ڪاٺ جي،
آئو هنسا پيئو پاڻي، ترڀٽي ڪي گهاٽ جي.

مونٽ پانڊو نام ڪوجو، پائو آسا پان جي،
سڪمٽا گهر ڪرو آسڻ مٽي آوي گمان جي.

ڪونڻ جوگي چڪر ڀيدي، ڪهان گُر جا جاءِ جي،
ڪونڻ سينچي ڪونڻ پيئي، ڪهان رهه سماءِ جي.

گيان جوگي چڪر ڀيدي، گگهن گرجا جاءِ جي،
سُرت سينچي نرت پيئي، سُن ۾ رهي سماءِ جي،

رام ممتا ميٽ سنسا ميل ڌورا ڌوءِ جي،
سرٽي مڇندر ”گورک“ ٻوليا، جوگي ايسا هوءِ جي.

مٿيان ڏنل پڇن مثال طور پيش ڪيا اٿم. هُئين گرو گورکناٿ جا ڪئين عجيب و غريب پڇن ٻه ملن ٿا جن جو مطلب صرف صوفي پنٿ جا ڄاڻون ئي ڄاڻن ٿا. باقي عام ماڻهو سمجهي نٿو سگهي.

هُئين سُر رامڪلي سڄو جوڳين جي ساراهه سان ڀريو پيو آهي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

ليڪن سرڪار پٽ ڏٺي گروگورڪنات جو صرف هڪ ئي بيت ۾ واضح طور نالو ورتو آهي. پاڻ فرمايو اٿن:

لنگ ڪڍيائون لانگ، موٽي ڪن نہ مسحو،
جا اسلامان اڳي هئي، سا سڱائون پانگ،
سامي ڇڏي سانگ، گڏيا گورڪنات کي. *

○

* علام آء آء قاضي، شاهہ جو رسالو" ـ صفحو ١٧٦ ـ چاپو پيو ـ سال ١٩٨٦ ـ سنڌي ادبي بورڊ، حيدرآباد

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

پروفيسر مير محمد پيو

سر رامڪلي جو مجموعي مطالعو

”احوال عبداللطيف“ مطابق شاهہ صاحب رحہ جي ولادت سترهين صدي عيسوي جي آخر ۾ تي ۽ ارڙهين صدي عيسوي جي آڌل ڏاري هن بزرگ ڀلاري هيءُ جهان ڇڏيو. سندس وفات ٽيهٺ سالن جي عمر ۾ ٿي. جيستائين سندس شاعري جو تعلق آهي تہ جيڪڏهن لاڪيٽي لطيف رحہ شعر جي شروعات ارڙهين صدي عيسوي جي اوائل يعني جوانيءَ ۾ ڪئي هجي، تہ ان حساب سان اڄ تائين شاهہ صاحب رحہ جي ڪلام کي اٽڪل اڍائي صديون گذري ويون آهن. ارڙهين صدي عيسوي جي اوائل ۾ سندس سنڌي زبان ۾ چيل ڪلام کي نظر ۾ رکجي ٿو تہ هيءَ ڳالهہ تسليم ڪرڻي پوندي تہ سندس ڪلام اڄ بہ نہ فقط نت نئون، بلڪ مٿانهين مقام تي نظر ايندو.

شاهہ صاحب رحہ جي ڪلام ۾ سندس فڪر خواهہ ڪم آندل ٻولي جي وسعت ۽ گهرائيءَ کي ڏسجي ٿو تہ هن حقيقت کان انڪار ڪري نہ ٿو سگهجي تہ شاهہ صاحب رحہ کانپوءِ اڄ تائين ڪيترائي قادرالڪلام شاعر پيدا ٿيا آهن، مگر اهي ڪنهن بہ طرح سندس ڪلهي جوسي تي نہ سگهيا آهن.

حيرت جي ڳالهہ آهي، تہ سيد عبداللطيف ڀٽائي رحہ مدرسي يا

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

مڪتب ۾ ڪنهن استاد آڏو پٽي ۽ پنو ڪٽي ڪو سبق به نه ورتو. انڪري سندس ڪلام بظاهر هڪ "أمي" شاعر جو ڪلام ئي ته چئبو. بيشڪ! هو هڪ فطري شاعر هو، جنهن کي قدرت طرفان ڏات عطا ڪئي وئي هئي. هن جو استاد فطرت ئي ته هئي. ٻيءَ صورت ۾ سندس ڪلام ۾ ڪم آندل قرآني آيتون ۽ حديثون، توڙي فڪر و فهم خواه انساني اقدار جا نادر نڪتا ۽ حڪيما نه اقوال هڪ فطري شاعر جو ئي ورثو ٿي سگهن ٿا، جو ته سندس ڪلام تي ٿوري ئي سوچ بعد علم جا اڪابر عالم توڙي فلسفي حيرت زده ٿيو وڃن ٿا. اهو سڀ ڪجهه علم حاصل ڪرڻ جي ظاهري اسباب ۽ وسيلن کان بي نياز هڪ "امي" جو عظيم ڪارنامو چئجي، ته مناسب ٿيندو. هتي هيءَ ڳالهه بلڪل واضح ٿي وڃي ٿي ته قدرت طرفان ڏنل ڏات وارو "ڏات ڏٺي" ظاهري علم جو محتاج نه ٿو رهي، بلڪه هو هر وقت فطرت جي مشاهدي ۽ مطالعي ۾ مستغرق رهي ٿو. ظاهر آهي ته ان جي علم جو سرچشمو فطرت ئي هوندي آهي، ۽ نه ظاهري علوم. اهوئي سبب آهي جو شاهه صاحب رحه جو سمورو ڪلام انسان جي عظمت ۽ ان جي رهبري ۽ هدايت جو وسيلو چئجي ته وڌاءُ نه ٿيندو. بيشڪ، هو انسانيت جو علمبردار آهي.

شاهه صاحب رحه جي ڪلام مان سر رامڪلي کي نظر ۾ رکجي ٿو، ته ان ۾ ڪيترا اهڙا اهڃاڻ ملن ٿا، جيڪي هڪ انسان جي عظمت جو دليل ۽ ان جي رهنمائي لاءِ روشني جي مينار جي حيثيت رکن ٿا.

چيو وڃي ٿو ته شاهه صاحب رحه جو سر رامڪلي وارو ڪلام سندس جوانيءَ واري دور جو ڪلام آهي. هيءَ اهو دور آهي، جنهن ۾ شاهه صاحب مجازي مهميز ملڻ بعد عشق جي آخري يعني حقيقي ۽ الاهي منزل ماڻڻ لاءِ سرگردان رهي ٿو. ٻين لفظن ۾ هيئن چئجي ته

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

"المجاز قنطره الحقيقت" يعني مجاز حقيقت جي ڏاڪڻ آهي، جي مصداق ان تي پوري طرح عمل ۽ سڀني ۾ محو رهي ٿو.

هڪوار شاهه صاحب رحه کي هنگلاج وڃڻ وارا جوڳي، ڪاپڙي يا آديسي گنجي ٽڪر ۾ مليا، ته شاهه صاحب رحه به انهن سان هنگلاج هلڻ لاءِ پنهنجي خواهش جو اظهار ڪري ٿو. ان ڪانسواءِ گنجي ٽڪر ۾ هن جيڪي پارهن راتيون، سناسين سان گهاريون تن جو پنهنجي ڪلام ۾ به ذڪر ڪيو اٿس، انڪري انهن سناسين سان صحبت ته هيڪاري شاهه صاحب رحه کي هنگلاج هلڻ لاءِ شوق ڏياريو. هڪ روايت مطابق ته پٽ ڌڻي بادشاهه پورا ٽي سال هنن جوڳين سان گڏ سفر ڪيو. شاهه صاحب هن ساري سفر ۾ هنن سامين جي سنگت ۾ سندس عادتن، لڇڻ ۽ گڻن جو گهرائيءَ سان اڀياس ڪيو. ڏٺو ويندو ته شاهه صاحب رحه سندن گڻن کي ئي نظر ۾ رکيو آهي. جيئن ته هو نانڪ جا پوڄاري آهن ۽ شاهه صاحب هڪ موحد مسلمان آهي، انڪري سامين جي صحبت ۾ هو نانيءَ جو پوڄاري ته نه ٿي سگهيو آهي، بلڪ هن هڪ مسلمان صوفيءَ جي حيثيت ۾ تصوف جي منزلن شريعت، طريقت، حقيقت ۽ معرفت کي ئي نظر ۾ رکيو آهي، جن کي ٻين لفظن ۾ ناسوت، ملڪوت، جبروت ۽ هاهوت سڏجي ٿو. جيئن پاڻ فرمايو اٿس:

راهه شريعت هلئا، تفڪر طريقون،
حال حقيقت رسئا، معرفت ماڳون،
ناسوت، ملڪوت، جبروت، اي‍ءَ انعام سندون،
پس! لاهوت لنگهئون، هاهوتي مٿي هلئا.

در حقيقت هاهوت مٿي هلڻ ئي ته الاهي عشق واري واٽ آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

ان ڪانسواءِ شاهه صاحب رحه مٿين منزل ۽ مقصد ماڻڻ لاءِ جيڪي اعليٰ انساني اوصاف ۽ اهڃاڻ نظر ۾ رکيا پي هئا. نفس تي قبضو، خودي، هٺ، پاڻ، پاڻ ۽ آئون کي ڪائڻ، فنا ۽ رضا جو قائل ٿيڻ، توحيد الاهي ۾ يقين ڪامل، فڪر، نياز ۽ نئڙت، جاڳڻ ۽ وسيرو نه وهڻ، مادي اسباب کي زندگي جو محض مقصد نه سمجهڻ ۽ ان سان گڏ عظيم مقصد ماڻڻ لاءِ ڪشالا ڪڍڻ وغيره، درحقيقت مٿي ذڪر ڪيل اعليٰ اوصاف ئي سر رامڪلي جو مرڪزي خيال ۽ نقطو آهن. مثال طور نفس تي قبضو ۽ خوديءَ کي ڪائڻ لاءِ شاهه صاحب ڪهڙو نه سهڻو فرمايو آهي:

ميڙيو پاڻَ پَريون ڪيو، جوڳي جلائين،
سامي سگڙين سين، خوديءَ کي ڪائين،
هو جي تار ۾ تڳائين، آئون نه جيندي اُن ري.

يا

بابُو بِڪاري ٿيا، پَجي ڇڏيائون پاڻُ.

هن ۾ ڪو شڪ نه آهي ته نفس انسان جو وڏو دشمن آهي، جنهن کي ٻين لفظن ۾ "نفس اماره" چئجي ٿو. شاهه صاحب جي زباني هيءُ پاڻ، پاڻ ۽ خودي نفس اماره ئي ته آهي، جنهن ڪري انسان ۾ ڪبر، هٺ، وڏائي اچي واسو ڪري ٿي. قرآن مجيد ۾ هن کي "هَوىٰ" چيو ويو آهي. ارشاد رباني آهي، "لا تتبع الهوىٰ" يعني "خواهش يا نفس جي تابعداري نه ڪريو". شاهه صاحب رحه به ان خواهش، نفس ۽ خوديءَ کي ڪائڻ لاءِ صلاح ڏني آهي. هيءُ سچ آهي ته ڪامل انسان ڪڏهن به نفس جي تابع نه رهندا آهن، بلڪ نفس انهن جي تابع رهندو آهي، جيڪو اڳتي هلي "لوامه" ۽ پوءِ "مطمئنه" واري منزل ماڻيندو آهي. هيڏانهن وري شاهه صاحب "فنا ۽ رضا" متعلق هيئن فرمايو آهي:

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

نــامـرادي نــجـهـرو، عَـدم اوتــارون،
رضا راڄ سندون، مور نہ مگن ڪي پيو.

سچ تہ هيئن آهي تہ سچا سامي، جنهن کي ٻين لفظن ۾ ”ڪامل انسان“ چئجي ٿو، ايڏا تہ قانع ۽ شاڪر هوندا آهن، جو غم هجي يا خوشي يا رنج والم يا راحت، مطلب تہ هو هر رضا تي راضي رهڻ وارا هوندا آهن. جيئن تہ سندن اصل ماڳ يا منزل، عدم، نيستي يا فنا هوندي آهي، ان ڪري هو ڪنهن بہ شيءِ جي قلت يا ڪثرت ۽ رنج و راحت کان قطعي بي نياز هوندا آهن. جڏهن تہ اهڙن ڪامل انسانن جو عقيدو ئي ”ڪل من عليها فان“ هوندو آهي يعني قرآن حڪيم جي فرمان مطابق ”سڀ فنا ٿيڻ وارو آهي“، تڏهن اهي دنيوي اسباب کي زندگي جو محض مقصد سمجهن ئي ڪونہ. بس! فنا ۽ رضا هنن جو سرمايہ حيات هوندو آهي.

جيتري قدر عقيده توحيد جو تعلق آهي تہ سچا سامي يا انسان اهڙا تہ ڪرا ۽ تيز هوندا آهن جو ”الف“ الله کان سواءِ سندن چت ۾ ٻيو ڪجهہ ڪين چڙي. هو ٻيائي يا ٻہ وائي جا ڪڏهن بہ قائل نہ رهن. هنن جي هردي ۾ رڳو الف جي هبڪار رهندي آهي. ههڙا ڪامل انسان شرڪ جا قطعي دشمن رهندا آهن. جيئن شاهہ صاحب فرمايو آهي:

الف آديسين، چونڊي رکيو چت ۾.

فڪر، نياز ۽ نٺڙت واري وصف کي نظر ۾ رکجي ٿو تہ هي ڳالهہ ثابت ٿي وڃي ٿي تہ مٽيءَ مان پيدا ٿيل آدم عظيم ۽ باهہ جي پيدائش ملائڪ عزازيل قيامت تائين لعنت جو نشان بڻجي ٿو. گويا آدم جي پڇتاءَ، نياز، نٺڙت ۽ عجز کيس افضل ۽ اعليٰ بنايو ۽ عزازيل جي ڪبر، نافرماني ۽ سرڪشي کيس ذليل و خوار ڪيو. گويا لعل، لعنتي ٿي ويو. تڏهن تہ شاهہ صاحب فرمايو:

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

وچ لاهوتي لوءِ، عجز ڪـي آڏو ڪـري.

ائين ڪٿي چئجي تہ لوءِ يا منزل ماڻڻ لاءِ عجز ئي تہ ڪم آيو. ان ڪانسواءِ هھڙن ڪامل انسانن جي فڪري ڪيفيت شاهہ صاحب رحہ جي زباني اجهو هيئن هوندي آهي:

"مونا طور سينا"، سدا سـنـاسـيـن،
سجدي ۾ سيد چئي، ڳـوڙهـا ڳـوڙهـيـن
"فڪان قاب قوسين او ادنيٰ"، ٿا نانگا ائين نمن،
"ڪل من عليها فان" باقـي ڪـين بچن،
"الله وَلِي الذين آمنوا يخرجهم من الظلمات الي النور"،
ٿا اهڙيءَ پَر پرن
"خر موسيٰ صعقا"، جوڳـي جُنگ جلن،
سيد چئي سندين، تون ڪل پڇين ٿو ڪهڙي؟

لاڪيٽي لطيف رحہ جي هن شعر مان سچي تعريف آقائي نامدار صلي الله عليہ وسلم ۽ صحابہ ڪرام رضوان الله جي نسبت سان ٿي تہ آهي. ڏسڻ ۾ ائين ٿو اچي تہ شاهہ صاحب رحہ الله جي حبيب جي عشق ۽ محبت ۾ رچي ريتو ٿي ويو آهي. ان ڪان سواءِ هي جملہ اجمعين عجز و انڪساري، ذڪر و فڪر ۽ مراقبہ ۾ مستغرق هئڻ، هي قرب الاهي واري ڪيفيت، هي ڪشالا ۽ محنتون، اچ بک تي راضي رهڻ وغيره "ڪامل انسان" جا اوصاف ٿي تہ هوندا آهن. جن ڪان شاهہ صاحب رحہ ڀلي ڀت واقف آهي.

سُر رامڪلي مان جنهن وڏي وصف جو اشارو ملي ٿو، سا آهي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

وسيرو نہ وِهڻ، بلڪ جاڳڻ. هيءَ ڳالهہ چڱي طرح ڄاڻڻ گهرجي تہ هيءَ دنيا خوشيءَ يا راحت جو مقام نہ آهي، بلڪہ هيءَ دنيا دارالمحن آهي. ان ڪانسواءِ هتي قدم در قدم خطرا ۽ مشڪلاتون آهن، جن ۾ انسان جو ازلي دشمن ابليس بہ هڪ آهي. هيءَ ڳالهہ بہ ڌيان ۾ رکڻ جوڳي آهي تہ انسان کي هن دنيا ۾ جا گهڙي گهارڻ لاءِ ملي، سا غفلت ۽ گينواري ۾ گنوائڻ نہ گهرجي. چڱو تہ هيئن آهي تہ جاڳجي گهڻو ۽ ننڊ ٿوري ڪجي، جو تہ ابدي آرام حاصل ڪرڻ لاءِ وسيرو ٿي نہ وِهڻو آهي، بلڪہ هن لاءِ ڪافي ڪشالو ۽ محنت درڪار رهي ٿي. تڏهن تہ شاهہ صاحب فرمايو:

ويھہ مَ وسيري، تون ڪي جاڳي اور الله سين،
سُتي سجڻ نہ ملي، آهي ايءَ ڪري،
جي اوسيئڙي آڌيءَ اُٿن، تنين واڳ وري.

ڏنو ويندو تہ هي اوسيئڙي آڌيءَ اٿڻ عابدن جي تهجد جو وقت آهي، جڏهن رات جا فرشتا رحمت لاءِ صدائون ۽ سڏ ڪندا آهن. جيئن اڳ بيان ڪيو ويو آهي تہ آديسين جي اعليٰ اوصاف ۾ هيءَ وصف بہ وڏي اهميت جي حامل هوندي آهي تہ هو مادي اسباب کي زندگيءَ جو محض مقصد نہ سمجهندا آهن. انڪري سُر رامڪليءَ مان هيءَ ڳالهہ بہ چڱيءَ طرح معلوم ٿئي ٿي تہ شاهہ صاحب رحہ سچ پچ انهن کي زندگي جو محض مقصد نہ سمجهيو آهي. جئن پاڻ فرمايائين:

ٻَڪَ وڏائون ٻگرين، جوڳي ڪندا جيج،
طلب رکن نہ طعام جي، اوتيو پين اُڄ،
لاهوتين لطيف چئي، من ماري ڪيو مڄ،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

سامي جهاڳي سج، وسئن کي ويجها ٿيا.

شاهہ صاحب رحہ جي فڪر مطابق، هيءَ "وسئن" روحاني معراج آهي جنهن جي حاصلات لاءِ شاهہ صاحب هڪ نادر نسخو بہ ٻڌايو آهي، جنهن جا اجزائي ترڪيبي هي آهن. جهڙوڪ بڪ بگرين وجهڻ، يعني بڪ جو احساس ۽ اظهار تہ نہ ڪرڻ، بلڪ جج يا ڏو ظاهر ڪرڻ، اڄ هوندي بہ پاڻيءَ جيان اوتي ان کي پي وڃڻ، من مڃ جيان مارڻ يعني نفساني خواهشن کي ختم ڪرڻ، هن نسختي جون اهڙيون موثر ستيون آهن، جن جي استعمال ڪرڻ سان شفا لازمي ۽ يقيني ٿيو پوي ٿي، گويا روحاني معراج مليو وڃي. هيڏانهن وري شاهہ صاحب رحہ التي چال هلڻ وارن لاءِ هيئن بہ فتويٰ ڏيئي ڇڏي تہ:

جنهن سناسيءَ سانديو، گندي ۽ گراهہ،
انهيءَ ڪان الله، اجا آڳاهون ٿيو.

يا

گولا جي گراهہ جا، جوڳا سي جوڳي،
ڦتل سي ڦوڳي، جنين شڪم سانديا.

گويا پـلاري پٽ ڌڻي رحہ هيءُ واضح فيصلو ڏيئي ڇڏيو تہ مادي اسباب زندگي جو محض مقصد نہ آهن، پر جيڪڏهن اجا بہ ڪنهن انهن کي اهميت ڏني تہ اهي يقين سان جوڳا جوڳي ۽ ڦتل ڦوڳي ٿي هوندا ۽ اهي ڪڏهن بہ انسانيت جي ڪمال ۽ الاهي قرب ۽ وصال جي حاصل ڪرڻ ۾ قطعي طور ڪامياب ٿي نہ سگهندا.

هتي هيءَ ڳالهہ بہ ظاهر ٿي وئي تہ شاهہ صاحب جو سر رامڪلي سندس فڪر و فهم خواهہ عملي جدوجهد ۾ استغراق جو دور پيو معلوم ٿئي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

ڊاڪٽر محمد يعقوب مغل

سُر رامڪليءَ جو فلسفو

سنڌ صدين کان الله وارن، ولين صوفين ۽ درويشن جو آستان رهي آهي، جن هميشه ماڻهن کي پيار ۽ محبت، امن ۽ آشتي ۽ ڀائيچاري ۽ اخوت جي تبليغ ۽ تلقين پئي ڪئي آهي. شاهه عبداللطيف ڀٽائي به انهن عظيم شخصيتن مان تي گذريو آهي، جنهن تي هن ڌرتي جا رهواسي بجا طور فخر ڪري سگهن ٿا. شاهه ڀٽائي جهڙيون شخصيتون صدين کان پوءِ پيدا ٿينديون آهن. سندن ڪلام ۾ اهڙي روحاني ڪشش آهي جو پڙهيل ڪيس عارف ۽ عالم، صوفي ۽ آفاقي شاعر ٿا چون، ته عام ماڻهوءَ کي شاهه جي ڪلام ۾ پنهنجي جذبات جو عڪس نظر اچي ٿو. هو شاهه جا بيت ۽ وايون، ذوق ۽ شوق سان ٻڌن ٿا. دراصل ڀٽائي جو ڪلام هڪ آئيني جي مثل آهي، جنهن ۾ هر هڪ کي پنهنجي دل جي ترجماني نظر اچي ٿي. هن ڌرتي جا رهواسي چاهي مسلمان هجن يا هندو، شاهه جي ڪلام ۽ پيغام جا شيدائي آهن. مسلمانن لاءِ سندس ڪلام قرآن جو تفسير آهي ته وري هندو ڪيس سامي ۽ ويدانت جو پرچارڪ ٿا سمجهن. سندس سارو ڪلام صوفيانه روحاني افڪار سان ڀرپور آهي ۽ پاڻ پنهنجي ڪلام ۾ ائين پنهان آهن، جيئن جسم ۾ جان، گل ۾ خوشبوءِ ۽ عطر ۾ سُرهاڻ. سندس لافاني ڪلام ۾ عالمگيري حقائق ۽ حقيقت تي مبني مشاهدات نمايان ۽ نروار آهن. شاهه

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

صاحب سنڌ جي لوڪ داستانن کي تمثيلي نموني ۾ حق جي پيغام ۽ صوفيانہ افڪار جي ڦهلاءَ لاءِ استعمال ڪيو آهي. سندس ڪلام روحانيت جي رنگ ۾ رڱيل آهي. لطيف سائين پنهنجي شاعري جي ذريعي پنهنجي فڪر ۽ پيغام کي سنڌ جي ڪنڊ ڪڙڇ تائين پهچايو. سندن ڪلام ۾ ڌرتي سان بي پناهہ محبت ۽ مظلومن لاءِ اميد جا ڪرڻا نظر ايندا. سندس ڪلام ڀٽڪيل انسانيت لاءِ ڇٽڪ ترياق مثل آهي.

شاہ امن ۽ آشتي جو پيغام ڏنو آهي. سُر رامڪلي ۾ لطيف سائين سامين، سناسين ۽ جوڳين سان گڏ رهي سندن خانگي زندگي جو مشاهدو ڪرڻ بعد هڪ نئون فڪر ۽ فلسفو پيش ڪيو آهي. اهو فلسفو فنا في الله جو فلسفو آهي. شاہ جوڳين ۽ سناسين جي زندگي تي روشني وڌي آهي ۽ پنهنجي ”انا“ کي عشق الاهي ۾ گم ڪرڻ جو پرچار ڪيو آهي. هن راڳڻي ۾ بظاهر تہ سناسين جي روز مرهہ زندگي جي عڪاسي ڪئي ويئي آهي ۽ ٻڌايو ويو آهي تہ سناسين وٽ ”آءُ“ ذري برابر بہ ڪونهي. هنن پنهنجو پاڻ کي دنياوي طمعن ۽ مال ۽ دولت کان پري رکيو آهي ۽ سندن نظر ۾ مال ۽ ملڪيت جي ڪابہ اهميت ڪونهي. هو سنسار سان سڀ لاڳاپا لاهي ڇاڻ هوندي بہ ڇاڻ جو ڏيکاءُ نٿا ڪن. سارو وقت اکين مان آب پيا وهائين ۽ وٽن ذات جو حساب ناهي. هو سارو وقت عشق جي آتش ۾ پيا پچن ۽ پنهنجو وجود وڃائي ڪل سان مليل آهن. جوڳين ۽ سناسين ۾ وسعت نظر ڏيکاري ويئي آهي ۽ شاهہ در اصل تمثيلي انداز ۾ نياز ۽ نئڙت، صبر ۽ شڪر، قناعت ۽ راضي برضا رهڻ جو درس ڏنو آهي. شاهہ صاحب فرمائي ٿو تہ:

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

جي پائين جوڳي ٿيان، تہ سگ سيپيئي ڇنُ
وجي دَرِ دوستن جي، نانگا ڪيم نِنُ
پَٽِ تنين جي پن، جن پُڄهي نہ پُڄهيو.

شاهہ صاحب جي اها وڏي خوبي آهي جو هو زندگي جي مشڪل مسئلن جي باري ۾ پنهنجن تجربن جي روشني ۾ پنهنجي ڪلام ۾ اهڙي سهڻي انداز ۾ اظهار ڪري ٿو، جو عام توڙي خاص متاثر ٿئي بغير رهي نٿو سگهي.

حقيقت ۾ جيسين "پاڻ" جو احساس آهي، تيسين روزا ۽ نمازون بہ اجايون آهن. تڪبير جو مطلب بہ اهو آهي تہ ايتري قدر خدا جي طرف متوجهہ ٿجي، جو پاڻ وسري وڃي:

رَهيا اُٿيئي راتِ، صُبُحَ ويندا صابري،
لَئن لَئن مَنجهہِ لَطيفُ چئي، ڪَرِ تنين جي تاتِ،
سَنڌي جوڳِيان ذاتِ، پيري ڪنهن ياڳ مڙي.

سُر رامڪلي ۾ شاهہ صاحب سامين ۽ جوڳين جي زندگي جي عڪاسي ڪندي تمثيلي انداز ۾ اسلام جي بنيادي اصولن کي اهڙي انداز ۾ بيان ڪيو آهي، جو پڙهندڙ پاڻهي متاثر ٿي اسلام جي حقانيت جا قائل ٿي ويا ٿي.

در اصل شاهہ صاحب جنهن رواداريءَ سان دينِ اسلام جي خدمت ڪئي آهي، اها قابل تعريف آهي. ١٢٥٨ع ۾ بغداد جي تباهي بعد مولانا جلال الدين رومي جنهن نموني سان مسلمانن جو حوصلو بلند ڪيو ۽ جنهن نموني سان اسلام جي بنيادي تعليم کي ڦهلايو آهي، شاهہ لطيف اُن روايت کي زنده ڪيو آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

مولانا رومي پنهنجي مثنوي کي قرآن سان تشبيهه ڏني آهي. پاڻ چوي ٿو: ”مثنوي و معنوي و مولوي، هست قرآن در زبان پهلوي“. بلڪل انهيءَ جيان شاهه لطيف به چوي ٿو:

جي تون بيت ڀائين، سي آيتون آهن
نيو من لائين، پريان سندي پار ڏي

شاهه عبداللطيف رحه جو پنهنجو هڪ خاص انداز بيان آهي. هو ديني ارڪان جي پابنديءَ جي به تلقين ڪري ٿو ۽ اولياءَ الله جي عظمت جو به ذڪر ڪري ٿو. پاڻ فرمائي ٿو:

ساري رات سبحان، جاڳي جن ياد ڪيو
ان جي عبداللطيف چئي، مِٽي لڌو مان
ڪوڙين ڪن سلام، آگهه اچيو ان جي.

شاهه صاحب جوڳي بنجڻ لاءِ ڪلمي سان گڏ پنج وقت جي نماز ۽ ماهه رمضان جا ٽيهه روزا رکڻ به ضروري سمجهي ٿو. جڏهين ڪو شخص شريعت جي پابندي ڪري ٿو ته پوءِ رب کي سڃاڻڻ جو اهل بنجي ٿو ۽ صوفي سڏائڻ جو مستحق ٿئي ٿو.

شاهه صاحب چوي ٿو ته:

جي ڀانئين جوڳي ٿيان، پَرَ ڪلمي جي پارِ
پنجن سان پورو ره، آيا ٽيهه مَ ٽار
تڏهين ڏاڪا ڏار، جڏهين راهه سڃاڻين رب جي.

شاهه صاحب جو سچو فلسفو اسلامي تصوف جي رنگ ۾ بيان ڪيل آهي. شاهه صاحب شريعت جي پابندي سان گڏوگڏ روحاني رمزن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

ڏانهن به اشارو ڪري ٿو. پاڻ فرمائي ٿو ته:

روزا نمازون، اِيءُ پڻ چڱو ڪم
اوُ ڪو ٻيو فهم، جنهن سان پسجي پرين

اهي روحاني رمزون ڇا آهن، انهن جي وضاحت سُر رامڪلي ۾ ڪندي شاهه صاحب چوي ٿو ته:

جي ڀانئين جوڳي ٿيان، ته طمع ڇڏ تمام
گولا جي گولن جا، تن جو ٿي غلام
صبر جي شمشير سين، ڪر ڪيني کي قتلام
ته نانگا! تنهن جو نام، لکجي لاهوتين ۾

مطلب ته سٺي انسان بنجڻ لاءِ لالچ ڇڏڻي ضروري آهي ۽ دل مان بغض ۽ ڪينو ڪڍڻ لازمي آهي. شاهه صاحب وري ٻي هنڌ سُر رامڪلي ۾ فرمائي ٿو ته:

مُنهن مِحراب پرين جو، جامعَ سڀ جهان
فَرَهِي تان فرقان جي، ڪاتِيائون قرآن
اَڏامــي ات ويو، عَقلُ ۽ عِرِفان
سيوئي سُبُحان، ڪاڏي وڃي نِيتيان.

اسلامي ارڪان جي پابندي هر مسلمان تي بلا شبهه فرض آهي، پر الله تعاليٰ جي قربت لاءِ ٻيون به ڪي شيون لازمي آهن. قرآن حڪيم ۾ اچي ٿو ته:

اِنَ الله يُحِبُ المحسنِين

(ترجمو) الله سائين احسان ڪندڙن جو دوست آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

وري بي هنڌ قرآن شريف ۾ آهي تہ:

اِنَ الله مَعَ الصابِرِين.

(ترجمو) الله صبر ڪرڻ وارن سان گڏ آهي.

قرآن شريف ۾ چڱن ڪمن ڪرڻ وارن لاءِ بشارت ڏني ويئي آهي: ”اِنَ الَذِينَ آمَنوا وَ عمِلوالصالِحات“. جنهن جو مفهوم هي آهي تہ ايمان وارن ۽ چڱن ڪمن ڪرڻ وارن لاءِ دائمي خوشي آهي.

شاهہ صاحب انهيءَ فڪر کي پنهنجي ڪلام ۾ هن ريت بيان ڪيو آهي:

شيئون شريعت جا تابع ٿيا تمام
تِن ڪي طريقت جو مَن ۾ مچ مدام
هليا حقيقت سامهان معرفت مدام
”اِنَ الَذِينَ آمَنوا وَ عمِلوالصالِحات“، سٽي آيو تن آرام،
جنت پيتائون جام، گر کي گڏ ڪاپڙي.

شاهہ عبداللطيف صوفياني انداز ۾ پنهنجي دور ۾ اسلام جو جيڪو پيغام ڏنو. انهيءَ جو اهو نتيجو نڪتو تہ سوين هزارين ماڻهو صوفي بنجي ويا ۽ شرڪ کان پري هٽي ويا. اهوئي سبب آهي جو اڄ بہ سنڌي هندن، جن شاهہ جي ڪلام کان متاثر ٿي صوفيانہ نظريا اختيار ڪيا، انهن وٽ شرڪ جي بوءِ بہ ڪانهي ۽ اهي جيستائين شاهہ جو رسالو پڙهندا رهندا، تيسين بت پرستي ۽ شرڪ جي ويجهو نہ ويندا. ڪيترا هندو شاهہ صاحب جي ڪلام کان متاثر ٿي لِڪي لِڪي قرآن شريف پڙهندا هئا. ڪيترا تہ وري مسلمان بہ ٿيندا رهيا جنهن جو اهو نتيجو نڪتو جو پاڪستان قائم ٿيڻ وقت سنڌ ۾ هندو وڃي رڳو ٢٧

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

سيڪڙو رهيا هئا.

شاهه صاحب جيڪي ٽي سال جوڳين ۽ سناسين ۾ گذاريا اتي اسلامي تصوف جي پرچار ڪري گرنار ۽ جوناڳڙهه جا ڪيترا هندو سناسي ۽ جوڳي اسلامي تعليمات ۽ اسلامي تصوف کان بي حد متاثر ٿيا.

در اصل رامڪليءَ جي سُر ۾ قرآن جو فلسفو اهڙي صوفياڻي انداز ۾ بيان ڪيو ويو آهي، جو پڙهندڙ پاڻيهي اسلامي تعليمات ڏانهن مائل پيو ٿيندو. شاهه صاحب فرمائي ٿو ته:

مونا طُورِ سِينا سَندا سَناسِيَنِ،
سَجِدي ۾ ، سَيدُ چَئي، گوڏا گودَڙِيَنِ،
"فَکَانَ قَابَ قَوسَيَنِ او اَدنيٰ"، تا نانگا ايئن نَمَن،
"کُلُ مَن عَلَيهَان فَانِ"، باقِي ڪين بچَنِ،
"اللهُ وَلي الَذِين آمَنوا يُخرِجُهُم مِنَ الظُلمَاتِ اِلَي النُورِ" تا اِهڙِي پرِ پُرَنِ
"خَرَ مُوسيٰ صَعِقًا"، جوڳِي جُنگَ جَلَنِ،
مُشاهِدو مَحبُوبَ جو، اُتي آديسِينِ،
رِيءَ پَسَڻَ، رِيءَ سُڻَڻَ، رِيءَ وِصالَ وِهَنِ،
رِيءَ پَرَڻَ، ري پولَڻَ، تا اِهڙِيَ چَالَ چَلَنِ،
سَيدُ چئي سَندِيَنِ، ڪَلَ پُڇِين تون کهڙِي"؟

مطلب ته شاهه عبداللطيف رحه سُر رامڪلي ۾ جوڳين ۽ سناسين جي زندگي جي عڪاسي اهڙي تمثيلي انداز ۾ ڪئي آهي جو خودبخود اسلامي فلسفو صوفياڻي انداز ۾ پڙهندڙن اڳيان ايندو ويو ۽ هو غير

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

ارادي طور اسلام جي آفاقي پيغام کان متاثر ٿيندا ويا.

دراصل شاھہ جو رسالو سنڌي ٻولي جو عظيم شاھڪار آھي. شاھہ جي رسالي سنڌ جو مان مٿانهون ڪيو آھي ۽ اسان سنڌي شاھہ عبداللطيف رحہ تي بجا طور فخرڪري سگھون ٿا.

○

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

پروفيسر زيب ڀٽي

جي رَنا وڃن روح ۾

سنڌ جي عظيم بين الاقوامي شاعر حضرت شاهه عبداللطيف ڀٽائي عليہ رحہ پنهنجي شاعرانہ فلسفي کي سُر ۽ سنگيت ذريعي سمجهڻ لاءِ وڏي مهارت سان، راڳ کي روح جي رهبري سان نوازيو آهي. شاهه سائين جي شاعريءَ ۾ ڪيتريون ئي راڳڻيون آهن ۽ هر هڪ راڳڻيءَ ۾ ڪنهن نہ ڪنهن رس کي نشاني طور آندو ويو آهي يا اُن کي اڀارڻ جي ڪوشش ڪئي وئي آهي.

سُر رامڪليءَ ۾ شاهه صاحب جوڳين جو ذڪر ڪيو آهي ۽ اُن ۾ پيڙا ۽ بي چينيءَ جو زوردار احساس آهي. ٻين ذڪر هيٺ آيل راڳڻين مان سارنگ، ديسي، سورٺ، همير، هولي، وهاڳ، بلاول، ڪانڙو، درٻاري، ڀيروي، مالڪونس، ڀاڳيشوري ۽ ڀيم پلاسي سان گڏ سُر رامڪليءَ کي وڏي اهميت حاصل آهي. لطيف سائين سُر رامڪليءَ ۾ جوڳين جي زندگيءَ کي ذاتي طور سَر ۽ سفر، پيار ۽ پيڙا، ٻڪ ۽ بي چينيءَ جو فلسفو اُجاگر ڪيو آهي. شاهه سائين سچا سارا ٽي سال سامين سان سلوڪ جو سَر ۽ سفر ڪيو ۽ جوڳين سان جوڳ جوڙيو هو. شاهه لطيف هن سُر ۾ ساميئڙن جي صحبت جي سڪ، اُنهن جي صحبت مان حاصل ڪيل حال جي حقيقت نهايت خوبيءَ سان بيان ڪئي آهي. جيئن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

لطيف سائين فرمايو ته:

جزو وڃايو جوڳئين، ڪل سين آهن ڪَمُ.

آسڻ جن عدم، آئون نہ جيندي اُن ري.

شاهہ سائين، سامين جا سخن ياد ڪري ”جنين سين يا قوت تنين لاءِ تڙپي ٿو. جيئن قاضي قادن چيو آهي تہ ”جوڳي جاڳايوس، ستو هوس ننڊ ۾“. تيئن شاهہ صاحب پڻ فرمايو تہ:

جوڳين جاڳايو، حاصل جنين حال

لطيف سائينءَ کي سندن صحبت مان انهي ڪري لطف آيو ٿي جو ”ميڙيو پاڻ پريون ڪيو، جوڳي جلائين.“ مطلب تہ شاهہ صاحب جوڳين وٽ نينهن جو نِسورو نڌاڻ پسي، اُنهن جي صحبت ۾ سئر ۽ سفر اختيار ڪيو هو. هن سُرَ ۾ جوڳ ۽ ويراڳ جا خيال سمايل آهن. جوڳين جي وڏائي ڳائي اٿس، ڪين ڪيترن ئي نالن سان نوازيو آٿس، جهڙوڪ: جوڳي، لاهوتي، ويراڳي، ڪاپڙي، بيراڳي، بابو، بيڪاري، نانگا، سامي، آديسي، سنياسي، ڪن ڪٽ، ڪن وٽيا، ڪن چير، عاشق، فقير، لانگوٽيا، پوربي، گونگا، پوڙا، ريگڙيارا، پيوتيا، گودڙيا، قوت ڪڙايا، اوَسر آجا، مهيسي، راول، صابري، جبروتي، هرڪيس وغيره. شاهہ صاحب ڪيتري قدر مٿن فدا هو، سو سندس هيٺين سخن مان پڌرو آهي:

جنهن جهوٽي ناهِ ڪي، ساڪا سُونهن سنديان.

جوڳي سراپا نور آهن. هن مٿان محبت جو مچ سراپيو سوجهرا ڪري. شاهہ سائين فرمايو آهي تہ:

JEAY SINDH

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

نوري ۽ ناري، جوڳيڙا جهان ۾،

ٻري جن ٻاري، آئون نہ جيئندي اُن ري.

مطلب تہ جهان ۾ جمالي توڙي جلالي جوڳي آهن جن جي ڪچهري نينهن جي نور سان پيئي ٻهڪي، تن ڪان سواءِ آئون نہ جيئنديس. شاهہ سائين وري هڪ هنڌ فرمايو آهي:

واڄٽ ويراڳين جا، مون وٽ وڏو مالَ،

مقالان مهند تيا، ڪونهي وتن قالَ،

حاصل جنين حال، آئون نہ جيئندي اُن ري.

انهي ساڳئي بيت جو سنڌ جي هاڻوڪي وڏي شاعر، شيخ اياز منظوم اردو ترجمو هيئن ڪيو آهي:

مست هئين اپني حال مين هر وقت،

اور هر قيل و قال سي بالا.

اُن کي ناقوس کي صدائي بلند،

طلب مال وجاه سي بالا.

جان و دل مين سماگئي وه لوگ،

سورهي تهي، جگا گئي وه لوگ.

وري ساڳي بيت کي سنڌ جي سڄاڻ نياڻي ڊاڪٽر دُر شهوار سيد پنهنجي Ph.D واري مقالي THE POETRY OF SHAH ABDUL LATIF ۾ انگريزيءَ ۾ ترجمو هيئن ڪيو آهي:

THE SOUND OF MUSIC OF VAIRAGIS

IS GREAT WEALTH FOR ME

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

THEIR ATTRIBUTES ARE BEYOND SPEECH
THERE CAN NOT BE ANY ARGUMENT ABOUT IT,
THOSE WHO ATTAINED THE STATE OF INTOXICATION,
I CAN NOT LIVE WITHOUT THEM.

جنهن جو مطلب آهي تہ جوڳين جي مرلين جا آلاپ مون لاءِ وڏي دولت آهن. هو گفتگو کان پري آهن. وٽن ڳالهائڻ بنهہ ڪونهي، جن کي روحاني مستي حاصل آهي، تن کانسواءِ آئون نہ جيئندس.

اهڙي طرح شاهہ سائين فرمايو آهي:

وٽن ويٺي آهيان، ڏسيو ڪينَ ڏسان،
جنهن جهوٽي ناهہ ڪي، ساڪا سونهن سنديان،
پَسيو ڪين پَسان، آئون نہ جيندي اُن ري.

يعني سندن سنگ ۾ ويٺي آهيان ۽ ڪين ڏسڻ هوندي بہ ڪائنڻ سواءِ پيو ڪي ڪين ٿي ڏسان. سندن جا سونهن آهي، سا اهڙي آهي، جنهن مٽ ۽ مقابلي ۾ پيو ڪي ڪين آهي. ڪين پسيو، پيو ڪي ڪين ٿي پَسان. هنن کان سواءِ آئون نہ جيئنديس. لطيف سائين سُر رامڪليءَ ۾ فلسفي ۽ فڪر کي واضح ڪندي هڪ هنڌ ڪليءَ طرح جوڳين جي هستي ۽ مستيءَ بابت فرمايو آهي:

جُزو وڃايو جوڳيئين، ڪُل سين آهن ڪَمُ،
آسڻ جن عدم، آئون نہ جيندي اُن ري.

جنهن جو مطلب آهي تہ انسان جز آهي ۽ ذاتي ڪُل. جُزي جو ڪم آهي ڪُلَ سان هڪ ٿي وڃڻ. جوڳين پنهنجي الڳ هستي کي نابود ڪيو، جن جو آستان نيستي آهي، تن کانسواءِ آئون جي نہ سگهنديس.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

سامي سدائين سفر ۾ هوندا آهن. پاڻ "ڪين" جو ڪينرو ڪلهي تي ڪري ڦرندا آهن. نه وٽن ذات پات جو حساب آهي نه ڏوهه ثواب جو ڪتاب. هنن کي ڪا صحبت ناهي، هُو اڪيلا ئي پنهنجو سفر جاري ۽ ساري رکندا رهن ٿا. لطيف سائينءَ اِنهي سلسلي ۾ فرمايو آهي:

نکر ناهِ ڪُلهي ڪري، هو مَر هوندن جيئن،
لاهَوتي لطيف چئي، هُونِ نه آديسي اِئَين،
سي ڪاپڙي ڪيئَن، جي ڏارين تعلق تِرَ جيترو؟

يعني تون نيستي ساڻ ڪٺي نکر. لاهوتي ۽ آديسي فقير هستي يا خودي ساڻ نه ڪڻندا آهن. اُهي ڪاپڙي ڪيئن چئبا جن جو رَتي جيترو به جهان سان لاڳاپو آهي؟

شاهه سائين جوڳين لاءِ وري هڪ هنڌ فرمايو آهي ته:

سامي ڪامي پرينءَ لَءِ، کُسي ٿيا ڪبابُ،
جهڙو ڏسن ڏوهه کي، تهڙو تِنِ ثوابُ،
اوتين ارتي ڳاڏئون، منجهان اکين آبُ،
سندو ذات جوابُ، تون ڪيئن پڇين تِن کي؟

يعني جوڳي پنهنجي جانب سان جلي ڪباب ٿا ٿين. هنن لاءِ جهڙو پاپ کي ڏسڻ آهي تهڙو پڄ کي. سندن نظر ۾ ڏوهه ۽ ثواب ساڳي ڳالهه آهي. رت جا ڳوڙها ٿا ڳاڙين، تون اُنهن کان ذات پات جو ڪهڙو ٿو حساب ڪتاب پڇين؟

شاهه لطيف پنهنجي ڪلام ۾، جوڳين کي جوڳي بڻجڻ لاءِ ڇا ڇا ٽيڻو تو پوي، اُن بابت پڌري پَٽِ پنهنجو فڪر بيان ڪندي فرمايو آهي ته:

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner
JEAY SINDH

جي پائين جوڳي ٿيان، تہ سڱَ سيئي ٽوڙ،
جي ڇايا نہ ڇاپندا، جيءَ تنهين سين جوڙ،
تہ تون پهچين توڙ، محبت جي ميدان ۾.

مطلب تہ جي چاهين تہ جوڳي ٿيان تہ مڙيئي ناتا ڇن. اُهي جوڳي جي جيئڻ ۽ مرڻ کان آجا آهن، تن سان لنئون لڳاءِ، اُنهن جي صحبت ۾ پيچ پاءِ تہ تون محبت جي ميدان ۾ وڃي آخري منزل کي ماڻين.

اهڙي طرح ٻئي هنڌ شاهہ سائين فرمايو آهي تہ:

جي پائين جوڳي ٿيان، تہ ڪينَ پيالو پيءُ،
ناهہ نهاري هٿ ڪر، "آئون" سين اُت نہ ٿيءُ
تہ وحدت سندو ويءُ، طالب! توڙان ماڻين.

مطلب تہ جي چاهين تہ جوڳي ٿيان تہ پاڻ وڃائڻ جو پيالو پيءُ، تون نيستيءَ کي نهاري هٿ ڪري خوديءَ سان اُتي نہ ٻيهہ جيئن تون هيڪڙائيءَ جو سمورو وٿ وکر ماڻين سگهين. وري شاهہ سائين هڪ هنڌ فرمايو آهي تہ:

گولا جي گراهہ جا، جوُتا سي جوڳي،
قتل سي قوڳي، جن شڪَرَ سانديا.

جن جوڳين پيٽ جي پوڄا ۽ پالنا ۾ وقت وڃايو سي ڪوڙا جوڳي آهن ۽ قوڳ جهڙا خسيس ۽ خالي هوندا آهن. شاهہ عبداللطيف ڀٽائي رحہ سُر رامڪليءَ جي داستان ڇهين ۾ جوڳين کي درد ۾ ڪٺل بيان ڪندي فلسفياڻي انداز ۾ چٽيءَ طرح چوي ٿو تہ ناٿ بہ ڪين سندن

JEAY SINDH
www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com
Scanned with CamScanner

سچي نينهن ڪري نمي ٿو. جيئن شاهه سائينءَ فرمايو آهي تہ:

نانگن ڪين نِمايو، ناٿَ نمايو نينهن،
مڙهن اُنا مينهن، جوڳيا سندي ذات کي.

ٻيءَ ڏٽي وري فرمائي تہ:

ٻنِ جو ٻَٽَ ڪٽي، سو جي سجاڻن،
تہ ٻَرَ ۾ ٻيڪَ لهنِ، ٻهرَ نہ ٻنِ ڪاپڙي.

يعني جوڳي جيڪي ڪوڙا ڪاپڙي، ڪشڪول ڪٽي ٻنِ ٿا، تنهنجو جي مُلهہ سڃاڻن تہ برپٽ ۾ بہ ٻڪيا حاصل ڪن. مطلب تہ ڏٽي ڪين بر ۾ بہ رزق رسائي، جي هوُ ڪشڪوَل کي لا طمعيءَ ۽ توڪل جي علامت سمجهن.

شاهه سائين هن سُرَ ۾ سامين سان صحبت ۽ جوڳين جي عظمت جو فلسفو ۽ فڪر فرمايو آهي. شاهه لطيف رحہ سڄاڻ سارا ٽي سال سُر ۽ سفر ۾ هنگلاج، هنگول، هالار، هاڙهو، دوارڪا، ننگر پارڪر، ڪاڪ، لڏاڻو، ڪلاچي، ڪينجهر، پنيور ۽ ملير جا پنڌ ڪري هر هنڌ جو گهرو مطالعو ڪيو ۽ سامين جي صحبت مان چڱوئي پرايو آهي. سامين سان سفر جو ذڪر ڪندي شاهه سائين هڪ هنڌ فرمايو آهي تہ:

تان ڪي ساٿن اور، جان آهين اوطاقن ۾،
ڏهہ ڏهہ پيرا ڏينهن ۾، پاڻ مٿائِنَ گهور،
ويا جي هنگلورِ، تہ ڪَرَمِ مِلندءَ ڪاپڙي.

وري سندس مشهور هڪ بيت آهي تہ:

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

اج نہ اوطاقن ۾، طالب تنوارين،
آديسي اٿي ويا، مڙهيون مون مارين،
جي جيءُ کي جيارين، سي لاهوتي لڏي ويا.

هيءُ بيت شاهہ عنايت شهيد رحہ جي فراق ۾ شاهہ لطيف رحہ جو چيل تہ ٿو پائنجي جنهن ۾ جوڳين جي جدائي جو فلسفو ۽ فڪر سمايل آهي. شاهہ سائين اڳتي هلي فرمايو آهي تہ:

گرَ جا ڏني گودڙي، سا مون کي ٿي مَرَڪُ.
چيلا! مار چَرَخ، اوڍي ويهہ ادب سين.

يعني جا گودڙي مون کي مرشد ڏني، سا مون لاءِ فخر جو باعث آهي. اي مريد! تون آسڻ ۾ پلتي ماري، اُن کي ادب سان پهري ويهہ. وري شاهہ سائينءَ هڪ نهايت خوبصورت بيت ۾ فرمايو آهي تہ:

گل گلَ پسي گودڙيا! گهٽا نہ پائِيج.
سوئي سجاڻيج، هيءُ هُو آهي هيڪڙو.

مطلب تہ قسمين قسمين جا گل، روپ ۽ رنگ پسي، اي جوڳي آهي انيڪ نہ سمجهج، اُهوئي پروڙج تہ هي سروپ توڙي هو سروپ هڪ ئي آهي.

شاهہ عبداللطيف ڀٽائي رحہ الله عليہ جڏهن ٽن سالن جي سفر تان موٽي، ماڻٽن سان مليو تہ سندس والد شاهہ حبيب رحہ کي سندس هنگلاج وڃڻ جي ڳالهہ نہ وڻي ۽ هيءُ بيت چيو:

ڪُوڙا سامي ڪُوڙ ڳالهائين، ڪُوڙو سندن پند.
هوت وسي هر هنڌ، هو ڏسين هنگلاج ۾!!!

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

انهيءَ تي شاهہ لطيف با ادب هيٺيون بيت چيو:

سچا سامي، سچ ڳالهائين، سچو سندن پنڌ،
هوت وسي هر هنڌ، پر هن ڏٺو هنگلاج ۾.

شاهہ لطيف رحہ کي جوڳين جو تاءُ يا سيڪ هن ڪري تي آيو جو سندن سنگ مان گهٽو ئي پرايو هئائين. پاڻ فرمايو اٿس تہ:

مون پڻ ملان تن، حاصل ڪي حال ڪيو

محترم فقير امداد علي سرائيءَ شاهہ لطيف جا جيڪي بيت هندوستان مان هٿ ڪري "آمَلهہ اٹوريا" نالي ڪتاب ۾ ڏنا آهن، انهن ۾ سُر رامڪليءَ جا ٧٦ بيت نوان پڻ مليا آهن تن مان هڪ خوبصورت ۽ فڪر انگيز بيت پيش آهي:

جن کي عشق اندر ۾، تن کي اَج نہ ٻڪَ،
وحدت جي وصال ۾، سيّد چئي، تن سڪَ،
ڏور تنين ڏڪَ، جي رتا وتــن روح ۾.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

ملڪ نديم

ڀٽائي ۽ سچل جو سر رامڪلي ۽ سر جوڳ

ڪلاسيڪل شاعري قاضي قاضن کان بيدل تائين سموري جي سموري ٿوري گهڻي تبديل ٿيندڙ حالتن موجب فن ۽ فڪر ۾ واڌارا آڻيندي گهڻو ڪري ساڳين صنفن ۽ ساڳن سرن ۾ عوام جي امنگن ۽ ارادن جي ترجماني ڪندي پئي رهي آهي، جنهن جو بنيادي سبب شاعرن جو هڪ ٻئي کان فن ۽ فڪر ۾ متاثر ٿيڻ آهي. شاهه لطيف جڏهن قاضي قاضن، شاهه لطف الله قادري ۽ شاهه عنايت رضوي جي صنفن مان هڪ هڪ سٽ کڻي ساڳي صنفن ۾ مڪمل شعر جوڙي ٿو ته اسان ان حقيقت جو انڪار نه ڪري سگهندا سون ته شاهه لطيف پنهنجي مطالعي دوران قاضي قاضن، شاهه ڪريم، شاهه لطف ۽ شاهه عنايت کان گهڻو متاثر ٿيو آهي. مثال طور قاضي قاضن جو بيت آهي:

لائي لام الف سان، ڪاتب لکن جيئن

مون هينئڙو پريان سان، لڳو آهي تيئن

ڀٽائي ساڳيو خيال ساڳي صنف ۾ هيئن پيش ڪري ٿو:

ڪاتب لکن جيئن، لائي لام الف سان

اسان سڄڻ تيئن، رهيو آهي روح ۾

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

يا شاهه ڪريم بلڙي واري جو هي بيت:

وائي ٻي م پـل، مروئـان موران پـڪـنـا
بـاالله سـنـدو سـڄـڻين، هـو هـلاچـو هـل

پٽائي ان بيت کان هن ريت متاثر ٿئي ٿو:

وحدت تان ڪثرت ٿي، ڪثرت وحدت ڪل
حق حقيقي هيـڪـڙو، وائي ٻـي م پـل
هـي هـلاچـو هـل، بـاالله سـنـدو سـڄـڻين

شاهه لطف الله قادري جڏهن هي خيال ظاهر ڪيو:

مون پوربي نـه پـڃـئا، جوڳي جاڙ ڪـري
سڏيون سنديون سڄڻين، هيون جن ڳري

شاهه لطيف ان خيال کي هيئن ظاهر ڪيو آهي:

مون پوربي نـه پڃئا، جوڳي جاڙ ڪـري
هيون جن ڳري، سڏيون سنديون سڄڻين

شاهه عنايت رضوي جي سٽ:

ڳنڍين پرين رنـام، اوڳـڻ رسـي سـيـڪـو

۽ پٽائي جي هن سٽ ۾ ڪو خاص فرق ڪونهي:

اوڳڻ رسي سيـڪـو، ڳنڍين پـريـن رنـام

هيڏو وڏو شاعر پٽائي، جيڪو فن ۽ فڪر ۾، ذات ۽ ذانءَ ۾، سـخن ۽ سـوچ ۾، پنهنجي يگانيت ۾، پنهنجي انفراديت ۾ سمورن شـاعرن وچ ۾ هماليه پهاڙ جيان اوچو بيٺو آهي، جڏهن اهو بـه پنهنجي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

مطالعي ۾ پاڻ کان اڳ شاعرن کان ايتري حد تائين متاثر ٿئي ٿو تہ ڀٽائي کان پوءِ شاعرن سميت سچل سائين جو متاثر ٿيڻ اڻ ٽر هو. سچل سائين پنهنجي بيتن جي نعرن ۾ نرالي هجڻ جي باوجود سونهن جا سبق ڀٽائي جي شاعري کان سکيو. هونءَ تہ ڀٽائي جا اثر سچل جي رسالي ۾ جاءِ بجاءِ پکڙيل آهن. هر سر ۾ هر باب ۾ هر ٻولي جي شاعري ۾ سنڌي ۾ سرائيڪي ۾، ريختي ۾، فارسي ۾. پر هن ڀيري اسان هڪ سر منتخب ڪيو آهي. ان جو مختصر اڀياس ڪيو ويندو.

ڀٽائي جو سر رامڪلي ۽ سچل جو سر جوڳ مفهوم ۽ مقصد ۾، پيغام ۽ پيام ۾، فڪر ۽ فلسفي ۾، سنيهي ۽ سوچ ۾ هڪجهڙو آهي، سرن جو فقط نالو ۽ عنوان بدليل آهي. ٻنهي شاعرن جو جوڳي ڪنهن جفا ڪش محنتي جاکوڙي، محقق بهادر با مقصد. سيلاني منزل جي ڳولائو اڻ ٿڪ انقلابي سخت جان ۽ ارڏي انسان جي علامت آهي، جنهن جي وسيلي ڀٽائي ۽ سچل انفرادي يا اجتماعي آزادي وطن جي سلامتي ۽ عالمگير امن لاءِ جنون جي حد تائين جدوجهد جو ڏس ڏنو آهي.

ڀٽائي جڏهن جوڳي جي ويس ۾ هھڙو لوهہ ۽ رڪ، جبل ۽ ٽڪر کان بہ وڌيڪ مضبوط ماڻهو جو روپ ونئي، پنهنجي قوم جي هر هڪ فرد کي اهڙي بڻائڻ جي چڻ خواهش ظاهر ڪئي:

بک وڌائون بکرين، جوڳي ڪندا جج
طلب نہ رکن طعام جي، اوتيون ٻين اج
لاهوتين لطيف چئي، من ماري ڪيو مج
سامي جهاڳي سج، وسنئن کي ويجها ٿيا.

تہ سچل اهڙي مضبوط ماڻهو واري خيال کان متاثر ٿي پنهنجو مثالي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

بهادر ۽ بي پرواهه، لاطمع ۽ لاغرض، سچو ۽ سخت ماڻهو اجهو هھڙي روپ ۾ تخليق ڪري ٿو:

جوڳين جتائون، جوڙي جوڙيون جان تي
چمتا ڀڏي چيلهه سان، تنبيون ٽٽيائون
جنجيرن سان جان تي، ڪشتا ڪڙيائون
گروڙي گائون، پورب پنڌ پڇي ويا.

اهڙن منزلن جي ڳولائو انسانن کي هميشه واسطي ڪابه ڇانءِ، ڪابه ڇپر، ڪابه لالچ، ڪو به لوڀ، ڪابه ڇڪ، ڪابه سڪ روڪي نه سگهي، رهائي نه سگهي، توڙي جو هنن جي وڃڻ ڪانپوءِ هنن جي محفل هنن جي محبت هنن جي ڪچهري، هنن جي قرب ڪانسواءِ ڪيترين جندڙين جي نه سگهيون، جهري ويون. پٽائي اهڙن انسانن جي تصوير چٽڻ گڏ انهن انسانن سان محبت ڪرڻ وارن جا جذبا به ظاهر ڪري ٿو:

پاٿين وينا پاڻ سين، پر ۾ پرياٿين
هو جي هلڻ سنديون، ڳالهيون ڳالهايِن
وڃڻ وڃائين، آءُ نه جيندي ان ري

سچل سائين اهڙن دلير ۽ دلبر انسانن جي پنهنجي من جي سفر ڏانهن اُسهڻ کانپوءِ پويان ڇڏيل دکين دلين جون دانهون ساڳي سوچ ۽ ساڳي صنف ۾ هن ريت ظاهر ڪري ٿو:

ڪاپڙي ڪن ڪاڙ، آيل اڄ لنگهي ويا
مست ڪري ويا من کي، مرلين سان مٿيار

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

تن جوڳيئڙن جي جاڙ، مونکان مٺي نہ وسري

اهڙن عظيم انسانن، اهڙن ڏاهن انسانن، اهڙن انقلابي انسانن، اهڙن محبتي انسانن، اهڙن سهڻن انسانن جي پنهنجي منزل ڏانهن وڃڻ ڪانپوءِ پوين پيارن، پرين ساٿين ۽ سنگتين جي من جي ڪهڙي ڪيفيت ٿئي ٿي، ڀٽائي اها هن انداز ۾ پيش ڪري ٿو:

نانگا نانيءَ هليا، ويچارا ويا
ڪينر ڪاپڙين جا، صبح تان نہ سئا
هو جي هت هئا، آئون نہ جيندي ان ري

سچل سائين ان ساڳي سور کي، ساڳي پور کي، ساڳي درد کي، ساڳي داستان کي، ساڳي شعري صنف بيت ۾ هيئن صورت ڏني آهي:

جوڳي جا تون ياد، پر منهنجو آڏوتن سان
سفر ويا ساجهري، رهيا رڳي رات
طلب تنين جي تات، راتيان ڏينهان روح کي.

ڀٽائي جي سر رامڪلي ۽ سچل جي سر جوڳ جي هڪ جهڙائي (مفهوم ۽ مقصد ۾) بابت ڪلياڻ آڏواڻي جيڪا سر رامڪلي جي مختصر تشريح ۽ تعريف پيش ڪئي آهي سا هن ريت آهي:

”سر رامڪلي هند جي ڳائڻ وديا موجب رامڪلي هنڊول جي پنجن استرين مان هڪ آهي. شاهه صاحب سچن ويراڳين جي ويراڳ ۾ ئي هي سر چيو آهي“.

(شاهه جو رسالو سر رامڪلي صفحو ۴۲۸ ڪلياڻ آڏواڻي)

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

میر محمد سومرو

سُر رامڪلي - نُڪاتِ نفيس

سُر رامڪلي لاڪيٽي لطيف جي ڪلام فرحت انجام جو هڪ اهم ۽ معنيٰ خيز حصو آهي. هن سُر جي سهاري سان انسانيت جو علمبردار حضرت شاهه عبداللطيف ڀٽائي قدس سره العزيز حق جي پانڌيئڙن کي تزڪيه نفس ۽ تصوف و سلوڪ جا گوناگون نُڪتا ناصحانه انداز ۾ ذهن نشين ڪرائي ٿو. هن سُر جي ساخت ۽ جوڙجڪ به عالمانه ۽ محققانه انداز ۾ رکي ويئي آهي. البته مولانا دين محمد وفائي مرحوم آکي ٿو ته سر رامڪلي ۾ شاهه صاحب جي طرفان هندو سناسين جي ٻارنهن ڏينهن جي ڪريا ڪرم جو بيان ڏنل آهي. پر بمبئي واري نسخي ۾ پورا ٽيهه ڏينهن بيان ڪيا ويا آهن، ان ڪري باقي ڏينهن شاهه جي خليفي ولي محمد هاليپوٽه جا چيل آهن، جيڪي پوءِ رسالي ۾ درج ٿي ويا آهن. ڪلياڻ آڏواڻي به ٻارهن ڏينهن آندا آهن. پروفيسر آڏواڻي جي مرتب ڪيل رسالي ۾ سُر رامڪلي جا جملي نو داستان آيل آهن. بيتن جي انداز ۽ تعداد تي نظر وجهبي ته پهرئين داستان ۾ ڪل ڀائيتاليهه بيت ۽ هڪ وائي، ٻئي داستان ۾ ٻارهن بيت ۽ هڪ وائي، ٽئين داستان ۾ سورهن بيت ۽ ٻه وايون، چوٿين داستان ۾ ٽيويهه بيت ۽ هڪ وائي، پنجين داستان ۾ ٽيويهه بيت ۽ هڪ وائي، ڇهين داستان ۾ چوڏهن بيت ۽ هڪ وائي، ستين داستان ۾ ٽيويهه بيت ۽

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

هڪ وائي، ائين داستان ۾ ارڙهن بيت ۽ ٻه وايون ۽ داستان نائين ۾ پنجونجاهه بيت ۽ ٻه وايون درج ٿيل آهن. سيني داستانن جا انگ اکر گڏ ڪبا ته سر رامڪلي جو مواد ٻه سؤ ڇويهه بيتن ۽ ٻارهن واين تي مشتمل ٿيندو.

هاڻي سوچڻ جو مقام آهي ته هيڏو سارو سُر اجايو ۽ عبث ڪونه هوندو پر اهو ضرور ڪنهن مقصد جي ماتحت لکيو ويو هوندو! هن وقت ان مقصد جي مختصر انداز ۾ نشاندهي ڪرڻي آهي، جيئن قارئين ڪرام هن سُر جي موضوع مان ڪماحقه محظوظ ٿي سگهن. هن حقيقت کان ٻه انڪار ڪري نه ٿو سگهجي ته هر ڪنهن ماڻهو جي جاکوڙ ۽ جستجو جو انداز پنهنجو هوندو آهي. جيئن ته منهنجو واسطو اسلاميات جي مضمون سان آهي، تنهن ڪري اسلامي نقطئه نگاهه کان هن سُر جي چنڊ ڇاڻ ڪبي ته ان ۾ ڪيترائي نفيس نڪتا نظر ايندا جيڪي انساني اخلاق ۽ تهذيب و تمدن ۾ مددگار ثابت ٿيندا. هاڻي انهن نفيس نڪتن جي تخريج ۽ توضيح مختصر نموني ۾ پيش ڪجي ٿي.

صالحن جي صحبت: هي نفيس نڪتو سر رامڪلي جي تمهيد آهي ۽ ان جي مزيد توضيح ۽ تشريح ساري سُر تي حاوي آهي. هن شروعاتي پهلو ۾ لاکيڻو لطيف صالحن جي صحبت جي اهميت اجاگر ڪري ٿو جيئن ته لاکيڻو لطيف سادات گهراڻي جو گرانقدر گوهر هو ان ڪري خانداني اثر جي بنياد تي سندس رڳ رڳ ۾ اسلام جي تعليمات جو جوهر سمايل هو. اسين جيڪڏهن قرآن ۽ سنت جو مطالعو ڪنداسون ته اسان کي معلوم ٿيندو ته صالحن جي صحبت لازوال دولت آهي ۽ ان جي وسيلي انسان پنهنجي ازلي دشمن شيطان مردود سان مقابلو ڪري سگهي ٿو ڇو ته هيءُ قرآن پاڪ جو اٽل فيصلو آهي ته شيطان نيڪو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

ڪار پانهن تي پنهنجو ڪنٽرول حاصل ڪري نہ سگهندو. هن سر ۾ پٽ ڏٺي جوڳيئڙن، ويراڳين، ڪاپڙين، لاهوتين، نانگن، لانگوٽين، سامين، سناسين، موالين ۽ گودڙين جي حقيقت بيان ڪئي آهي ۽ انسان ذات کي اهڙن نيڪو ڪار هستين سان گڏجي گذارڻ جي تلقين ڪري ٿو، ڇو تہ مولانا رومي جي چوڻ موجب اولياءَ ڪرام سان گڏ هڪڙي گهڙي گهارڻ سؤ سالن جي بي ريا عبادت کان اتم آهي. ٻلارو پٽ جو بادشاهہ بذاتِ خود الله لوڪ درويشن کان دور رهڻ گوارا نہ ٿو ڪري ۽ اهڙو اظهار هن سر ۾ جابجا موجود آهي جيئن تہ شاهہ صاحب فرمائي ٿو:

وارو! ويراڳين کي، ويل م وساريج
قدم ڪاپڙين جا، ليلائي لهيج
پيرت پسيو پٽَ جي، وجڻ کي وڄيج
راتو ڏينهن رڙيج، آئون نہ جيندي ان ري.

عشقِ حقيقي: هر هڪ ماڻهو پاڻ کي عاشق سڏيندو آهي. منجهس عشق جون ڪهڙيون صفتون آهن؟ هو اها ڳالهہ ڪونہ سوچيندو آهي. هن سر ۾ لاڪيڻو لطيف عاشق صادق جا اوصاف ۽ اهڃاڻ بيان ڪري ٿو. عاشق صادق اهو آهي جيڪو پنهنجو پاڻ کي محبوب حقيقي جي محبت ۾ فنا ڪري ڇڏي ٿو. ان جو تن پروري ۽ کائڻ پيئڻ جي اجاين چسڪن ڏي توجهہ ڪونهي. عاشق صادق جو جسم جلي ڪباب ٿي ويندو آهي ۽ ان ۾ ماس جي مٺ بہ نہ هوندي آهي. هو هميشه هجر ۽ جدائيءَ ۾ رت جا ڳوڙها ڳاڙيندو آهي. ان کي ڏوهہ ۽ ثواب جي سَڌَ نہ هوندي آهي. هو پنهنجي محبوب جي وصل ۽ رضا جو طلبگار هوندو آهي. هن بيت ۾ عاشق جا اوصاف هن طرح آيل آهن:

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

سامي ڪامي پرينءَ لئہ، ڪُسي ٿيا ڪباب
جھڙو ڏسن ڏوھہ ڪي، تھڙو تن ثواب
اوتين آرتي گاڏئون، منجھان اکين آب
سندو ذات جواب، تون ڪيئن پڇين تن ڪي،

لوڀ ۽ لالچ جي مذمت: لالچ بري بلا آھي. لوڀي ۽ لالچي ڪڏھن بہ منزل مقصود تي نہ پھچندو. ان ڪري شاھہ صاحب انسان کي ھن موذي مرض کان آگاھہ ڪري ٿو ۽ ڪيس سھٽي صلاح ڏئي ٿو تہ ھو بکيو پلو آھي پر لوڀ لالچ ڏي پلجي بہ قدم نہ رکي جيئن ھيٺيون بيت شاھد آھي:

جي پائين جوڳي ٿيان، تہ طمع ڇڏ تمام
گولا جي گولن جا، تن جو ٿيءُ غلام
صبر جيءَ شمشير سين، ڪر ڪيني کي قتلام
تہ نانگا تنھنجو نام، لکجي لاھوتين ۾

وري فرمائي ٿو:

گولا جي گراھہ جا، جوٺا سي جوڳي
قتل سي قوڳي، جن شڪم سانديا.

نيڪ نيتي: ھن سُر جي وسيلي پلارو پيٽ ڏٿي انسان ذات کي نيڪ نيتي ۽ دا، جي خلوص جي تعليم ڏئي ٿو. ظاھر ۾ شاھہ صاحب جوڳين سان مخاطب آھي پر حقيقت ۾ اھو پوريءَ انسانيت کي سبق آھي. جيئن تہ جوڳي فقير مڪر ۽ فريب کان ڪم وٺندا آھن. قاٿل سائل ۽ ڪنا ڪوجھا ڪپڙا پائي پنندا وتندا آھن، انھن جي ھترادو ٻٿايل حالت زار

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

تي ماڻهو کهل آڻيندا آهن. ڪيترا جوڳي تہ وري ڪَنَ ڪپرائيندا آهن ان ڪري کين ”ڪن ڦاڙ“ جوڳي سڏيو ويندو آهي. گهڻا جوڳي تہ وري گيڙو ڪپڙا پائي، ڳچين ۾ مرليون وجهي ۽ ٻُجڪين ۾ نانگن جا ٽپڙا کڻي درويش هجڻ جي دعوي ڪندا آهن. اهڙي نموني سان اُهي ڀهراڙين ۾ ساده لوح ماڻهن کي ڊارا هڻي ڦري ويندا آهن. هِن سُر ۾ شاهہ لطيف اهڙن نام نهاد جوڳين جا ڪنڌا ڪٽي ٿو ۽ کين هدايت ڪري ٿو تہ اوهين جيڪي چند پٽيري رهيا آهيو اُهي جوڳي هجڻ جون علامتون نہ آهن، پر حقيقت ۾ جوڳي اهو آهي جيڪو ظاهر کي ڇڏي باطن کي پاڪ ۽ صاف رکي ٿو. شاهہ صاحب فرمائي ٿو:

نسوروئي نينهن جو، دل ۾ دونهون دکاءِ
آئي آڳ عشق جي، ٻاري جان جلاءِ
جندان تون جڳاءِ، جنهن سين آتش آب ٿئي.

وري فرمائي ٿو:

جوڳي! ڪنڌ ڪپاءِ، ڪن ڪپائڻ ميرُڪي
صحبت تنهنجي، سيد چئي، سامين وٽ سماءِ
”يَهدِي اللهُ لِنُورِہ مَن يَشَآءُ“، ايئن انين لئہ آہ
اي تنين جي جاءِ، جن پئي جڳ ڇڏيا.

مراقبو: تصوف ۾ مراقبي کي وڏو مقام حاصل آهي ڇو تہ مراقبي جي ويلي انسان ڪجهہ وقت لاءِ مونن ۾ منهن وجهي دنيا و ما فيها جي جنجهٽ کان ڪنارو ڪري پنهنجي محبوب حقيقي ڏانهن متوجهہ ٿئي ٿو. مراقبہ جي ڪري سالڪ جي مٿان انوارِ الـهي جي پالوٽ ٿئي ٿي ۽ عجيب و غريب اسرارن ۽ رمزن سان ماڻهو آشنا ٿئي ٿو. ان ڪري لطيف

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

سائين پنهنجو منهن مبارڪ مونن ۾ وجهي تدبر ۽ تفڪر جي عالم ۾ محو ٿي ويندو هو. لاڪيٽو لطيف مونن کي طور سينا جبل سان تمثيل ۽ تشبيهه ڏئي ٿو چو ته طور سينا جبل ئي هوندو هو جنهن تي چڙهي حضرت موسيٰ عليه السلام طور سنيا جبل تي گويا معراج ماڻيندو هو. لطيف سائين به مونن ۾ منهن وجهڻ کي معراج واري ڪيفيت تصور ڪري ٿو. مونن جي تعريف ڪندي لطيف سائين فرمائي ٿو:

مونا طور سينا سندا سناسين
سجدي ۾ سيد چئي گوڏا گوڏڙين
"فَكَانَ قَابَ قَوسَينِ اَواَدنيٰ". تا نانگا ائين نِمن
"كُلٌ مَن عَلَيهَا فَانٍ". باقي ڪينِ بچن
"الله وَلي اَلذِين آمَنوا يَخرِجَهُم مِن الظُلمَاتِ اِلَي النورِ" تا اهڙي پَر پُرن
"خَرَ مُوسيٰ صَعِقًا". جوڳي جَنگ جلن
"مَا زَاغَ البَصَرُ وَ مَا طَغيٰ". اهڙي روشن رَون
مشاهدو محبوب جو. اتي آديسين
ري پسڻ ري سڻڻ. بي وصال وهن
ري پُرڻ ري پولڻ. تا اهڙي چال چلن
سيد چئي سَندين. ڪَلَ پڇين تون ڪهڙي؟

شريعت جي پابندي: هڪ سچي پچي سالڪ لاءِ شريعت جي پابندي نهايت ضروري آهي چو ته بقول مولانا سعدي شيرازي جيڪو شريعت جي مخالفت ڪندو اهو ڪڏهن به منزل مقصود تي پهچي نه سگهندو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

ان ڪري لطيف سائين بہ ماٺهوءَ لاءِ شريعت جي پابندي لازمي قرار ڏئي ٿو. شاهہ سائين ناسوت، ملڪوت ۽ جبروت جهڙا انعام بہ شريعت تي هلڻ واري لاءِ مخصوص سمجهي ٿو جيئن سندس هيٺيون بيت گواهي پيش ڪري ٿو:

راهہَ شريعت هليا، تفڪر طريقون
حال حقيقت رسيا، معرفت ماڳون
ناسوت ملڪوت جبروت، اي انعام لڌون
پس لاهوت لِنگهيون، هاهوت تي هليا.

○

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

الحاج رحيم بخش "قمر" لاکو

سُر رامڪلي جو مجموعي مطالعو

سيد سونهاري جي روح پرور رِسالي جا سمورا سُر ساهہَ سيباڻا ۽ املهہ ماڻڪ آهن، جن ۾ واحدَ جي واڪاڻِ، سيد المرسلين صلي الله عليه وسلم جن جي سرس ساراهہَ، نصيحت جو نور، سچائي جو سرور، معرفت جا موتي، حقيقت جا هيرا ۽ جماليات جا جواهر جرڪي رهيا آهن.

سُر رامڪلي ۾ جوڳي جو جَمَالُ، ڪاپڙينِ جو ڪَمَالُ، ساميءَ جو سُلوڪَ، سناسي جي سونهنَ، فقيرن جي فنائيت، صوفين جو ساءُ، عشق جا اُهڃاڻَ، مَحبَت جي مامَ، پاڻ وِڃائڻ جي پچارَ، رَبُ العالمين جَلَ جَلاَ لہ جي ذڪر فڪر ۾ مشغول رهڻ ۽ انسان ذات جي ڀلائي ۽ بهبود جي لاءِ، قرآن مجيد جي مختلف سورتن مان، آيتون مبارڪ ۽ اُنهن جا ٽڪرا مبارڪ، بيتن ۾، سيني شاعراڻين خوبين سميت تضمين ڪيا ويا آهن. منهنجي خيال ۾ سُر رامڪلي شاهہ جي رسالي جو روح آهي، جنهن ۾ تڪبر، وڏائي، پاڻ پَڏائڻ، غُرور ۽ هَٺ ڪرڻ کان سختيءَ سان روڪيو ويو آهي ۽ پاڻ وڃائڻ جي نصيحت ڪئي وئي آهي. اها نصيحت ڪهڙي نہ بَلاغت ڀرئي انداز ۾ ڪئي وئي آهي:

"پُوڄَا ڪارِمَ پاڻ ڪي، پَلِ پُوڄَا ڪان پاڻ،
ڄاڻي ڇڏي ڄاڻَ، پُرج پورب پنڌ ڏي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

جي ڀائين جوڳي ٿيان، تہ ڪين پيالو پيءُ،
نَاهِ نهاري هٿ ڪري، ”آئون“ ات نہ ٿيءُ،
تہ سندو وحدت وِيءُ، طالب توڙان ماڻئين

نڪي ڪٽن پاڻ سين، نڪي سَاٿُنِ پَاڻُ،
اهڙا جن اُهڃاڻ، آءُ نہ جِيندي ان ريءَ.

ڪنيو تَڪبر تڪيا، ڄيلاَ ڪيو هَلن،
موڙها نا لهنِ، نمي راهَ لطيف چئي.

جي ڀائين جوڳي ٿيان، تہ هوندنِ جيئَن مَ هو،
توکي ويس وڃائيو، ويس وڃايو تو،
سامي آهي سو، جنهن پاڻ وڃائي پوريو.

هڪ سچي سالڪ ۽ توحيدي طالب کي نہ رڳو، پاڻ وڃائڻ جي نصيحت ڪئي وئي آهي پر ان سان گڏ، لڄادار لطيف جن، حق جي طالب کي، لالچ ۽ لوڀ، حرص ۽ هوس، نَفسَاني سَدَن ۽ طمع کي ترڪ ڪرڻ جي هن ريت تلقين فرمائي آهي:

جي ڀائين جوڳي ٿيان، تہ طمع ڇڏ تَمَامُ،
گولا جي گولن جا، تن جو ٿيءُ غُلامُ،
صبر جي شمشير سين، ڪر ڪيني کي قتلامُ،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

تہ ناڻگا تنهنجو نامُ، لڪجي لاهوتينِ ۾.

پٽ ڌڻيءَ ڀلاري جن بلاشڪ سچ فرمايو آهي تہ، جنهن سچي ساميءَ، ڪامل ڪاپڙيءَ ۽ جيءَ جياري جوڳيءَ، صبر جي تلوار سان، ڪيني کي قتلام ڪيو ۽ هرهڪ طمع کي ترڪ ڪري ڇڏيو، ان جو نرمل نالو لاهوتينِ جي لسٽ ۾ لکيو وڃي ٿو. اهڙن صابرن، شاڪرن ۽ واصلن جو وَصفون هن ريت بيان ڪيون اٿن:

بُک وڏائون بکريءَ، جوڳي ڪندا جُڃَ،
طلب نہ رکن طعام جي، اُتيو ڀين اُڃُ،
لاهوتينِ لطيف چئي، مَنُ ماري ڪيو مُڃ،
سَامِي جهاڳي سُڃَ، وَسِئين کي ويجها ٿيا.

شامل ڪيل بيت ۾ اُنهن جَبروتي جوڳين جي واڪاڻ ڪئي وئي آهي، جن بک کي ”بکر“ يعني فقيراڻي ڳوٿري يا گودڙيءَ ۾ وجهي ڇڏيو. طعام جي طلب ڪين رکن ٿا. اڃ کي اُوتيُو ڀين ٿا ۽ پنهنجي من يعني نفسِ ”اَمَاره“ کي ماري مُڃ ڪري ڇڏيو اٿن. ڪين طعامَ ۽ پوشاڪَ جي هرو ڀرو طلب ڪانہ ٿئي ڇاڪاڻ تہ:

گندي ۽ گِراهہَ، جن سناسين سانديو،
اُنهن ڪان اَللهُ! ايجان آڳاهون ٿيو.

مٿئين بيت جو مطلب هيءُ آهي تہ، جنهن جوڳيءَ ”گندي“ يعني ڪپڙو لٽو ۽ گِراهہ يعني طعام سانديو، انهيءَ کان الله تعالي پري آهي. جنهن ماڻهوءَ، پنهنجي پيٽ کي ”ڏيڍ خدا“ بنايو، تنهن کي واحد رب جو وصال ۽ پرينءَ جو پَسڻَ نصيب ڪونہ ٿيندو. وڌيڪ فرمايو ويو آهي:

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

جيئَن تا پُڇن آن ڪي، تئين جي پُڇن اَللهَ!
تہ رڙهي لڏائون راهہَ، لَتين لڪَ لَطيف چئي.

جيئن تا پُڇن آن ڪي، تيئن جي پُڇن پنڌ،
تہ رڙهي لڏائون رند، لَتينِ لڪ لطيف چئي.

گولا جي گِراهہَ جا، جوتا سي جوڳي،
قِتل سي قوڳي، جن شِڪم سانڍيا.

شاهہ صاحب جن جي بيت جو مطلب هيءُ آهي تہ، جيڪي جوڳي، گِرهہ جا گولا ۽ غلام آهن، اُهي ڪوڙا ڪاپڙي آهن. جوتا معنيٰ ڪوڙا، اُهي جوڳي نہ پر قِتل قوڳي آهن. ڇاڪاڻ تہ انهن "شِڪم" يعنيٰ پنهنجا پيٽَ سانڍيا آهن ۽ پيٽ پرين ڪيا اٿن. ان ڪري اهي فقير نہ پر پيٽي آهن.

سُر رامڪلي ۾ جن جَبَرُوتي ۽ جونجهارن جوڳين جو بيان ڪيو ويو آهي ۽ سندن وصفون ٻڌايون ويون آهن، انهن جوڳين مان اُهي سچا سامي بہ آهن. جن جو دم صالحن ۽ سالڪن لاءِ غنيمت آهي. اُنهن جي مقال يعني ڳالهائڻ ٻولهائڻ ۽ گفتار کان اڳ هئي. يعني "آلستُ بِرَبِڪُم" کان اڳ هُئي. "مَقالاَن مَهند ٿيا" يعني گفتار کانءِ گهڻو اڳ هئا. هي شاهہ صاحب جن جو اشارو، خاتم الانبياءِ صليٰ الله عليہ وسلم جن ڏانهن آهي. "مَهند" معنيٰ اڳ. هي مٿيادار مڙس حالَ جا صاحب آهن ۽ "قالَ" يعني گفتار، لاف ۽ ٻٽاڪ کان ڪوهين ڏور آهن؛

واڇٽ ويراڳين جا، مون وٽ وڏو مَالَ،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

مَقالان مَهند ٿيا، ڪونهي وٽن قالَ،
حاصل جنين حالَ، آئون نہ جيندي اُن ريءَ.

جوڳين، ڪاپڙين ۽ سامين جي رڳو تشبيه ۽ تمثيل، سَرِ دلبران وانگر ظاهر ڪئي وئي آهي. انهيءَ سلسلي ۾ جبروتي جوڳين کي هن ريت سُهڻي صلاح ڏني وئي آهي:

جي ڀائين جوڳي ٿيان، تہ پَرِ ڪلمي جي پارِ،
پنجن ساڻ پورو رَهہ، تون آيا تيهہ مَ تارِ،
تڏهن ڏاڍِگا ڏارِ، جڏهن راهہَ سُجاڻين رب جي.

شامل ڪيل بيت جو خلاصو هيءُ آهي تہ، جيڪڏهن سچو سالڪُ ۽ صوفي ٿيڻ چاهين ٿو تہ پوءِ ڪلمي طيبہ "لَآ اِلهٰ اِلا اللهُ مُحمّدُ رَسُولُ اللهِ" صلّي الله عليہ وسلم مطابق پنهنجي زندگي بندگيءَ ۾ بسر ڪندو رهج. ان ڪلمي پاڪ جي سلسلي ۽ عمل ڪرڻ جي مطابق، نماز جيڪا الله تعاليٰ جي اهم ۽ اعليٰ عبادت آهي، اُن کي پنجئي وقتن تي، خشوع ۽ خضوع سان ادا ڪندو رهج ۽ رمضان المبارڪ جا ٽيهہ ئي روزا، تقويٰ ۽ خلوص سان هر سال رکندو رهج، ۽ تڏهن فقير ۽ ڪاپڙي ڪوٺاءِ، جڏهن ربُ العالمين جَلّ جَلاَ لہ جي راهہ سڃاڻين. ان سلسلي ۾ سچن سناسين جي گوڏن کي، طور سينا سڏيو ويو آهي.

مونا طورِ سينا، سندا سَناسين،
سَجدي ۾، سَيد چئي، گوڏا گودڙين،
"فَكَانَ قَابَ قَوسَين اَوآدنيٰ،" ٿا نانگا ائين نمن،
"كُلّ مَن عَلَيها فَانِ،" باقي ڪين بچن.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

اللهُ وَلِيُّ الَّذِينَ اٰمَنُوا يُخۡرِجُهُمۡ مِنَ الظُّلُمٰتِ اِلَي النُّورِ. "

تا اهڙيءَ پَرِ پُرَنِ،

" خَرَّ مُوسيٰ صَعِقًا"، جوڳي جُنگ جَلنِ،

" مَا زَاغَ البَصَرُ وَ مَا طَغيٰ"، اهڙيءَ رَوَشِ رون،

مشاهدو محبوب جو، اُتي آديسين،

" بِي يُبصِرُ بِي يَسمَعُ"، بي وِصَال وهنِ،

" بِي يَمشِي بِي يَنطِقُ"، تا اهڙي چالِ چَلنِ،

سَيد چئي سندينِ، ڪَلَ پُڄين تو ڪهڙي؟!

مٿيون بيت، سُرِ رامڪلي جي پنجين فصل مان مُنڍ وارو ۽ يارهنِ سِٽن وارو بيت آهي، جنهن ۾ سناسينِ جي گوڏن ڪي، طور سينا سان تشبيه ڏني وئي آهي. طور سينا اهو مُبارڪ ۽ جَميل جبَل آهي، جنهن تي سَيد مُوسيٰ ڪليم الله عَلَيه السَلام جن پنهنجي پالڻهار ۽ اُپائڻهار سان ڳالهائيندا هئا ۽ پاڻ به، اَللهُ الصَمد جَلَ جَلاَ لَه جي بي مثال ڪلام مبارڪ جي شرف سان مُشرف ٿيندا رهندا هئا. بيت جي ٻئي سِٽ ۾، گودڙينِ جي اها وصف بيان ڪئي وئي آهي ته اُهي عاجزي ۽ انڪساريءَ مان، سُبحَانَه وَ تعاليٰ کي سجدي لاءِ گوڏا ڪوڙيندا آهن ۽ سجدي ۾ " سُبحانَ رَبِيَ الاَ عليٰ" پڙهندا رهندا آهن. يعني پاڪ آهي منهنجو پالڻهار مٿانهون. بيت جي ٽئين سِٽ ۾ سُورَةَ النجم جي هڪ آيت مبارڪ تضمين ڪيل آهي، جنهن جي معنيٰ هن ريت آهي: " پوءِ رڳو ڪمان جي ٻن ڇيڙن جيتري وِٿي رهجي وئي هئي، يا انهي کان به نهايت ويجهو هو". قرآن مجيد جي مفسرن لکيو آهي ته، هِن آيت مبارڪ ۾ معراج مبارڪ جي رات وارو بيان ڪيو ويو آهي، جنهن ۾ الله تعاليٰ جي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

آخري رسـول اڪرم صلي الله عليـه وسلم جن واحدَ رب جو وصـال ۽ ويجهڙائي حاصل ڪئي هئي. بيت جي چوٿين ۽ سِٽ ۾ سُوره الرَحمٰن جي هڪ آيته مُبارَڪَ شامل ڪيل آهي، جنهن جي معنيٰ اِجها هيٺئَن آهي:

”اي محبوب صَلي الله عليه وسلم، جيڪا بہ شيءِ ڌرتيءَ تي آهي، اهَا سڀ جا سڀ فنا ٿي ويندي.“

بيت جي پنجين ۽ سِٽ ۾ شاهہ صاحب جن، سُورهُ البَقَره جي هڪ آيه مبارڪ جو هڪ ڀاڱو شامل ڪيو آهي، جنهن جو ترجمو هِن ريت آهي:

”اَلله تعاليٰ مـؤمنن جو مـددگـار آهي، ڪين اونداهين مـان ڪڍي سوجهري ڏانهن آڻيندو آهي.“

بيت جي ڇهين سِٽ ۾ سُورهَ الآعـراف جي هڪ آيتـه جو هڪ حصو شامل ڪيل آهي، جنهن جي معنيٰ آهي: ”۽ موسيٰ عليه السلام جن، الله تعاليٰ جي جَمال پسندي، تَجلا ڏسجي مدهوش ٿي ڪِري پيو.“

انهيءَ قصي کي، شاهہ صاحب جن نهايت مختصر ۽ اشارتاً بيان ڪيو آهي، جنهن جو مختصر ذڪر هن ريت آهي تہ سَيد نا موسيٰ عليه السَلام جن، جڏهن پنهنجي پالڻهار سان هم ڪلامي ٿيو، تڏهن ڪريم ڪارساز جي ڪلام ٻڌڻ سان ايترو متاثر ۽ لطف اندوز ٿيو جو، ڪيس عرض ڪيائين تہ، ”منهنجا پالڻهار مون کي پنهنجو ديدار عطا فرماءِ تہ توکي ڏسان. جواب ۾ فرمايو ويو تہ، اي موسيٰ (عليه السلام) تون مون کي هرگز ڏسي ڪونہ سگهندين! جڏهن موسيٰ عليہ السلام جن عرض ڪيو تہ، اي پروردگـار ڇا بہ ٿئي پر تنهنجو ديدار ضرور ڪندس. تڏهن الله تعاليٰ پنهنجي صفاتي نور جا تَجلا، طور جبل تي وِڌا تہ جبل ٽڪرا، ٽڪرا ٿي ويو ۽ موسيٰ عليه السلام نهايت گهڻي وقت تائين بيهوش ٿي ويو هو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

بيت جي ستين سِٽ ۾، سُورَهُ النجم جي هڪ آيت مبارڪ آندي وئي آهي، جنهن جي معنيٰ آهي: "معراج واريءَ رات، رسول الله صلي الله عليہ وسلم جن جي ديدَ مُبارڪ، نڪي لَڙي ۽ نڪي حد کان لنگهي" يعني پاڻ سونهارن جي نظر مبارڪ، الله تعاليٰ جي ديدار، فرحت آثار ۾ اهڙي تہ کِپي وئي جو، هيڏانهن هوڏانهن نہ ڏِٺائين!" يعني محبواب ڪريم جن، صرف ۽ صرف، رب العزت جي ديدار ۽ پرينءَ جي پسڻ ۾ مَحوَ هُئا ۽ بس.

بيت جي اَٺين سِٽ ۾، محبوب جي مُشاهدي جو هن ريت بيان ڪيو ويو آهي:

مشاهدو محبوب جو، اُتي آديسين

بيت جي نائين سٽ ۾ شامل ڪيل "بِي يُبصِرُ بِي يَسمَعُ" جي معنيٰ هن ريت آهي: "هو مونسان گڏ ڏسي ٿو ۽ ٻڌي ٿو." اهڙي طرح بيت جي ڏهينءَ سٽ ۾ آندل: "بِي يَمشِي بِي يَنطِقُ" "جي معنيٰ آهي" هو مون ساڻ گڏ هلي ٿو ۽ مون ساڻ ڳالهائي ٿو". بيت جي يارهن سٽ پڇاڙي واري هن ريت آهي:

سَيد چئي سندن، ڪَل پُڄين ٿو ڪهڙي

هِن وڏي بيت ڪانسواءِ ٻيا لاڳيتو ٻہ بيت پڻ "مونا طور سينا سان، شاهہ صاحب جن شروع ڪيا آهن. مثال طور تي:

مونا طور سينا، سندا سناسينِ،
رِدا آهي راز جي، اُوچَڻُ آديسينِ،
قُربُ ڪاپڙينِ، تَهن چوٽيءَ سَيئُن ڍڪيو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

مونا طورِسِينَا، سندا سناسينِ،
سڪن کي سيين پرئين، پُجهي ڏنائون پن،
الف آديسينِ، چوري رکيو چِت ۾.

مراقبو: بهرحال "مونا طور سينا" وارن بيتن ۾، ڀٽائي گهوٽ عَلَيهِ الرَحم جن، اُنهن صوفين سالڪن، قلبي ذڪر ڪندڙن ۽ اهل الله جي عڪاسي ڪئي آهي، جيڪي پنهنجي پَساهَ، پَساهَ ۾ پرينءَ کي پسندا آهن ۽ مُراقبي ۾ ويهي اسم ذات يعني "الله، الله" جي تنوار ڪندا رهندا آهن. جيئن فرمايو اٿن ته:

پايو مُنهن مونن ۾، ويٺائي وِهُسَنِ،
جوڳي جاڳا ڪن، آيا الوهيَتَ ۾.

انهيءَ معرفتي مُراقبي ۾، مُنهن مونن يعني گوڏن ۾ وجهي، مشاهدي ۾ مَسرور ٿيندا آهن "وِهُسَنِ" جي معنيٰ آهي خوش ٿيڻ. اُلوهيت ۾ اچي جوڳي جاڳا ڪن ٿا، يعني ديدار ڪن ٿا. جهڙيءَ ريت، سيد موسيٰ عليه السلام جن طور سينا تي پنهنجي پالڻهار کي پَسي خوش ٿيندا هئا. اهڙيءَ ريت، مُراقبي وارا، محبوب جو مشاهدو ماڻيندا رهندا آهن. اهڙي مشاهدي جي وڌيڪ وضاحت ڪندي فرمايو اٿن ته:

منجهه مُراقِبي مَحوَ ٿيا. ڪَامِلُ قَلبُ ڪَري،
"فَلَهُم اَجرُ غَيرُ مَمنُون"، سامين سچ سَري،
ڏٺيءَ دل ڏَري، گر کي گڏيا ڪاپڙي.

مٿين بيت ۾ فَلَهُم اَجرُ غَيرُ مَمنُون سُوَره التِين جي هڪ آيت جو حصو آهي، جنهن جي معنيٰ آهي: "پوءِ اُنهن جي لاءِ اڻ کٽ اجر آهي."

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

اهڙا سچا سامي، "قالَ" ڇڏي "حال" وارا ٿيا، ۽ نَفس اَمَارَه ۽ نفس نياڳي کي نِهوڙي نِياٺون، ۽ انهيءَ ڪري ئي جانب جو جَمَالُ ۽ محبوب جو مُشاهدو ماڻيائون:

حِبيون حَالُ پرائيو، تنِ آديسينِ اَحوالُ،
ناهِ ڪيائون نَفس کي، منجهان زُهد زَوالُ،
"لَن تَنَالو البِرَ حَتي تَنفِقوا مِمَا تُحِبُونَ"، پاڻ
ڪيائون پائمالُ
لَذائون، لطيف چئي، جَانِبَ جو جَمَالُ،
نانگا ٿيا نِهالُ، گرکي گڏيا ڪاپڙي.

مٿئين بيت ۾، جيڪا آيت مبارڪ شاهه صاحب جن شامل ڪئي آهي، اها سورت آل عمران ۾ چوٿين سيپاري جي مُنڍ واري آيت آهي، جنهن جي معنيٰ آهي: "ان وقت تائين پلائي کي يعني منزل مقصود تائين هرگز نہ پهچي سگهندؤ، جيسين تائين اُهي شيون اَللهَ تعاليٰ جي واٽ ۾ خرچ نہ ڪندؤ جن کي اوهان محبوب رکندا آهيو. مولانا محمد جَلَال الدين عارف رومي رحمه الله عَلَيهِ جن شاهه کان اڳ ۾ ساڳيو اظهار وري هن ريت ڪيو آهي:

هرچہ داري صرف کن در راهِ اُو،
لَن تَنَالو البِرَ حَتيٰ تُنفِقُو!

وِچئَين وينا رهن، سانجهيءَ رهن سُمهي،
ٻک مرندي ڀِکيا، ڪنهن کان ڪين گهُرنِ.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

بيٺ نہ هيريائون پنهنجا، چوريءَ سـاڻ چَسـنِ،
ڦڪي فقيرنِ، ماڳهيان پِنـي مـاٺ جي.

منهنجي خيال ۾، مٿئين بيت ۾ ٻڌائي گهوٽ جن اَصحاب صُفه،
رضي الله عَنهُم جن جي، زهد، عـبادت، تصوف، توڪل ۽ رَبُ العلمين
سان رِهاڻ جي ڳالهہ ڪئي آهي. ياد رهي تہ اصحاب صُفہ وارن جو تعداد
لڳ ڀڳ ستر کن هوندو هو. سندن عبادتگاهہ، مسجد نبوي ۾ موجود
آهي. سندن ساراهہ قرآن مجيد ۽ احاديث پاڪ ۾ آيل آهي. انهي جي
وڌيڪ وضاحت هن ريت ڪئي وئي آهي:

همہ سين هيڪ ٿيا، تن نانگن ناهہِ نزاع،
رَضِيَ الله عَنهُم وَرَضُوا عَنهُ"، جوڳين اِيَ جزاءَ،
ڏيئي ساهہ سَنرا، گرڪي گڏيا ڪاپڙي.

مٿئين بيت ۾، سُورَہَ البَينَہ جي آخري آيت مان ٽڪرو ڏنل آهي،
جنهن جي معنيٰ آهي: "الله تعاليٰ اُنهن اصحابن ڪان راضي ٿيو ۽ اُهي الله
تعاليٰ کان راضي ٿيا."

اِلاّ لِيَعبُدُون: ساڳيءَ ريت سي حرفيءَ ۾ هڪ ٻئي بيت ۾ لاڪيٽي لطيف
جن، پالڻهار پروردگار جي پيغام جي هن ريت اشاعت ڪرڻ فرمائي آهي:

"زيئيون" زاهد زُهد ۾، پُختا ٿيا پَچي،
ڪِڏي ڇڏيائون قَلبَ مان، ڪُوجهي ڳالهہ ڪَچي،
اُبـتيا عِبادت ۾، مـانجهي مـردَ مَچي،
"وَمَـا خلَقتُ الجِنَّ وَالاِنـسَ اِلاَّ لِيَعبُدوُنَ"
سٽيو سُڌَ سَچي،
اُڪنڊ سـاڻ اَچي، گرڪي گڏيـا ڪـاپڙي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

مــتــئين بيت ۾ اُنهن جَبـروتي جوڳين ۽ ڪـامل ڪاپڙين جي ڪمـال، زُهد جي ڳالهـہ ڪئي اٿس، جن پنهنجي قَلبن مـان ڪوجهيون ڳالهيون، ڪِينو، ڪُپت، ڪوڙ، ڪَاوڙِ، دغا، دولاب، دوئي ۽ ڏوکي کي ڪڍي ڇڏيو آهي ۽ پنهنجي اُپاٽـهار جي عبادت ۾، مستحڪم مضبوط ٿي سچائي جو سَندرو ٻڌي بيٺا آهن، ڇاڪاڻ تہ، جِنن ۽ انسانن کي الله خالق، پنهنجي عبادت ۽ معرفت لاءِ پيدا ڪيو آهي. هِن بيت ۾ شامل ڪيل آيہ مبارڪ سُوره الذاريت مـان تضمين ڪئي وئي آهي، جنهن جي معنيٰ آهي: ”۽ جِنن ۽ ماڻهن کي رڳو پنهنجي عبادت معرفت لاءِ پيدا ڪيو اٿم.“ الله تعاليٰ جي ارشاد جو مطلب هيءُ آهي تہ، جِنن ۽ انسانن کي مون پنهنجي معرفت لاءِ پيدا ڪيو آهي.

عارف رومي جن وري اهو پيغام هن نموني نروار ڪيو آهي:

زنـدگـي آمـد بـرائـي بـنـدگـي،
زنـدگـي، بـي بـنـدگـي شـرمـنـدگـي

شـاهہ صـاحب جن انهيءَ آيت مبارڪ جو ترجمـو ۽ عڪاسي اِجها هيئن ڪئي آهي.

ڪَرها ڪارڻِ ڪاهہَ، توکي ڏٺي ڏاريو. (مومل راڻو)

رامڪلي ۾ لاکيڻي لطيف جن انهن جوڳين سامين ۽ سناسين جي فقر ۽ فقيري کي بيان ڪيو آهي، جن جي جُتي ۾ اهڙا تہ موتي چمڪي رهيـا آهن، جيـڪي وقت جي بادشـاهن جي تاجن ۾ بہ ڪونہ آهن. حقيقت ۾ انهن سچن سنياسين جي گودڙين ۾ گل آهن، جن جي سڳنڌ ۽ سُرهاڻ، ٻري ٻري تائين پکڙيل آهي، جنهن وڻ، وڻَ کي واسي ڇڏيو آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

تن سامين جي سَدَ مَران، جن جي گودڙين ۾ گلَ،
اندر مُلا مَلَ، پَهرِ ڪوجها ڪاپڙي.

اهڙيءَ سچيءَ فقيريءَ بابت، رسول الله صلي الله عيلہ وسلم جن فرمايو آهي تہ "اَلفَقرُ فَخرِي" يعني فقيري منهنجو فخر آهي. اهڙيءَ فقيري تي مون کي بجا طور تي ناز آهي ۽ مان انهيءَ تي خوش آهيان. انهيءَ مسڪينيءَ سان محبت جي سلسلي ۾ پاڻ وڏيڪ فرمايو اٿن:

"يا الله سائين! مون کي مسڪين ڪري جيار! مسڪينيءَ ۾ وِصال ڪرائج، ۽ قيامت جي ڏينهن، مسڪين جي ميڙ ۾ اُٿارج." صلَوا عَلَيه وَالِه.

اهي فقير اندر ۾ "مُلان مَلَ" يعني آئيني وانگر اجا اُجرا ۽ جرڪندڙ آهن.

پَهر ڪوجها ڪاپڙي، اندر ۾ آئينو

اهي فقيَر بيباڪ، بهادر، لاَاُباني آهن، ان ڪري ڪنهن غير جي اِڳيان هٿ ڪونہ ٽنگيندا آهن. ڇاڪاڻ تہ اهڙي شرف ۽ شان، مرتبي ۽ مان وارا آهن، "پلي پَک پرم جي شال نہ وڃي شان" تي قائم آهن.

پِنَ ڪين پَٽُ ڪٽي، گهُرَن ڪين گهران

پَٽُ معنيٰ پيالو- يا پِننڻ جو هڪ ٿانءُ. هڪ هنڌ فرمايو ويو آهي:

فقير ڇنُجي اُن ڪي، جنهن جي سَبَ ري دَسَري،
پَرَاوا گهرَ تہ نہ پِني، پر پنهنجي گهران بہ نہ گهري،
جو مانيءَ لاءِ مَري، سو سامي سڏجي ڪين ڪي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

دارا و سڪندر سي وه مرد فقير أولٰي

هو جس ڪي فقيري مين بوئي اسد اللهي.

اهي فقير ڦندائي فقير نہ آهن. رسمي جوڳي نہ آهن جيڪي مختلف ڏاڳا، ڪُلابا، نفيلون، زنجيرَ، رسا ۽ ٺڳيءَ جون وٿون استعمال ڪري، ماڻهن کي ٺڳيندا آهن، ڪانئن ڪجهہ نہ ڪجهہ حاصل ڪندا آهن. پر اُهي سچا سامي، فيَض وارا فقير ۽ الله لوڪ آهن، جن جي توڪل ٽرهو آهي:

تَوڪل ڪيائون ٽُرهو، وائي ٻي نہ وارينِ،
”قُل هُو الرحمٰن آمَنابِه“ اُتي اختيارينِ،
پَرِ چڱي پارينِ، گر ڪي گڏيا ڪاپڙي

انهيءَ بيت ۾، ڀٽائي گهوٽ جن موضوع جي مناسبت سان، سُورت المُلڪ مان هڪ آيت جو ڀاڱو شامل ڪري، بيت کي چار چنڊ لڳائي ڇڏيا آهن، جنهن جي معنيٰ آهي: اي محبوب ڪريم صلّي الله عليه وسلم ارشاد فرمايو تہ، ”اهو الله نهايت ٻاجهارو آهي، مٿس ئي ايمان آندو سون ۽ مٿس ئي ڀروسو ڪيو سون.“

بيان ڪيل ڪاملَ ڪاپڙي، پنهنجي پالڻهار کي هرهڪ پَساهَ ۾ ياد ڪندا رهندا آهن. هو ”عارفان در دَمي دو عيد ڪند“ تي مستحڪم آهن ۽ خَفي، سِري ۽ نقش بندي ذڪر ۾ مشغول ۽ مصروف آهن ۽ هڪڙو پَساهُ بہ پرينءَ ريءَ ڪونہ ڪٽندا آهن. اهي ڪريم ڪارساز جو قَلبِي ذڪر ڪندا رهندا آهن:

ڇِڏ، جاڳوتا جوڳئين، ڏونهيون ڪيمِ ڏکاءِ،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

"وَاذڪُر رَبَّڪَ فِي نَفسِڪَ" اندر آڳ جَلاءِ،

جن سڄڻ جي ساڃاءِ، تن ڪينان مِنو ڪين ڪي.

مٿين بيت ۾ "جاڳوتا" ڪم آندل آهي جنهن جي معنيٰ آهي،
"مَتي سان ٻڌڻ جا رَسا." انهي بيت ۾ سُوره الاَعراف مان هڪ آيت جو ڀاڱو شامل ڪيو ويو آهي جنهن جي معنيٰ آهي: اِي ذاڪر، پنهنجي پالڻهار کي پنهنجيءَ دل ۾ ياد ڪندو رهج. الله ربُ العلمين جَلَ جَلاَ له اتي خَفي، سِرِي، قَلبي ذڪر جو امر فرمايو آهي. ساڳئيءَ طرح، جَهري، جَلي ۽ ڏاڍيان "اَللهُ! الله" ڪرڻ يا "لاَاِله اِلاَ الله... محمد رَسولُ الله" صلي الله عليه وسلم ذڪرڪرڻ جو ٻـ قرآن مجيد ۾ حڪم ڪيو ويو آهي. اتي ويٺي، سُتي، گهمندي، ڦِرندي، ڏڪن توڙي سڪن ۾ هر حال ۾، پنهنجي پالڻهار کي ياد ڪرڻ گهرجي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

غلامِ مصطفيٰ دادوي

خدا پرستي ۽ انساني محبت جو پيغام

شهرهء آفاق شاعر حضرت شاهه عبداللطيف ڀٽائي جي شاعري ۾ مولانا محمد جلال الدين رومي جي شاعريءَ وانگر تمام ڳوڙها ۽ اونهان اسرار ۽ راز سمايل آهن. شاهه صاحب تي جڏهن مجازي محبت جو وار ٿيو هو، تنهن وقت جوڳين ۽ سامين فقيرن جي جماعتن سان وڃي مليو هو، جيڪي مختلف ملڪن جو سير و سفر ڪندا هئا. انهن فقيرن جي عادتن، ماڳن ۽ اخلاقن ۽ مڙهين، اوتارن ۽ اوطاقن جو ذڪر سر رامڪلي جو مرڪزي خيال آهي. شاهه صاحب جيڪو مجاز جي تير سان شڪار ٿيل هو ۽ سندس دل ان تير سان زخمي ٿيل هئي، تنهن جو اهو زخم الله وارن ۽ عابدن زاهدن جي ذڪر الهي ۽ الفت رباني وارين صحبتن ۾ ڇٽڻ لڳو. نيٺ سندس مجازي تير سان زخمي ٿيل دل چاق چڱي ڀلي ٿي ويئي. هاڻي هو مجاز جي پل تان اُڪري حقيقت جي منزل ڏانهن روان دوان ٿيو هو. سندس عقيدي ۽ عمل ۾ پختگي پيدا ٿي چڪي هئي. کيس حقيقي محبوب جو مشاهدو ٿيندو پئي ويو. سندس دل موليٰ جي محبت ۾ گرفتار ٿيندي پئي وئي ۽ هن فاني دنيا جي حقيقت کان آگاهي حاصل ٿي رهي هيس. شاهه صاحب جو سچو رسالو واقعي شريعت رباني ۽ محبت اللهيءَ جو پيغام آهي. سر رامڪلي ۾ شاهه صاحب جوڳين ۽ سامين جا لڇڻ ۽ ڳڻ بيان ڪيا آهن ۽ پڻ جوڳين جا قسم ٻڌايا آهن.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

جوڳي ۽ سامي نوري بہ آهن ۽ ناري بہ آهن. سچا بہ آهن ۽ ڪوڙا بہ آهن. ائين چوڻ ۾ ڪو وڌاءُ نہ آهي تہ شاهہ صاحب تصوف ۽ صوفين جي تاريخ جي سموري حقيقت هن سر ۾ آشڪار ڪئي آهي. صوفي يا سامي ۽ جوڳي وغيره هڪ ئي ذات جا عاشق ۽ پوڄاري آهن. هنن جي اصل منزل حقيقي محبوب جو وصال ماڻڻ آهي. هنن وٽ ڪنهن ذات پات، رنگ نسل، مذهب ۽ ڌرم سان ڪو ضد يا مخالفت ڪانهي. هنن جو مذهب ۽ ملت، دين ۽ ڌرم الله آهي. جيڪڏهن ڪنهن صوفي ۾ اهي اوصاف نہ آهن تہ پوءِ هو ڪوڙو آهي. رڳو نڱي جا ناهہ ڪري ماڻهن کي گمراهہ ڪري ٿو ۽ دولت گڏ ڪري ٿو.

پوچا ڪارِ مَ پاڻ کي، ڪوءِ! راوَلَ، پِن رجات،
لباسان لطيف چئي، پَل ويراڳي وات،
مَن ماري ڪر ماتُ، تہ تِيرَتَ پسين تڪيو.

اي جوڳي ۽ سامي فقير پنهنجي پوچا نہ ڪراءِ. اي درويش ڪڏ ۾ پوي ماڻهن جو اچڻ وڃڻ. اي دنيا کي ترڪ ڪرڻ وارا فقير، ڳالهائڻ جون اٽڪلون ڇڏ، پنهنجي من کي ماري فنا ڪر تہ الله جو جلوو ۽ جمال ماڻين. حضرت رومي جو قول آهي تہ مان ٻاهتر مذهبن ۽ فرقن سان متفق آهيان:

ملتِ عشق از همه دينها جدا است
عاشقان را مذهب و ملت خدا است

عشق جو دين ۽ ملت سڀني دينن کان جدا آهي، عاشقن جو مذهب ۽ ملت خدا آهي، انهي سچي نظريئہ موجب شاهہ صاحب چيو آهي تہ:

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

ڪيهي ڪامَ ڪاپڙِيَ، تا اهڙي رَوَشِ رَوَنِ،
نڪا دل دوزخ ڏي، نڪي بهشتِ گهرن،
نڪو ڪمُ ڪُفَارَ سين، نڪا مسلماني مَنِ،
اَيَا اِيئن چوَنِ، تہ پِرين ڪَجو پانهنجو.

سچا سامي ۽ صوفي ڪهڙي مطلب ۽ مقصد لاءِ اهڙي هلت ٿا هلن؟ سندن دل ۾ نہ ڪڏهن دوزخ جو خيال اچي ٿو ۽ نہ وري هو بهشت جا گهورا آهن ۽ نہ سندن ڪفر سان لاڳاپو آهي. نہ وري مسلماني سان لاڙو اٿن. هو تہ رڳو ائين چون ٿا تہ رب کي ريجهائي پنهنجو ڪريو.

ڪهڙو نہ سهڻو سبق سمايل آهي هنن شعرن ۾ خدا پرستي ۽ انساني محبت ۽ اخوت جو ۽ فرقي بندي ۽ تفرقي بازي کي ختم ڪرڻ جو ۽ اهوئي آهي اصل اسلام جنهن جي معنيٰ آهي امن ۽ سلامتي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

حافظ عبدالرحيم جمالي

سُر رامڪليءَ جو سرسري جائزو
سنڌ جي ماضي، حال ۽ مستقبل جي آئيني ۾

شاهه لطيف نه صرف اسان چواڻي بلڪه دنيا جي عظيم دانشورن، عالمن ۽ اديبن جي متفقه راءِ مطابق به دنيا جو هڪ عظيم انقلابي، آفاقي ۽ اصلاحي شاعر هئڻ سان گڏوگڏ هڪ بهترين سماج سڌارڪ پڻ آهي.

شاهه سائين جو ڪلام هزارين رنگن واري هيري مثل آهي ۽ سندس موضوع پڻ هر طرح رنگا رنگي آهن. يعني ڪٿي صوفيانه ته ڪٿي روحاني، ڪٿي ناصحانه ته ڪٿي روحاني، عشقيه، پر انهن سڀني ۾ شاهه سائينءَ جو نڪتهءِ اظهار سنڌ ۽ سنڌي قوم ۾ انقلابي ۽ اصلاحي سجاڳي آڻڻ جو سڏ آهي. منجهس سنڌ جي زمين ۽ آسمان جو قدرتي حسن چمڪي ٿو ۽ هن ۾ سر زمين جا چلڪندڙ درياءَ موجون ماريندا نظر اچن ٿا. يعني منجهس سنڌونديءَ جو جلال ۽ عظمت بيان ڪيل آهي. شاهه جي شاعري اخلاقي آهي، پر سندس ترنم ۽ تشبيهات منجهان ذهني سرور به حاصل ٿئي ٿو.

شاهه سائين جي رسالي ۾ سُر رامڪلي چوويهين سُر جي حيثيت سان موجود آهي. هن ۾ نَوَ داستان آهن. ان لحاظ کان هي رسالي جو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

هڪ خاصو وڏو سُر آهي. هن سُر جي معنيٰ آهي پانهن طرفان خدا سان محبت جو اظهار ڪرڻ يعني پانهن جو سُر. علامہ دادوي صاحب جن هن سُر جي عربيءَ ۾ معنيٰ ڪئي آهي، لحن العبودين يعني پانهپ جو سُر- رامڪلي راڳ جي فن موجب هندول جي پنجن استرين مان هڪ آهي، ساري سُر ۾ بيراڳين ۽ جوڳين جي استعاري ۽ تشبيهہ ۾ مڪمل انقلابي احوال کي پيش ڪيو ويو آهي ۽ جوڳي بنجي مقصد جي ڳولا ۽ جستجوءَ ۾ وڃڻ ووڙڻ جي تلقين ڪئي وئي آهي. اهڙائي ويراڳي ڪن ۾ والا پائي جوڳين جي ويس ۾ جڏهن سجاڳيءَ جي سڏ ڏيڻ ۽ سنڌ کي سورن کان بچائڻ ۽ ڪيس ڌارين جي غلاميءَ مان ڪڍڻ لاءِ نڪرن تـا تہ لطيف سائين انهن جي سجاڳپ ڪرائيندي چوي ٿـو تہ هي اُهي ماڻهو آهن جيڪي پنهنجا لڳ لاڳاپا ختم ڪري پنهنجي آرام ۽ آسائش ترڪ ڪري صرف ان لاءِ نڪتا آهن تہ هو سنڌ جي ستل ۽ غفلت ۾ پيل قوم کي بيدار ڪن ۽ انهن ۾ اهو جذبو پيدا ڪن تہ جيئن هو اٿي پنهنجي قوم ۽ وطن جي آزاديءَ لاءِ جدوجهد ڪن. هنن ماڻهن جي سجاڳپ اها آهي تہ هو:

"ڪَن ڪَٽ، ڪاپٽ، ڪاپڙي ڪَنَ جي ڪتائين!
لاهوتي لطيف چئي، ماڳ نَہ متائين،
جي خوديءَ کي کائين، هَلو! تڪيا پَسُون تن جا."

ڏسڻو اِهو آهي تہ اُنهن ماڻهن پنهنجي اها حالت ڇو بنائي. ان لاءِ اسانکي لطيف سائين ءَ جي دور جو جائزو وٺڻو پوندو. اُن دور ۾ سنڌ جون حالتون گهڻو ڪري اُهيئي هُيون جيڪي اڄ آهن. يعني سنڌ ڌارين جي غلاميءَ ۾ هئي. ٻاهريان ايندڙ غاصب سنڌ تي قبضو ڪيو ويٺا هئا. لطيف سائين نہ صرف پاڻ گيڙو رتا ڪپڙا پائي جوڳي ۽ بيراڳي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

ٻڌجي قوم کي آزاديءَ جي لاءِ جاکوڙ ڪرڻ جي تلقين ڪري ٿو پر هو اهڙن ڪاپڙين جي هڪ اهڙي جماعت تيار ڪري ٿو جيڪي انهيءَ فقيراڻي ويس ۾ ملبوس ڳوٺ، ڳوٺ ۾ واهڻ، واهڻ وڃي ڪري ٻڌائين ٿا تہ:

ڏاريا سيئي ڏاريا، مِٽ مُئيءَ جا نہ ٿيا

يا وري هيءَ تلقين ٿا ڪن ۽ سخت خطري جو احساس ٿا ڏيارين تہ:

بَندر جَان ٻَٽي، سڪاڻيا سُکَ مَ سُمهو،
کَپر ٿو کُن ڪري، جيئن ماتيءَ مَنجهہ مَهي،
اهڙو سور سَهي، ننڊ نہ ڪجي ناڪئا.

يعني او سنڌي، اوهان سخت خطري ۾ آهيو. اوهان جيڪڏهن غفلت ۾ سُتل رهيا تہ ڪٿي ائين نہ ٿئي جو اوهانجو وُجود ئي خطري ۾ پئجي نہ وڃي.

شاهہ سائينءَ، سُر رامڪليءَ ۾، اهڙن ماڻهن لاءِ جن فقيري جو ويس پائي در در سين هٽي سنڌين کي سجاڳيءَ جو سڏ پئي ڏنو آهي، تن جي قدر ڪرڻ ۽ انهن جي سڏ ۽ سين کي ٻڌڻ ۽ انهن تي عمل ڪرڻ لاءِ چيو آهي تہ:

رَهيا اٺيئي رات، صبح ويندءِ صابري،
لَنءِ لَنءِ مَنجهہ لطيف چئي، ڪَرُ تنين جي تات،
سندءِ جوڳين ذات، ٻئي ٻيري ياڳ مِڙي.

لطيف سُر رامڪليءَ ۾ جن جذبن جو اظهار ڪيو آهي يا جن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

نڪتن کي نروار ڪيو آهي، انهن جو واحد مقصد هڪ اهڙو پيغام ۽ هڪ اهڙو انقلاب آهي جيڪو قومن کي زندگي بخشي ٿو، ترقي ڏياري ٿو ۽ شعور جي نعمت عطا ڪري ٿو.

شاهه سائين مزاج شناس ۽ تاريخ کان واقف نظر اچي ٿو. هو سُتل قوم کي جاڳائڻ لاءِ اُن قوم جي تاريخي روايتن کان ڀرپور فائدو وٺي ٿو ڇو ته هي هڪ اٽل حقيقت آهي ته جڏهين ڪا قوم سياسي شڪست کائيندي آهي ۽ استحصال جو آهني زنجير ڪيس زنده ئي مئل بنائي ڇڏيندو آهي ته قومي اديب ۽ شاعر اُن کي ادب ۽ ثقافت جي حوالي سان سجاڳيءَ جو سڏ ڏيندا آهن. پوءِ قومون پنهنجي ثقافتي ورثي کي سانڍيندي پنهنجو وجود برقرار رکڻ ۾ ڪامياب ٿي وينديون آهن. شاهه صاحب به سنڌي قوم جي ڪاهلي، جيڪا مختلف دؤرن جي حاڪمن ۽ لٽيرن کان شڪست بعد ڪين ڪوهيڙي وانگر وڪوڙي ويئي هئي، تنهن کي پنهنجي شاعري ذريعي، انهن بي نام ڪردارن جيڪي ڪنهن گروهه طبقي ۽ جماعت جا نمائندا رهيا آهن تن جي سرويچي، بهادري ۽ غيرت جي بلند معيار جي ياد ڏياريندي دور ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي آهي.

شاهه سنڌي قوم کي سندس ئي تاريخ جي تهه خانن مان ماضيءَ جي مانجهي ۽ مٿيرن جا ڪردار پيش ڪندي، حال جي هيڪار ۾ آئيندي جو آئينو بنائڻ جي ڪوشش ڪئي آهي. لطيف سائين جي پوري شاعري ماضيءَ جي عظمتن بيان ڪرڻ، ان کان سبق حاصل ڪرڻ، حال جي حالتن کي درست ڪرڻ ۽ مستقبل جي خطرن کان آگاهه ڪري پنهنجي اجتماعي حالتن کي سڌارڻ جو عُنوان آهي.

شاهه صاحب سنڌ جي قوميت ۽ سنڌي تهذيب و تمدن، سنڌي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

رهڻي ڪهڻي، سنڌي تصوف، سنڌي ٻوليءَ جي بچاءَ لاءِ اهڙو جذبو ڏنو آهي جو شايد دنيا جي ٻئي ڪنهن به شاعر ان قسم جي انقلابي ۽ شعوري جذبي کي پنهنجي قوم اندر اڀاري سگهڻ ۾ ڪاميابي حاصل ڪئي هُجي. شاهه صاحب جو سمورو شعر فصاحت، بلاغت، رواني ۽ تسلسل جي اصولن مطابق اعليٰ قسم جو شعر آهي.

شاهه صاحب پنهنجي عاشقانه، صوفيانه ۽ انقلابي شاعريءَ جو دائرو سنڌ تائين محدودو ڪري ٿو. هو سنڌ کان ٻاهر، قيس ۽ ليليٰ، شيرين ۽ فرهاد، هير ۽ رانجهي کي بيان نٿو ڪري پر سندس شاعريءَ جو موضوع فقط سنڌ آهي، هو هن ئي سر زمين جي قصن ۽ داستانن کي هڪ تمثيل بڻائي قوم جي آزاديءَ جو شعور پيدا ڪري ٿو. وطن جي محبت جو درس ڏيئي ٿو هو سسئي پنهونءَ جي داستان ۾ مقصد جي حصول لاءِ سخت محنت مشقت، تڪليفن برداشت ڪرڻ جو درس ڏيندي چوي ٿو:

تتيءَ ٿڌيءَ ڪاهه، ناه ويل ويهڻ جي،
متان ٿئي اونداهه، پير نه لهين پرينءَ جو.

مارئيءَ جي داستان ۾ هو وطن جي حب ۽ پنهنجن سان سچائي ۽ خيرخواهي ۽ انهن کي ڀين کان ڀلي سمجهڻ جو درس ڏيندي چوي ٿو:

سچڻ ۽ ساٿيهه، ڪنهن اٺاسيءَ وسري.

جڏهن هو ڪنهن جي بهادري کي بيان ڪري ٿو ته موزڙي مير بحر جو قصو آڻي ٿو. قرباني ۽ سخاوت ۾ سخي سُپڙ ۽ جادي سَمي جا گيت ڳائي ٿو. سِر جو سانگو لاهڻ ئي مقصد کي قريب اچڻ آهي. ان لاءِ سورٺ راءِ ڏياچ جو داستان ٻڌائي ٿو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

مطلب تہ سندس هر بيت، هر سٽ، ۽ هر لفظ هڪ پيغام هڪ حقيقت آهي. عِبَارَ اتُنا شَتي حُسنُ وَاحِد. يعني الفاظ تہ مختلف آهن، پر معنيٰ مطلب ۽ پيغام هڪ آهي. شاهہ صاحب هڪ فطرتي شاعر آهي، هُن جيڪي مُشاهدو ڪيو سوئي بيان ڪيائين! هن جي سامهون سنڌ هئي. سنڌ ۾ ٿي جيڪي ڏٺائين يا پسيائين سوئي هڪ خاص انداز ۽ خاص رنگ ۾ سنڌين جي درس لاءِ پيش ڪيائين. سنڌ ڪان ٻاهر ڇا وهيو ڇا واپريو ۽ ڇا ٿي گذريو ان سان هن فطرتي عاشق شاعر جو ڪهڙو لاڳاپو آهي؟ ڀلا جڏهين سنڌ ۾ ٿي اهو سڀ ڪجهہ ملي سگهي ٿو جيڪو ٻاهرين ڏيساور ۾ بہ ڪونهي تہ پوءِ ڇو ويهي سنڌين کي ڌارين جي قصن يا ڪهاڻين سان ريجهائجي ۽ سندن صاف ذهنيت کي ڌارين جي غلاميءَ هيٺ آڻجي.

شاهہ صاحب مذهبي مت ڀيد جو قائل نہ هو. هن سنڌ جي سيني باشندن کي هڪ ئي نظر سان ٿي ڏٺو، هن وٽ هندو مسلم جو فرق نہ هو، هو تہ صرف انسانيت جو علمبردار هو. شاهہ صاحب سر رامڪليءَ ۾ انسانن جي عزت، ساڻن محبت ۽ سندن قدردانيءَ جي تلقين ڪندي نظر اچي ٿو! لطيف فرمائي ٿو تہ قومن ۽ سماج ۾ جڏهين اهڙا سڌارڪ ماڻهو اوهانکي نظر اچن جيڪي پنهنجي قول ۽ عمل سان ماڻهن ۾ سجاڳي پيدا ڪن ۽ انهن ۾ سماجي ۽ سياسي بيداريءَ جي لهر جاڳائين تہ پوءِ اهڙن ماڻهن، جماعتن ۽ جتن جي عزت ڪريو ۽ ڪانئن ڪجهہ سکو ۽ سندن ڏنل پيغام هنئين سان هنڊايو، ڇو تہ هي اهو سڀ ڪجهہ اوهان جي بقا لاءِ پيا ڪن.

هنن جي پيغام کي ٻڌڻ ۽ سمجهڻ جي ڪوشش ڪرڻ گهرجي. هي گيڙو رتا فقير الفيون پاتل اهي عام فقير نہ آهن پر اهي اوهان لاءِ نصيحت ڀريا نڪتا ڪٺي آيا آهن؛

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

تانِ ڪِي ساٿن اور، جان آهين اوطاقن ۾
ڏهہ، ڏهہ ٻيرا ڏينهن ۾، پاڻ مٿائن گهور
ويا جي هِنگلور، تہ ڪرم ملنديئي ڪاپڙي.

سنڌ جي اُن دور جي معروضي حالتن ۾ لطيف سائينءَ جيڪا جاڪوڙ ڪئي، جيڪي انساني اقدار اُجاگر ڪيا تن جو اثر اڍائي سئو سالن گذرڻ بعد بہ اڄ تائين قائم آهي. اڄ بہ اسان جون اکيون ابر آسري آهن. اڄ بہ لطيف اسانکي وڏي واڪي چئي رهيو آهي:

جاڳو جاڙيجا، سَما سُڪَ مَ سُمهو.

يعني پنهنجي قومي وجود، سياسي ۽ سَماجي قدرن جي بچاءُ لاءِ پاڻ ۾ اتحاد، يگانگت ۽ ٻڌي پيدا ڪريو. هڪ ٻئي تي ويساهہ ڪريو. اڄ اسانجو الميو هي آهي تہ اسان لطيف جو پيغام وساري چُڪا آهيون. سندس عظمت جا صرف زباني طور تي قائل آهين. پر جيستائين عمل جو تعلق آهي تہ اسان ان ۾ انتهائي پوئتي پئجي چڪا آهيون. اسان ۾ طبقاتي مَت ڀيد آهي. اسانتي بي عمليءَ جو دورو پئجي چڪو آهي. ڪاهلي ۽ سُستي اسانکي وڪوڙي ويئي آهي. پر اڃا بہ وقت آهي تہ جيڪر اسان سجاڳ ٿيون، پنهنجي مقصد کي لگن ۽ سچائيءَ سان اختيار ڪريون.

ويئي نت نهاريان، راتا تنهنجي راهہ،
موٽائي ماڳنَ ۾، آڻيندءِ الله!.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

محمد اياز قريشي

شاهہ لطيف ۽ سنڌ جا جوڳي

شاهہ عبداللطيف ڀٽائي رحمت الله عليہ جي مڪتب فڪر جو هر هڪ طالب چاڻي ٿو تہ سنڌ جي هن سرتاج شاعر جي ڪلام جو ننهن کان چوٽيءَ تائين مقصد صرف حق جي تلاش آهي. شاهہ جي رسالي جي غور سان مطالعي ڪرڻ بعد ڏسڻ ۾ ايندو تہ سندس ڪلام جو تاڃي پيٽو فقط وحدت جي جستجو آهي. سيدنا حضرت ابراهيم عليہ السلام انهيءَ توحيد جي تلاش ۾ سج، چنڊ، تارا، ڪتيون، دريا، بحر ۽ بر ۽ جهنگ جبل سڀني جو بغور مطالعو ڪرڻ بعد هن نتيجي تي پهتو تہ انهن سڀني شين سان فنا لا حق آهي. لهذا انهيءَ جوڙ جوڙيندڙ ۽ انهن کي هڪ خاص ترتيب ۽ ضابطي ۾ هلائيندڙ ڪا خاص لافاني طاقت آهي جا ئي حق آهي، باقي هر چيز باطل آهي، اهڙيءَ طرح هر ڪنهن حق جي متلاشيءَ پنهنجي پنهنجي طور ۽ طريقي سان ڪيئي جهد ۽ رياضتون ڪري حق جي طلبگارن سان صحبتون ڪري انهي حقيقي هستيءَ سان پنهنجو رستو، ناتو ۽ تعلق قائم ڪرڻ جي هر ممڪن ڪوشش ۽ سعيو پئي ڪيو آهي.

ايمان بالغيب کان سواءِ انسان جيڪا ڳالهہ صرف رسمي طور قبول ڪري وٺي ٿو تہ ان ڳالهہ تي سندس يقين ڪڏهن بہ محڪم رهي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

نہ ٿو سگھي. اھڙي ماڻھوءَ جي ايمان کي متزلزل ڪرڻ ۾ ڪيترين ئي مخالف طاقتون ڪامياب ٿي سگھن ٿيون. مگر اھو شخص جو ڪنھن بہ ڳالھہ کي قبول ڪرڻ کان اڳ حقيقت جي ڪسوٽي تي لائي ان جي ڪري يا کوٽي ھئڻ کي پنھنجي تجربي ۽ عيني مشاھدي سان پرکي پوءِ ان جو اقرار ڪري ٿو تہ ھن جو اعتماد راسخ ۽ ايمان مڪمل ٿئي ٿو. مذھب اسلام اھا تعليم ڏئي ٿو تہ آغوش اسلام ۾ اچڻ کان اڳ اھو ضروري آھي تہ انسان اسلام جي حقانيت تي پورو غور ڪري ۽ جڏھن ڪين ان پاڪ تعليم جي سچائيءَ جو اطمينان ٿئي تڏھن ھو پنھنجي لاءِ صحيح راھہ اختيار ڪري.

المقصد تہ حق جي متلاشيءَ لاءِ ضروري آھي تہ ٻين مذھبن کان پڻ واقف ھجي ۽ انھن کان نفرتِ نہ ڪري مگر انھن جو ڳوڙھو اڀياس ڪري جو ئي سندس دلي يقين سون تي سھاڳي جو ڪم ڏيندو. ڏٺو ويو آھي تہ صوفيائي ڪرام اڪثر ڪري غير مذھب وارن سان بہ صحبتون ڪيون آھن، انھن کي فيض پھچايا آھن ۽ انھن ۾ جيڪي خوبيون آھن انھن کان ڪناره ڪش نہ رھيا آھن. شاھ عبداللطيف ڀٽائي رحہ پڻ انھن بزرگن مان ھڪ ھو. سندس زماني ۾ ھندو جوڳين، سناسين ۽ ساڌن جون چلہ ڪشيون، تپشائون، رُھبانيتون ۽ رياضتون اوڄ ثريا تي پھتل ھيون. ويدانيت جو متو جو اسلامي تصوف سان لڳ ڀڳ ملي اچي ٿو، ان کان گھڻا صوفي فقير مطمئن ھئا. لھذا شاھ عبداللطيف ڀٽائي عليہ رحمہ بہ جوڳين ۽ ساڌن ۽ سناسين سان صحبتون ڪرڻ ۽ سندن مطمح نظر جو اڀياس ڪرڻ ۾ عيب نہ سمجھندو ھو. بلڪہ ايڪھين ورھن جي ڄمار يعني ڀوھ جوانيءَ ۾ پنھنجي عمر عزيز جا سڄا سارا ٽي سال ھنن سان صحبتون ڪيائين ۽ اسلامي تصوف جي اصولن کي ويدانيت جي عينڪ پائي غور سان مطالعو ڪندو رھيو. جيئن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

جيئن اهي جوڳي ۽ سناسي ويدانيت تي موافق تپشائون ڪندا، تن کي تسيا ڏيندا، لنگ ۽ لنگوٽي چاڙهيندا، ٻڪون ۽ فاقه ڪاٽيندا، مڙهيون ۽ مندر پيٽيندا، انسان جي پنجين ويري يعني ڪام، ڪروڌ، لوڀ موهه ۽ اهنڪار سان جنگ جوٽيندا، جان ۽ جسم کي جلائيندا ٿي رهيا، تيئن تيئن شاهه صاحب عليه رحمه به هنن سان گڏ جهرڪندو ۽ رياضتن ڪندو رهيو. آخر ڪار جڏهن سندس دل جوڳين ۽ سنياسين جي بت پرستي ۽ مورتي پوڄا کان مطمئن نه رهي ۽ فقط ذات حق تعالىٰ جي وحدانيت ڏانهن مائل نظر آئي، تڏهن اهي ساڌو ڪيس ننڊ ۾ ستو ڏسي، گنجي ٽڪر ۾ ڇڏي رمندا رهيا.

جوڳين جي جدائي ڪانپوءِ شاهه صاحب عليه رحمه ڪيترن ئي مسمان صوفي بزرگن سان به خوب صحبتون ونديون ۽ ويدانيت ۽ اسلامي تصوف کي چڱي طرح پرکي پنهنجي رسالي جي سر ڪلياڻ ۽ يمن ڪلياڻ ۾ اسلامي تصوف جا جيڪي بي نظير نڪتا بيان ڪيا ۽ جيڪي تصوف جا درياءَ وهايا، سي پڙهڻ سان تعلق رکن ٿا. جيئن ته نفس جي نابودي تصوف جو بنيادي اصول آهي. تيئن ويدانيت متي جو به ذڪر ڪيل آهي يعني پنجين ويرين کي تياڳ ڪرڻ هڪ شروعاتي ڏاڪو آهي هڪ هنڌ شاهه صاحب فرمائي ٿو:

ميڙيو پاڻ پريون ڪيو، جوڳي جلائين،
سامي سنگڙين سين، خوديءَ کي کائين،
هو جي تار به تڳائين، آءُ نه جيندي ان ريءَ.

هن مان مراد آهي ته اهي جوڳي درويش جيڪي اندر جون سڀ غلاظتون ميڙي جلائي خاڪ ڪري ڇڏين ٿا اهي واقعي صحبت جي لائق آهن ۽ انهن جي جدائي مون تي گران گذري ٿي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

ٻئي هنڌ وري فرمائي ٿو:

نه ڪي ڪٽن پاڻ سين، نه ڪو ساٿن پاڻ،

اهڙو جن اهڃاڻ، آءُ نه جيندي ان ريءَ.

شاهه صاحب انهن جوڳين جي اها وصف پڻ ساراهي ٿو ته هو خوديءَ کي ترڪ ڪيو ڇڏين ۽ هنن وٽ ذات پات جو ڪوبه ڀيد يا ڀاؤ ڪونهي. هنن لاءِ سڀ مذهب ۽ سڀ انسان هڪ جهڙا آهن ۽ ڪل انسان انهيءَ هڪ ئي محبوب حقيقي جي ذات جو جزو آهن ۽ هڪ قطري مثل آهن جو وري موٽي وڃي پنهنجي دريا ۾ فنا ٿئي ٿو.

هڪ ٻئي بيت ۾ شهنشاهه پٽ ڏٺي فرمائي ٿو ته:

ٽئين ڏينهن ٽمڪائين، ڊونهيون دائرن ۾،

ميڙيو ڪڙڇ ڪاٺيون، جوڳي جلائين،

سنديون ڪامڻ خبرون، آديسين آهين،

ڳجهه نه ڳالهائين، لڪا پٽن لوڪ ۾.

ان مان شاهه صاحب آديسين فقيرن جي اها وصف پڻ ساراهي ٿو ته ڪيئن هو اندر ئي اندر پيا پچن، ڪامڻ مگر ٻڙڪ ٻاهر نه ٿا ڪڍن ۽ چارئي پهر محبوب حقيقيءَ جي سوز ۾ ٻرندا ۽ پچرندا ٿا رهن مگر راز افشان نه ٿا ڪن.

صوفي اصطلاح ۾ لاهوت لفظ جي معنيٰ آهي ذات جو مرتبو. شاهه صاحب عليه رحمته سلوڪ جون چار منزلون سر رامڪليءَ ۾ بيان فرمايون آهن. مثلا شاهه صاحب فرمائي ٿو:

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

راهه شريعت هلئا، تفڪر طريقئون،
حال حقيقت رسيا، معرفت ماڳئون،
ناسوت ملڪوت جبروت، اي انعام لڌائون،
پس لاهوت لنگهئون، هاهوتا تي هليا.

پهرين منزل سلوڪ جي آهي ناسوت، جا شريعت جي متعلق آهي. ٻي منزل ملڪوت جي آهي جا طريقت جي برابر آهي. ٽين منزل جبروت چئي وڃي ٿي جنهن کي حقيقت جو درجو ڏنو ويو آهي. چوٿين منزل لاهوت لامڪان آهي جنهن کي معرفت سڏيو وڃي ٿو.

جئين ته لاهوت اها منزل آهي جنهن ۾ الله تعاليٰ جو طالب قدم رکندي ئي حق ۾ ملحق ٿيو وڃي. ذات اقدس ۾ غرق ۽ فنا في الله جي منزل ماڻي ٿو. ان ڪري هن منزل تي پهچڻ ڪان پوءِ هو هر چيز ۾ حق جي ذات جو جلوو پسي ٿو ۽ ماسوا تي هن جي ڪابه نظر ڪانه ٿي پوي جيئن مولانا شمس تبريز فرمايو آهي:

مکانم لامکان باشد، نشانم بي نشان باشد،
نه تن باشد نه جان باشد، نه باشد هيچ سامانم،
روئي را چون بدر کردم، يکي ديدم دو عالم را،
يکي بينم، يکي جويم، يکي خوانم، يکي دانم.

هن جاءِ تي طالب حق، هن فاني دنيا جا سڀ سنگ ٽوڙي طمع کي ترڪ ڪري، ڪيني کي ڦٽلار ڪري وحدت جو وکر وهائي فنا جو درجو حاصل ڪري ٿو ۽ نامراديءَ کي پنهنجو نجهرو ۽ رب جي رضا کي پنهنجو مقصد بنائي ٿو جيئن شاهه صاحب فرمائي ٿو:

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

جوڳي هون تہ جيئرا، پائي جوڳ مَ جيءُ
هاريا هن ڪنن سين، سڻ سنيهو ايءُ
وڃائي وجود کي، پاڻان پاسي ٿيءُ
هڏهين ڪونهي هيءُ، آسارا ”آءُ“ چوين.

شاهہ صاحب جهڙي طرح سر سسئي ۽ سر مارئي ۾ اٺ جي لاءِ ڪيترائي نالا ڪم آندا آهن. ساڳيءَ طرح سر رامڪليءَ ۾ خدا جي طالبن ۽ فقيرن لاءِ بہ هن ڪيترائي نالا بيان فرمايا آهن. مثلا : جوڳي، جوڳيئڙا، ويراڳي، بيراڳي، سناسي، سامي، ڪاپڙي، ڪلپتي، بابو، بکياري، طالب، موالي، ڪنوتيا، جاڳوٽيا، مهيسي، آديسي، لانگوٽيا، گودڙيا، ڪن چيريا، ڪن قاڙ، ڪاپٽ، ڪن پٽ، صابري، فقير، ڏوتيا، آڏوتي، جنگ، سوئيتا، ڪن ڏار، رڱڙ يارا، گنگا، ڏوڙيا، انان، چيلا، پيوتي، ساميڙا، لاهوتي ۽ لال وغيره.

شاهہ صاحب عليہ رحمتہ فقيرن جي هر هڪ قسم جون خوبيون ۽ خصلتون جدا جدا نموني بيان ڪيون آهن. جن مان لاهوتي فقيرن بابت چند بيت هيٺ ڏجن ٿا:

اڄ نہ اوطاقن ۾، جاڳر جوڳين جو.
ساري سناسين کي، روندين تان رو.
پس پاريان تو، لاهوتي لڏي ويا.

اڄ نہ اوطاقن ۾، طالب تنوارين.
آديسي اٿي ويا، مڙهيون مون مارين.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

هو جي جيءُ جيارين، سي لاهوتي لڏي ويا.

اڄ نہ اوطاقن ۾، سنديِ جوڳين ذات،
ساري سناسين ڪي، رنم ساري رات،
مون تن جنين جي تات، سي لاهوتي لڏي ويا.

آسڻ وٽ آهون ڪريان، وس نہ منهنجي وات
لڳم لاهوتين جو، ڪينر منجهان ڪات،
هلڻ ڪي هيهات، آءٌ نہ جيندي اڻ ري.

اڄ نہ اوطاقن ۾ سنديِ جوڳن جوڙ،
ساري سناسن ڪي، ڪامي تيس ڪوڙ،
من جنين سين موڙ، سي لاهوتي لڏي ويا.

ڪن ڪٺ، ڪاپٽ، ڪاپڙي، ڪن جي ڪنائين،
لاهوتي، لطيف چئي، ماڳ نہ مٽائين،
جي خوديءَ کي کائين، هلو تہ تڪيا پسون تن جا.

ڪن پٽ، ڪاپٽ، ڪاپڙي، لانگوٽيا لال،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

لاهوتي، لطيف چئي، موهيا نہ ڪنهن مال،
مهڙا جنين حال، هلو تہ تڪيا پسون تن جا.

لاهوتي، لطيف چئي، سڌ نہ ڪڻن ساڻ،
ايءُ آديسين اهڃاڻ، جئن تعلق ڇڏيائون تڪيا.

آيا الوهيت ۾، لاهوت لنگهيو جن،
منجهان تن جَسن، حرف نہ سُجي هيڪڙو.

○

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

مولوي عبداللطيف سڪندري

رامڪليءَ جي وات

هن دفعي حضرت شاهه سائين جي رسالي جي سُرَ رامڪلي متعلق ڏهه عنوان مقرر ڪيا ويا آهن. سمورا عالم اديب رڳو هڪ عنوان تي لکون يا مقالا پڙهون ته به مقصد جي تڪميل تي پهچڻ محال آهي، ڇو ته منهنجي خيال ۾ هي سر سڄي رسالي جي اصلي مقصدن تي محيط آهي. حضرت شاهه سائين هن سُرَ ۾ سامين، جوڳين، آديسين، سناسين، لاهوتين جا نالا ظاهري طرح اسان جي عقل، عوامي لوڪ ٻچار خاطر ورتا آهن سي حقيقت ۾ رب پاڪ جي محبوب جماعتن جا پيارا پيچرا اهڃاڻ ڏسي ٻڌايا آهن، جن هن دنيا کي ترڪ ڪري، طمع لالچ کان پري رهي، سر تي لکين صدما سهي، جند جان مال متاع آل اولاد قربان ڪري، صرف سبحان راضي ڪيو. هر لمحه اصلي محبوب جي رضا کان ٻاهر نه گذاريو. ان جي فڪر ذڪر ۾ محو ۽ مخمور رهندا هيا جئين ڀٽائي سائين فرمائي ٿو:

نوري ۽ ناري، جوڳيڙا جهان ۾
ٻري جَن ٻاري، آءُ نه جيندي ان ريءَ.

ٻئي هنڌ ڀٽائي سائين فرمايو آهي:

ياد ڳرو ڪَنِ گوڏڙيا، ٻَرِ بازار ٻيئا.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

پڙهن سورَ سبحان جي، پِيَن تنهن پينا،

جيلان مُنهن ميٺا، تيلانَ نَشا چاڙهيائون نيهن جا.

سر رامڪلي ۾ حضرت شاهه سائينءَ جيڪا وات مقرر ڪئي آهي اها نور هدايت جي لاٽ آهي جيڪا خدا تعاليٰ جي نبين سڳورن ٻاري ڏيکاري ۽ ان تي پاڻ به عمل ڪيائون ۽ مخلوق کي ان ذريعي مالڪ سان قريب به ڪيائون. ڀٽائي سائين فرمائي ٿو:

آديسين اَدبَ، آهي اڪڙين ۾،

تن جو حسب نسب ناهِ ڪو، نه اما نه اَبَ،

سامين کي سڀين پرين، روح ۾ رهيو رب،

رِي لانگوٽي لَبَ، پاڇي ڪٽن نه پاڻ سين.

نبين سڳورن جي ان ٻاريل لاٽ نور هدايت کي اصحاب اهلبيت ڪرام اهڙي طرح روشن ڪري ڏيکاريو جو دنيا حيران آهي. صديقن جي سرواڻ، (حقوق الله ۽ حقوق العباد ادا ڪندڙ جماعت) حضرت ابوبڪر صديق اعلانِ تبوڪ وقت مال متاع ٻهاري جڏهن بارگاهه نبوت ۾ حاضر ڪيو تڏهن ڪائنس پڇا ڪئي وئي مَا اَبقَيتَ لِاَهلِكَ يَا اَبوبكر پنهنجي عيال لاءِ ڇا ڇڏيئي اي ابوبڪر. جواب ۾ عرض ڪيائين اَبقَيتُ لَهُمَ اللهَ وَرَسُولَه - يا رسول الله! گهر ۾ عيال لاءِ الله رسول ڇڏي آيو آهيان.

اهلبيت ڪرام ته رڪارڊ ٽوڙ قرباني ڪري ڏيکاري. جند جان وطن مال اولاد الله جي دين تي قربان ڪيائون . صالحين ٻانهن جا مثال به بيان ڪان ٻاهر آهن جن جي صحبت محبت خدمت لاءِ ڀٽائي سائين رحه فرمائي ٿو:

JEAY SINDH

رهيا اٿئي رات، صبح ويندئي صابري،
لنوءِ لنوءِ منجهه، لطيف چئي، ڪر تنين جي تات،
سندي جوڳين ذات، پئي پيري پاڳين ملئي.

اصحاب ڪرام اهلبيت عظام جي ان پاريل شمع واٽ ڪي صالحين جماعت قيامت تائين پاريندا رهندا. خدانخواسته اهو سلسلو ختم ٿي وڃي ته قيامت قائم ٿي وڃي. هي ڪهڪشان به ڪٽجي وڃي. اسان جي خانقاهي نظام ڪي ڪم عقل ماڻهو ڪي ناسمجهه فرد فرسودو يا پراڻو پاڏوڪو سمجهن ٿا. اهي ڀلل آهن، سيئي هڪجهڙا نه آهن.

هزارين لکين پير، فقير، عارف ۽ عالم ايڏا ن به آهن جيڪي دنيا پرستي ڪان هٽي، جوڳين سامين وانگر رات ڏينهه رب کي ريجهائن ٿا. پنج وقتي نماز، تهجد، اشراق، ڏنڊو واپار، سروس سيني حالتن ۾ شريعت جي پابندي موجب سختي سان قائم دائم ثابت قدم رهن ٿا. ننڍا پار عورتون به ان تحريڪ ۾ آديسين وانگر باقاعده شامل آهن رڳو ان اصلي نظام کي اندر جي اکين سان ڏسڻ جي ضرورت آهي، جن لاءِ ڀٽائي سائين رحه فرمائي ٿو:

ايمان سي آهين، جي سزاوار سڳين جا،
ويئا وڃائين، جي سناسي سُٽئين

حاصل ڪلام ڀٽائي سائين سر رامڪلي ۾ جيڪا واٽ مقرر ڪئي آهي، اها هيءَ آهي ته اسين نور هدايت، محمدي راهه تي فرمانبردار ۽ مڪمل گامزن رهون، جنهن سان اسان جا ٻئي جهان موچارا رهن ۽ هتِ هُت سدا سرفراز، آباد ۽ شاد هجون. سورت نساء جي آيتن نمبر ٦٩-٧٠ جو مقصد نزول به سر رامڪلي جي واٽ سان هو بهو ٺهڪي ٿو

JEAY SINDH

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

جو هڪ اصحابي سڳورو حضرت ثوبان رضہ حضور سيد عالم صلي الله عليہ وسلم جي جدائي برداشت نہ ڪري سگھندو هو. هڪ ڏيهہ ڦِڪي زرد مُنهن، پريشاني جي عالم ۾ حاضر ٿيو. پاڻ ڪريمن فرمايو تہ ڇا ٿيو اٿئي؟ عرض ڪيائين تہ ڪابہ بيماري ڪانہ آهي پر توهان جي ديدار کان پل جي جدائي بہ سهي نٿو سگهان. اِهو حال ٿي وڃي ٿو جو جدائي ۾ وحشت پريشاني وڌيو ٿي وڃي ٿي. جڏهن قيامت آخرت ياد ڪيان ٿو تہ اُتي جيڪڏهن رب پاڪ پنهنجي فضل ۽ ڪرم سان جنت بہ ڏني ۽ توهان تہ اعليٰ ترين مقام ۾ هوندا تہ اسان ڪيئن ڪنداسين. تنهن تي پاڻ ڪريمن صلي الله عليہ وسلم تسلي ڏني تا قيام مؤمنن لاءِ نسخو ٻڌايس تہ جنت ۾ منزلن ۽ طبقن جي اختلاف ۽ فرق جي باوجود فرمانبردارن کي معيت جي نعمت نصيب رهندي. عارفن عاشقن متقين لاءِ ظاهري جدائي ڪابہ حيثيت نہ رکندي.

بک وڏائون ٻگريين، جوڳي ڪندا جُڄَ،
طَلَبَ نہ رکن طعام جي، اوتيو پِيَنِ اُڄَ،
لاهوتين، لطيف چئي، مَنُ ماري ڪيو مُڄَ،
سامي جهاڳي سُڄُ، وَسيئن کي ويجها ٿيا.

○

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

قائم سولنگي

سر رامڪلي - هڪ تاثر

جنهن جهوئي ناه ڪِي، سا ڪا سونهن سَنديانِ.

حضرت شاهه عبداللطيف ڀٽائي جي سر رامڪلي ۾ نه رڳو انسان ڪامل جو تصور آهي پر "وجودِ ممڪن" آهي جنهن ۾ هر ڳڻ، فضيلت، اهليت ۽ طبقي جو انسان اچي وجي ٿو. اُهي علم و عرفان، حڪمت ۽ دانش جا متلاشي، اهي گيان جا پتلا، عقلِ ڪُل، اُن ڪان وڌيڪ حقيقتِ ڪُل جو جزُ جن کي شاهه سائين علامتي طور جوڳي، سامي، لاهوتي، ويراڳي، مهيسي، هرڪيس، سنياسي، ڪاهوڙي، آدوتي، جبروتي، آديسي وغيره چاڻايو آهي، جيڪي ذهني ۽ جسماني طرح پنهنجو مثال پاڻ هئا. قول و فعل ۾ آئيڊيل هئا. جيڪي موت ۽ زندگي جا ويچا ختم ڪري ڇڏين ۽ سڄي دنيا جي ماڻهن جو ڏک تڪليف پنهنجي وجود ۽ مٿي ۾ تا محسوس ڪن. جيئن فرمائي ٿو ته:

جُزو وِڃايو جوڳئين، ڪُلَ سين آهِين ڪَمُ

اُنهن ويراڳين ۽ سامين جي زندگي جو مقصد اول ڪان آخر تائين خدا جي مرضي حاصل ڪرڻ، خدا سان ملاقاتي ٿيڻ آهي. خود خدا ڪنهن حد تائين پنهنجو علم هنن کي ٽرانسفر ڪري ڇڏيو. هنن جو مقصد حيات صرف ٻين جي ڀلائي آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

انسان ڪامل هئڻ لاءِ صاحبِ علم و عرفان هجڻ ضروري آهي، جنهن سان ڪائنات جي ذري ذري کي زبان تي ملي، ڪيڙي ماڪوڙي، چرند پرند جي درد ۽ زبان کي هُو سمجهن ٿا. ڪائنئن ڪابہ ڳالهہ ڳجهي نٿي رهي. بکئي ڪتي جي اوناڙ، ڏبري ڳڏهہ جي هينگ ۽ ڇتي انسان جي قول و فعل کي بہ سڃاڻن ٿا. فرمائن ٿا:

ٻَري جن ٻاري، آءُ نہ جيندي اُن ري

جيئن شمع پاڻ ٻري ٿي، ٻين کي روشني ٿي ڏي، پنهنجي وجود جي نفي ٿي ڪري، اُنهن سامين، جوڳين جي زندگي بہ اُنهن روشنيءَ جي مينارن جيان آهي. تن سناسين جا قول، فعل، ڪتاب ڳالهيون سڀ دستاويز جي حيثيت رکن ٿا، اها ئي سندن دولت آهي. جيئن فرمائي ٿو تہ:

واڄٽ ويراڳين جا. مون وٽ وڏو وٿُ

مطلب تہ رامڪلي سُر ۾ پٽ ڌڻي تخليقي جينيس ذهن جي ڳالهہ پيو ڪري. پاڻ فرمائي ٿو تہ:

لالَ ڪي لال ٿيا، لالُ لنگهيو جن،
عَدمَ بخي اوڙاهہ تي، ڪيا آسڻ آڌوتين،
گردانيون گنگن، گِرداب کي گيان سين.

هنن اويسين، جبروتين علم ۽ ولايت جي زور تي دوزخ جي باهين کي وسائي ڇڏيو. هنن ڪامل انسانن علم ۽ عرفان جي هٿيارن سان نمرود، فرعون، هامان، ابوجهل ۽ يزيد جهڙن بادشاهيون هٿين خالي برباد ۽ ناس ڪري ڇڏيون.

اڳتي فرمائي ٿو تہ "نِسوروئي نينهن، جو نانگن وٽ نِڌاڻ"، آهي لاهوتي، آڌوتي جڻ محبت جي محلن ۾ پيا رهن. لڄپال لطيف هر فن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

مولا انسان جي ڳالهہ تو ڪري، جنهن لاءِ سچي ڪائنات دارالعلوم آهي، ڪائنات ئي هُن لاءِ ڪتاب آهي. جنهن جو مول مقصد انسان جي دردن جو درمان ڳولي لهڻ آهي. تمام سهڻي دنيا جي تلاش ۾ جتي ڏک درد فتنو فساد نہ هجي.

شاهہ سائين فرمائي ٿو تہ: وڏي ڪنهن ولات جا، اُهج آندائون.

يعني پيغمبريون ڪمايائون، فضيلتون ماڻيائون.

هڪ هنڌ فرمائي ٿو تہ:

جتي نظر ناٿ جو، اُتي اوتاران
اهي اهڃاڻان، لِڪا پَٽڻ لوڪ ۾

يعني، جتي خدا جي نظر پئي پَئي اُتي هُو خود ويٺا آهن، ڪائنات جي هر شيءِ تي نظر اٿن. تہ اهي افلاطون ۽ ارسطو هئا، نيوٽن ۽ گليلو هئا، اُهي اهڙا حڪيم جراح هئا جن ماتا جو علاج، جتي ڪتي ۽ ڪاري نانگ جي ڏنگيلن جو درمان ڳولي ڪڍيو. اهي بيٿولين هئا، پِٿائي، باخ ۽ موزارٽ هئا، جن ڌنون ايجاد ڪري ماڻهن جو روحاني علاج ڪيو، ماڻهن کي گُس لاتو، فرمائي ٿو تہ:

لڌائون، لطيف چئي، سندو گروءَ گس

ڪائنات ڪهڙن اصولن تحت پئي ڇُري ڦري، اُهي اُصول ڳولي ورتائون ۽ وڏا راز فاش ڪيائون. اُهي بهشت، دوزخ، دنياوي بندشن، رواجن کان ۽ حلال حرام جي دائري کان نڪري ويا. پٽ ڌڻي فرمائي ٿو تہ:

جهڙو ڏسن ڏوهہ کي، تهڙو تن ثوابُ

يا وري

JEAY SINDH
www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

نڪا دل دوزخ ڏي، نڪي بهشت گهرن
نڪو ڪم ڪفارسين، نڪا مسلماني من

بنهہ تارڪ دنيا ٿي، غرض ڇڏي، مفاد ڦٽا ڪري ۽ وجود وڃائي، حقيقت ڪُل ٿيا. مطلب تہ اهي انسان ڪامل نہ اڇن ها تہ انسان جي دنيا بہ اُها هجي ها جيڪا ڪروڙين سال اڳ جي دنيا هئي.

اڄ جرمني، جپان ۽ انگلينڊ جو هر شهري گوتم ٻڌ، سقراط ۽ فيساغورث ٿي ويو آهي. اهو رڳو خواب جو ماٺهو ناهي، پر اهو اڄ بہ ماٺهو موجود آهي، ليڪن ظاهر ناهي، مصنوعي ناهي، ڏيک ويک ۽ شوبازي جو قائل ناهي. شاهہ سائين فرمائي ٿو تہ:

سامي سونَ ٿيا، لِڪا پٽن لوڪ ۾

تہ شاهہ لطيف رحہ جي سر رامڪلي جو فلسفو وجود۔ ممڪن، علم و عرفان جا متلاشي ۽ حقيقت ڪُل جو جز آهن جيڪي خدا جي مرضي حاصل ٿا ڪن، روشنين جا مينار، بي غرض ۽ تارڪ دنيا انسان، ڪائنات ڪي چاٿندڙ، جن جو مقصد حيات ٻين جي ڀلائي آهي.

اختتام ڀرين ساڳي بيت تي ٿو ڪريان:

جنهن جهوڻي ناهہ ڪِي، سا ڪا سونهن سنديان.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

جوڳيئڙا جهانَ ۾..

سُر رامڪليءَ جي مطالعي مان معلوم ٿئي ٿو ته شاهه صاحب ڪجهه وقت جوڳين جي ساٿ سنگت ۾ رهيو. انهن سان گڏجي سير سفر پڻ ڪيائين. ديوان ڀيرومل ”لطيفي سُر“ ۾ ڄاڻايو آهي ته: شاهه صاحب ٻه ڀيرا هنگلاج ويو. پوئين ڀيري جوڳين سان ناسازي ٿي پيس. جوڳي کيس ڇڏي اڳتي روانا ٿيا ۽ شاهه صاحب اڪيلو واپس وريو. ڀيرومل جي خيال موجب، ”ممڪن آهي ته هندن جي غير اسلامي پوڄائن تي هن اعتراض ڪيو هجي.“ يا ائين به ٿي سگهي ٿو ته جوڳين قلات ۽ ڪابل وڃڻ جو ارادو ڪيو، ۽ شاهه صاحب ايڏي ڏکي سفر تي ساڻن گڏ نه ويو ۽ واپس موٽي آيو. بهرحال، هيءَ هڪ مڃيل حقيقت آهي ته شاهه صاحب ڪجهه عرصو جوڳين سان گڏ سير سفر ڪيو. ڪهڙن پنڌن پيچرن سان ويو ۽ ڪٿي ڪٿي ويو. اهي ڳالهيون ڪجهه ته ڀيرومل ”لطيفي سُر“ ۾ لکيون آهن، ڪجهه محترم بدر ابڙي پنهنجي هڪ مقالي ۾ لکيون آهن.

شاهه صاحب سُر رامڪليءَ ۾ تمام گهڻن جوڳين جو ذڪر ڪيو آهي. هتي نموني طور ڪجهه جوڳين سامين جا نالا ڀڌائڻ ضروري سمجهان ٿو. آديسي، آڌوتي، جبروتي، ريگڙ يارا، سناسي، سُويساهيا،

JEAY SINDH
www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

صابري، ڪاهوڙي، ڪاپٽ، ڪاپڙي، ڪل پتي، ڪن چيرَ، ڪن ڊار، ڪن ڪٽ، ڪنوتيا، ڪُوسيا هيا، گودڙيا، لانگوتيا، لاهوتي، مهيسي، نانگا، ويراڳي، هرڪيس.

شاهه جي شارحن ۽ لغت جي ماهرن سيني نالن جي معنيٰ ڪانه ڏني آهي ۽ نه وري ڪنهن چاڻو انهن جوڳين جي صحيح نموني سڃاڻ ڪرائي آهي. اڪثر نالن پٺيان اهو لکيو ويو آهي ته جوڳيءَ جو هڪ قسم. مثلاً ڪاپڙي جي معنيٰ ڏني وئي آهي: جوڳيءَ جو هڪ قسم. ڪاپٽ جي معنيٰ جوڳين جو فرقو ٻڌائي وئي آهي. ڪَنڊي، گوشي، ڪڳ چالَ، بورَ، ماٽڪي، ٻورَ، ڪُنج، ٻِلَهه، ٽِلهه واقعي مينهن جا مختلف نالا آهن. جيڪڏهن ڪو انهن جي معنيٰ فقط اها لکي ته مينهن جو هڪ قسم، ته اهو انصاف نه ٿيو. ضروري آهي ته هرهڪ جي صحيح سڃاڻ ڪرائي وڃي.

”جوڳي“ لفظ جي معنيٰ ”فقير“ ٻڌائي وئي آهي. اها به صحيح، پر پڙهندڙ اجا وڌيڪ معنائون معلوم ڪرڻ گهري ٿو. هتي انهيءَ حوالي سان پنهنجي ڄاڻ مطابق معنائون ڏيئي رهيو آهيان.

جوڳي جي معنيٰ آهي تارڪ الدنيا. دل ٻي يڪسوئيءَ سان تصور ڪرڻ وارو زاهد. جوڳي فقير هندن وانگر لاشن کي ساڙيندا نه آهن، پر پُوريندا آهن. لفظ جوڳي در اصل جوڳ مان نڪتل آهي، جنهنجي معنيٰ آهي: ميلاپ، عبادت، توبه، نيڪ گهڙي. مراقبي جي ذريعي الله تعاليٰ جو وصال حاصل ڪرڻ. هن قبيلي جا ٻيا لفظ هي آهن:

* جوڳا پياس : جوڳي جي عبادت واري زندگي.
* جوڳا سَن : مراقبي ۾ وهڻ جو طريقو.
* جوڳي بَل : عبادت جي قوت.

JEAY SINDH

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

اهڙيءَ ريت "ناٿ" جي معنيٰ آهي: مالڪ، آقا، مڙس، سوامي، خداوند. هيءُ دراصل جوڳين جو لقب آهي، جيڪو سندن نالي پٺيان لڳايو ويندو آهي: مثلاً گورک ناٿ. آڏوتي لفظ جي معنيٰ آهي: پريشان، متحرڪ.

ڪاپڙي لفظ اصل ۾ ڪاپٽيه مان نڪتل آهي، جنهن جي معنيٰ آهي: بدڪار، بي ايمان دوکي باز، بغض وارو.

هينئر ڪن مختلف مت وارن جوڳين جي وڌيڪ سڃاڻ ڪرائي وڃي ٿي.

بيراڳي: سري ڪرشن مهاراج ۽ وشنو مهاراج جي ڏينهن ۾ سادن جا ٻه مت جاري ٿيا. (۱) شِومت، (۲) وشنومت. شِومت ۾ سناسي فقير هوندا آهن ۽ وشنومت ۾ ويراڳي فقير هوندا آهن.

ويراڳي جوڳي کي چيلي بنائڻ وقت ڄڻيون ۽ تلسي جي ڪنٺي ڏني ويندي آهي. ڪيس گيڙو يا اڇا ڪپڙا پهرايا ويندا آهن. سندس هٿ ۾ تلسي جي مالا ڏني ويندي آهي، جنهن ۾ هڪ سو اٺ مڻيا هوندا آهن. ان ۾ هڪ وڏو مڻيو وچ تي هوندو آهي، جنهن کي هيرو سڏيو ويندو آهي. ڏاڙهي مٿو ڪوڙائڻ سندس مرضيءَ تي ڇڏيل آهي. پيوت آڪاڙي ڪان ٻاهر وڃي مَليندو. صبح شام وهنجڻ ضروري آهي. ان قسم جا جوڳي گرومنتر جي مالا جپيندا آهن. اهو منتر هن ريت آهي:

اُوم - بار - بَرهم - پرميشر - نرنجن - نِراڪار - تت سروپ - اننت - نمي.

هن مت جون هيٺيون شاخون آهن: دادو پنٿي - ڪبير پنٿي - نِراڪاري - تُلسي داسي - پانم داسي - غريب داسي - راءِ داسي - سين پنٿي - رام پنٿي - خاڪي - ملوڪ داسي - مڌو اچاري وغيره.

JEAY SINDH
www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

ناٿ: هن مت جا جوڳي ڪن جي وچ ۾ سوراخ ڪندي هڪ ڪانچ جو ٿلهو والو پائيندا آهن. مسلمان ان قسم جي فقيرن کي ”سدا سهاڳ“ فقير ڪري سڏيندا آهن.

هيءُ مت ست جڳ (قديم زماني) کان قائم آهي تنهن ڪري هن مت کي پهريون مت سڏيندا آهن. هو گيڙو يا اڇا ڪپڙا پائيندا آهن ۽ جٽائون بہ رکندا آهن. ڏاڙهي مڇون ۽ مٿو ڪوڙائڻ سندن مرضيءَ تي ڇڏيل آهي. ٻيوٽ ملڻ بہ سندن مرضيءَ تي منحصر آهي.

هن مت ۾ وڏي مهنت کي ”پير“ جي لقب سان ۽ ان کانپوءِ ٻين کي ”ناٿ“ جي نالي سان سڏيندا آهن. ناٿ کي جڏهن چيلو بڻايو ويندو، تہ ان وقت هو ڏاڙهي، مڇون ۽ مٿو ڪوڙائي ڇڏيندو ۽ چوٽي ۽ جٽيون ختم ڪري ڇڏيندو. هن قسم جي جوڳين جو مرڪز نيپال ۾ آهي.

ڪن چيرڻ وقت گرو چيلي کي نشو ڏيندو آهي ۽ ان وقت هيءُ منتر پڙهندو آهي ”نموشوائي“، ڪن چيرڻ کان پوءِ هو ان جي مٿان پيشاب ڪندو آهي تہ جيئن ڪيس جلدي آرام اچي ۽ زخم بہ نہ ٿئي.

اليڪيا: هن کي چيلهہ ۾ هڪ پٽو، جنهن تي هي لڪيل هوندو آهي، سِري پنج جونا آڪاڙو هر دوار. اليڪيا جو نالو ۽ ان هنڌ جو نالو جتي آڪاڙو هوندو.

چيلهہ ۾ پٽو، اڳيان هڪ ٿلي لڙڪيل، سڄي هٿ ۾ هڪ ڪنگڻ ۽ جُهولي ڪنڌ تي هوندي. جنهن ۾ آڪاڙي جي رک هوندي، جنهنجو ماٿهن جي پيشانيءَ تي ٽڪو لڳايو ويندو ۽ پاڻ آڪاڙي مان ٻيوٽ لڳائي هلندو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

"اليڪيا ساڌو" خيرات وٺڻ ۾ ضد نہ ڪندو ۽ ٻر جو آواز ڏيئي هليو ويندو. ڪو ڪيس خيرات ڏئي يا نہ ڏئي. هو ضد ڪڏهن نہ ڪندو. سندس هڪ هٿ ۾ لوهہ جو دست پناهہ ۽ ٻئي هٿ ۾ ڪاٺ جو ٿانءُ هوندو، جنهن کي گهيڙو چوندا آهن. جو ڪرمنڊل جهڙو هوندو آهي. ان گهيڙي ۾ خيرات وٺندو، جڏهن اهو ڀرجي ويندو، تہ پوءِ اهو جهولي ۾ وجهي ڇڏيندو.

سناسي: سناسي ساڌن جا ڏهہ اصطلاح: مشهور آهن: تيرٿ، آشرم، بن، آرام، گِري، پربت، ساگر، سُر ستي، ڀارتي، پوري.

مٿين نالن کي پڇاڙي ۾ ضرور لڳائيندا آهن. مثلاً گلاب گِر، ساوڻ ڀارتي وغيره. جيڪڏهن ڪنهن جي نالي جي پڇاڙي ۾ انهن ڏهن مان ڪو نالو نہ هوندو تہ اهو سناسي نہ چئبو. ايترو فرق آهي تہ "پرم هنس ساڌو" پنهنجي نالي جي آخر ۾ نند جو اضافو ڪندا آهن. هو اناج جي قسم مان نہ وٺندو، پيو جو ڪجهہ ملندو سو پنهنجي آکاڙي ۾ کٽي ويندو. تڏهن ڀوڄن تيار ٿيندو پوءِ ڀوڳ لڳائيندا. هن آکاڙي کي ڪنهن رياست وغيره مان امداد نہ ملندي آهي.

اليڪيا ساڌو يا تہ هن آکاڙي ۾ هوندو آهي يا ناٿ جي آکاڙي ۾. پر ناٿ ۽ اليڪيا جو روپ ڌار ڌار هوندو آهي.

ڏنڊي وارو ساڌو: هيءُ هر قوم جي ماڻهن مان ٿي نہ ٿو سگهي. ونڊي صرف برهمڻ جي پٽ کي ڏني ويندي. ان جو روپ هن ريت هوندو: هڪ چڙي جنهنجي مٿان گيڙو رنگ جو ڪپڙو هڪ لٺ تي چڙهيل هوندو، اها لٺ هو زمين تي نہ رکندو. ان جي هڪ سِري مان گيڙو ڪپڙو ٿيلهي وانگر ٻاهر نڪتل هوندو. اها لٺ رکڻ وقت ڪنهن مٿاهين جاءِ تي رکي ويندي، ان جي هيٺيان ڪا پاڪ شيءِ رکي ويندي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

نہ ٻاهہ ٻاريندا نہ پاڻ ماني پچائيندا. جيڪڏهن رڌل کاڌو ملي ويندن تہ کائيندا نہ تہ بس. ٻاهہ جي ويجهو ڪين وڃڻ منع آهي.

اهو گرو جي اختيار آهي تہ ڏنڊي واري ساڌو کي ٻارهن سال پاڻ وٽ رکي، يا ٽي ڏينهن يا ٽي گهڙيون. ڏنڊي وارو ساڌو هر آڪاڙي مان ٿي سگهي ٿو.

هيٺ چشتيہ سلسلي جي هڪ مشهور شاخ صابريہ جو ذڪر ڪجي ٿو.

صابري: شاهہ جي شارحن: صابري جي معنيٰ لکي آهي: صبر وارو فقير. پر جيڪڏهن غور ڪيو وڃي تہ "صابري" چشتي سلسلي جي هڪ شاخ آهي. شاهہ صاحب سان ڪنهن سفر ۾ انهيءَ سلسلي جا بزرگ مليا. لطيف سائين انهن سان رتيءَ جي رهاڻ ڪئي. پر ان رتيءَ جي رهاڻ شاهہ صاحب جو اهڙو جيءَ جڙي ڇڏيو، جو شاهہ صاحب انهن کي هر وقت ياد ڪندو رهيو. صابريہ سلسلي جا ابتدائي حالات لکڻ وقت تاريخ جي طالب علم کي تمام گهڻي ڏکيائي پيش اچي ٿي. ڇاڪاڻ تہ هن سلسلي جي بانيءَ بابت ڪنهن مريد يا عقيدت مند جو ڪو تذڪرو ڪونہ ٿو ملي. ٻيو تہ معاصر تذڪراءِ تاريخون پڻ هن سلسلي ۾ خاموش آهن. فقط سِيَرُالاوليا ۾ هڪ بزرگ علي صابر رحہ بابت ڪجهہ سٽون ملن ٿيون. سترهين ۽ ارڙهين صديءَ جي مذهبي تذڪرن ۾ ان بزرگ بابت معلومات ملي ٿي، پر انهن لاءِ ڪا سَنَد ڪانہ ڏني وئي آهي تہ اهو احوال ڪٿان ورتو ويو. انهن تذڪرن جا ڪي اهم مـاخذ ڪونہ آهن. فقط ٻڌل روايتون آهن، جن جي ڇنڊ ڇاڻ ڪرڻ ضروري آهي.

هيءَ هڪ حقيقت آهي تہ صابريہ سلسلي جو نظام ترتيب ڏيڻ

JEAY SINDH
www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

۽ پڪيڙڻ ۾ شيخ عبدالقدوس گنگوهي جو هٿ هو. هُو پنهنجي دور جو وڏو عالم فاضل هو. سندس تصنيفن مان علم جو اندازو لڳائي سگهجي ٿو. هن تصوف جي مشهور ڪتاب "عوارف المعارف" جي شرح لکي هئي ۽ ابن عربيءَ جي مشهور ڪتاب "فصوص الحِڪم" تي حاشيا لکيا هئائين.

شيخ عبدالقدوس وحدت الوجود جو پوئلڳ هو. هن پنهنجي تصنيفن ۾ انهيءَ مَسلڪ جو ڀرپور انداز ۾ پرچار ڪيو آهي. سندن تصنيف مان ڪي هي آهن: رسالہ قدسيہ، غرائب الفوائد، رشد نامہ، مظهرالعجائب، مڪتوبات قدوسيہ وغيره.

هو هندي زبان جو ماهر هو. هندي ۾ ڪيترائي ڏوهيڙا چيائين، جن ۾ تصوف جا نڪتا نروار ڪيا اٿائين. پنهنجن مريدن کي جيڪي خط لکيائين، تن مان ظاهر ٿئي ٿو تہ پاڻ سندن روحاني تربيت کي اهميت ڏيندا هئا. افسوس جو سندن وصال کان پوءِ سندن اولاد انهيءَ ڪم کي سهڻي نموني جاري نہ رکي سگهيو. پر سندن خليفن صابري سلسلي کي گهڻو مشهور ۽ مقبول ڪيو.

يارهين صدي هجريءَ جي هڪ صوفي بزرگ شيخ ابو سعيد گنگوهي (المتوفي ۱۰۴۹هه) صابري سلسلي کي زور وٺرايو. سندن سڀ کان مشهور خليفو شيخ محب الله الهہ آبادي (المتوفي ۱۰۵۸ هه) هو. دارا شڪوهہ جڏهن الهہ آباد ۾ هو تہ هن کانئس فيض پرايو. شيخ محب الله تصوف جي موضوع تي هڪ ڪتاب "تسويہ" لکيو هو، جيڪو اورنگزيب ساڙائي ڇڏيو. اورنگ زيب هن سلسلي کي نيست و نابود ڪرڻ ٿي گهريو. پر قدرت کي ٻيو ڪجهہ منظور هو. ارڙهين صديءَ ۾ حضرت شاهہ ڪليم الله دهلوي جي ذريعي هن سلسلي زور ورتو. سندس

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

خليفي شاهه نظام الدين اورنگ آبادي دکن ۾ هن سلسلي کي زور ورتايو. شاهه نظام الدين جي مريد ۽ فرزند شاهه فخرالدين دکن ڇڏي دهلي ۾ خانقاهه قائم ڪئي. سندس دور ۾ صابري سلسلي کي تمام وڏي مقبوليت ۽ شهرت حاصل ٿي. مختلف شهرن ۾ خانقاهون وجود ۾ آيون. سندس هڪ مائٽ مريد ۽ خليفي شاهه نور محمد مَهاروي سنڌ ۽ پنجاب جي ڪيترن ئي شهرن ۾ خانقاهون قائم ڪيون، جيڪي روحاني تربيت جو مرڪز بڻجي ويون ۽ انهن جي شهرت پري پري تائين پکڙجي وئي *

حضرت خواجه نور محمد مهاروي رحه: ارڙهين صديءَ جو هيءُ بزرگ، شاهه فخرالدين رحه جي پيارن خليفن مان هو. حضرت بابا فريد

---

* "خانقاهه" لفظ اسان ڪيترائي ڀيرا ٻڌو آهي پر ان جي معنيٰ تي غور ڪونه ڪيو آهي. هن سلسلي ۾ لغت دانن جا مختلف رايا آهن. ايراني اسڪالر جلال الدين همائي جي راءِ آهي ته هيءُ لفظ اصل ۾ خوان گاهه آهي، جنهن جي معنيٰ آهي: ڪائڻ جي جاءِ. شيخ نصيرالدين چراغ دهلوي جو خيال آهي ته هيءُ هڪ ٻٽو لفظ آهي: خان+ قاهه. خان معنيٰ گهر ۽ قاهه معنيٰ عبادت يا دُعا يعني خانقاهه جي معنيٰ آهي عبادت جو گهر.

هيءُ هڪ حقيقت آهي ته خانقاهون اسلامي تهذيب ۽ تمدن جو مرڪز رهيون آهن. انهن مان ڪيترائي فائدا آهن:

١- جن مسڪينن کي کو گهر گهاٽ ڪونه هوندو هو، سي اتي رهندا هئا.

٢- مختلف ملڪن ۽ شهرن جي ماڻهن جي ميل ملاقات سبب هو هڪ ٻئي کان گهڻو ڪجهه پرائيندا هئا. منجهن پيار ۽ محبت جو جذبو ڏينهون ڏينهن وڌندو رهندو هو.

٣- هيءُ هڪ تربيت گاهه هوندي هئي، جتي روحاني تربيت ڪئي ويندي هئي. خانقاهه ۾ هندو مسلمان سڀ پائرن وانگر ميٺ محبت سان رهندا هئا.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

گنج شڪر کان پوءِ سنڌ ۽ پنجاب ۾ هن ئي بزرگ چشتيہ سلسلي کي زور وٺرايو. تونسہ شريف، احمد پور، چاچڙان، جلال پور ۽ ٻين ڪيترن ئي شهرن ۾ هن خانقاهون قائم ڪيون. حاجي نجم الدين صاحب لکيو آهي تہ شاهہ نور محمد رحہ جي خانقاهہ قائم ڪرڻ کان اڳ پنجاب ۽ سنڌ، خاص طور مَهار، بهاول پور ۽ ملتان جي آسپاس قادريہ سلسلي جو زور هو. پر پوءِ انهن هنڌن تي چشتي سلسلي زور ورتو. انهيءَ سلسلي جي تڪميل سندن مريد شاهہ محمد سليمان تونسوي جي ذريعي ٿي.

هندن سان تعلقات: چشتيہ سلسلي جو هيءُ اصول رهيو آهي تہ هُو هندن سان سٺا تعلقات رکندا هئا. پاڻ سڀني جي هڪ حديث آهي: وكُونُوا عِبادَاللهِ اِخوانا (بخاري) اي خدا جا ٻانهؤ، پاڻ ۾ ڀائر ٿيجي وڃو. چشتين جو بہ اهو ئي عقيدو هو ۽ انهيءَ اصول ۽ عقيدي کي زور وٺرائيندا رهيا. هُو پيار ۽ محبت، پائيي، سچائي ۽ همدرديءَ سان انساني دلين کي هڪ لڙهيءَ ۾ پوئڻ جي ڪوشش ڪندا رهيا.

چشتي بزرگن جي وسعت نظريءَ جو انهيءَ مان اندازو لڳائي سگهجي ٿو، جو جيڪڏهن ڪين هندن جي ڪا ڳالهہ وٽي ويندي هئي تہ هڪدم ان جي تعريف ڪندا هئا. بابا فريد گنج شڪر رحہ جي خانقاهہ ۾ جوڳي فقير اڪثر حاضر هوندا هئا. بہ پيرا شيخ نظام الدين اوليا رحہ جي اُتي يعني اجوڌن (پاڪ پٽڻ) ۾ جوڳي فقيرن سان قربائتيون ڪچهريون ٿيون. هڪ پيري عالمِ علوي ۽ سُفلي متعلق ڳالهہ ٻولهہ ٿي، ان بابت جوڳي جيڪي خيال ظاهر ڪيا، تن کان خواجہ نظام الدين اوليا رحہ تمام گهڻو متاثر ٿيو.

شاهہ صاحب جيئن جوڳين جا مختلف نالا ڏنايا آهن، تيئن انهن

JEAY SINDH
www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

جا ڪجهه پار پتا پڻ ٻڌايا آهن. جي ڪجهه هن ريت آهن:

هُو تمام سهڻا آهن، خوديءَ کي ساڙي ڇڏين ٿا، وٽن سِرُ ڪنڊ ۽ ياقوت آهن، عدم سندن آسڻ آهي. ڏاڍا ڏوڙ ۾ ڀريل اٿن، لوڪ کان لڪا گهمن ٿا، دونهيون دکائي ويهن ٿا. هُو قال جا نہ پر حال جا صاحب آهن. هنن لاءِ سُورَ بہ صِحت آهن. هو سدائين سفر ۾ آهن. وِلهون، ويلا ۽ واءُ، جان تي سهن ٿا. سندن گودڙين ۾ گل آهن، اسلام کان اڳ واري ٻانگ ٻڌي اٿن ۽ سندن مونا طور سينا آهن. شريعت جي پيچا ڪين ڪن ٿا. نہ من ۾ مسلماني ۽ نہ وري ڪفار سان ڪم اٿن. نہ ڪين دوزخ جو خوف آهي ۽ نہ وري بهشت جي تمنا ڪن ٿا. سندن اهائي خواهش آهي تہ: شل پرين پنهنجو ڪن.

اهڙين وصفن وارا جوڳي جيڪڏهن هليا وڃن تہ ظاهر آهي تہ اُهي وسنديون ويران ٿي وينديون. انهن جي سنگت ۽ صحبت ضرور ياد ايندي. اهوئي سبب آهي جو شاهہ صاحب ڪين هر هر ياد ڪري ٿو. انهن آسڻن وٽ وڃي آهون ڪري ٿو. افسوس وچان گهوڙا گهوڙا ڪري ٿو ۽ انهن جي ڳولا ڪري ٿو.

شاهہ صاحب جوڳين جي صحبت مان اهو معلوم ڪيو تہ انهن مان ڪي سچا هئا تہ ڪي ڪُوڙا. ڪن ڪٽ، ڪنوٽيا، ڪن چير، ڪن ڏار ۽ ڪن ڦاڙ جوڳي ڪاپٽ هئا يعني مڪار ۽ دوکي باز هئا. اهوئي سبب آهي جو شاهہ سائين فرمايو آهي تہ:

ڪَنَ ڪورائين ڪاپڙي! ايءُ زنانو جوڳ.

جان ڪي جوڳي ٿيءُ، نہ تہ ونءُ، نرجا، نڪري،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner
JEAY SINDH

ڪوهه تون ڪن ڪپائين، جان نه سهين تون سيءُ،
پڄي پاسي ٿيءُ، متان لانگوٽيا لڄائين.

صرف ڪن چيرائڻ سان جوڳي نه ٿو بڻجي سگهجي. جوڳي ٿيڻ ڏاڍو ڏکيو آهي:

جوڳي تنهنجي جوڳ ۾، ڳالهه گهرجي ڳچ،
وڍيو، چيريو، چچريو، ٻَرِ ۾ اڀيو پچ،
سوئي ٻارج مَچُ، جنهن ٻاهر ٻاڦ نه نڪري.

مرحوم شاهواڻيءَ جي تحقيق موجب شاهه صاحب پورا ٽي سال جوڳين سان سفر ۾ رهيو. بهرحال، شاهه صاحب حق جي ڳولا ۾ رهيو. نيٺ محسوس ڪيائين ته هوت هرهنڌ وسي ٿو. جوڳي بڻجي تيرٿ تڪيا پسڻ ضروري ناهي. فرمايائون ته:

ڇڏ جاڳوٽا جوڳئين، دونهين ڪيم دکاءِ
سَچُ جنين جو سِيرُ، تن گَرُ ويٺي ئي گڏيو.

پوءِ سسئي کي به اهائي صلاح ڏنائين ته:

وڃين ڇو وڻڪار، هت نه ڳولين هوت کي،
لڪو ڪين لطيف چئي، ٻاروچو ٻئي پار،
نائي نيڻ نهارِ، تو ۾ ديرو دوست جو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

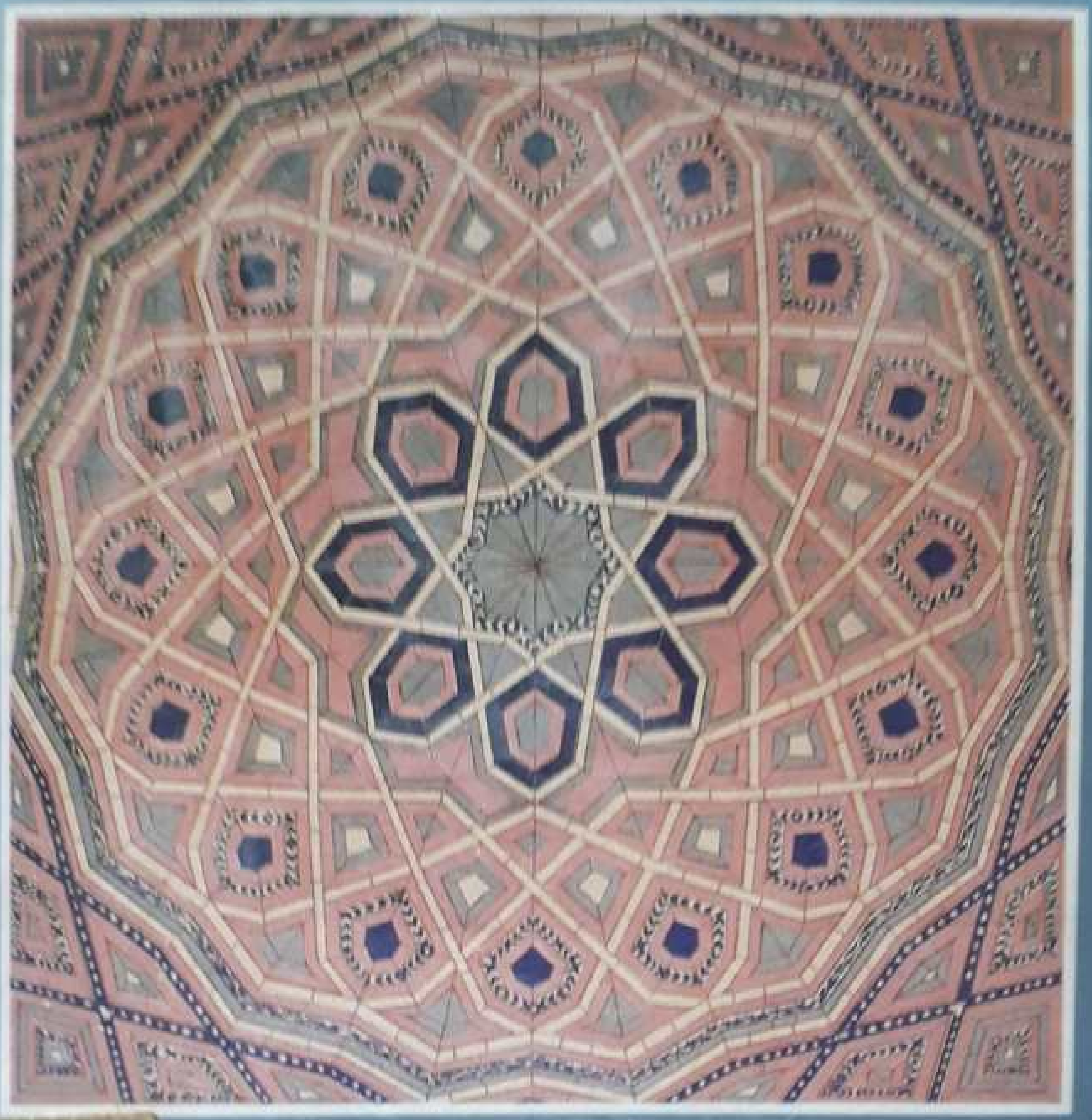

شاه عبداللطيف ڀٽ شاه ثقافتي مرڪز

ڀٽ شاه/ حيدرآباد

١٩٩٣

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

سنڌ سلامت

www.sindhsalamat.com

سنڌ سلامت جو مشن ۽ مقصد سنڌي ٻوليءَ جي ڊجيٽلائيزيشن ۽ پکيڙ کي وسيع ڪرڻ آهي ۽ پڻ دنيا سان گڏ سندس رفتار سان هلڻ جو سانباهو آهي، ڇو تہ تاريخ هميشہ انهن قومن جو احترام ڪيو آهي جن پنهنجي علمي سرمائي جي حفاظت ڪئي آهي. سنڌ سلامت پڻ پنهنجي ٻوليءَ جي بقاء خاطر سنڌي ٻوليءَ ۾ لکيل قيمتي ۽ ناياب ورثي کي ضايع ٿيڻ کان بچائڻ ۽ ان کي نہ رڳو محفوظ رکڻ پر پنهنجي اديبن، ليکڪن، محققن ۽ شاعرن جي علم، هنر ۽ تخليقن کي ڊيجيٽلائيز ڪندي دنيا جي ڪنڊ ڪڙڇ ۾ موجود سنڌين تائين مفت ۾ آسانيءَ سان پهچائڻ جو عزم ڪيو آهي.

اسان جي خواهش هئي تہ سنڌي مواد تي مشتمل هڪ اهڙو ڪتاب گهر قائم ڪجي جتي هر موضوع تي مشتمل ڪتاب موجود ملن. ڪتابن کي ڳولڻ ۽ ڊائونلوڊ ڪرڻ آسان هجي ۽ اينڊرائيڊ سميت آئي فون يا ونڊوز آپريٽنگ سسٽم سميت هر قسم جي ڊوائيس تي آسانيءَ سان آن لائين پڻ پڙهي سگهجي.

۽ اهو سڀ ”سنڌ سلامت ڪتاب گهر“ ذريعي ئي ممڪن ٿي سگهيو. اميد تہ سنڌ سلامت ڪتاب گهر ذريعي سموري دنيا ۾ موجود سنڌي نہ صرف ڀرپور لاڀ حاصل ڪندا پر سنڌ سلامت ڪتاب گهر کي وڌيڪ فائديمند بنائڻ لاءِ پنهنجو پورو ساٿ نڀائيندا.

books.sindhsalamat.com

سنڌ سلامت ڪتاب گهر جي اينڊرائيڊ اپليڪيشن پلي اسٽور جي هن لنڪ تان ڊائونلوڊ ڪريو:

https://play.google.com/store/apps/details?id=com.sindhsalamat.book

سورهہ سنڌي ادب جي واٽس ايپ گروپ جي لنڪ:

https://chat.whatsapp.com/Ccc0pAnEJWk79h92OCt6Nu